

Mumukshu Sakha with meaning in Marathi

——
मुमुक्षुसखः (सार्थः मराठी)

——
Document Information

Text title : Mumukshu SakhaH

File name : mumukshusakhaH.itx

Category : major_works, vedanta, shrIdharasvAmI, upadesha, advice

Location : doc_z_misc_major_works

Author : Shridharaswami

Proofread by : Manish Gavkar

Description/comments : shrIdharasvAmI stotraratnamAlIkA

Acknowledge-Permission: Upendra Shripad Dasare, <https://shridharamrut.com/>

Latest update : July 1, 2023

Send corrections to : Sanskrit@cheerful.com

This text is prepared by volunteers and is to be used for personal study and research. The file is not to be copied or reposted without permission, for promotion of any website or individuals or for commercial purpose.

Please help to maintain respect for volunteer spirit.

Please note that proofreading is done using Devanagari version and other language/scripts are generated using **sanscript**.

March 24, 2024

sanskritdocuments.org

Mumukshu Sakha with meaning in Marathi

मुमुक्षुसखः (सार्थः मराठी)

प्रस्तावना

॥ श्रीराम समर्थ ॥

नमः शान्ताय दिव्याय सत्य धर्म स्वरूपिणे ।
स्वानन्दाभृततृभाय श्रीधराय नमो नमः ॥

॥ श्रीधरो विजयतेतराम् ॥

ज्याचे दर्शने स्पर्शने पुण्य जोडे । अशी ज्यांची प्याति आडे व ज्यांना त्यांच्या सद्गुरुनीय (श्रीसमर्थ रामदासांनी) आपल्या लाडक्या शिष्याला भगवान या नावाने गौरविले अश्या मंडान दत्तावतारी संत श्रीमदृपरमहंस परिप्राजकार्य श्री भगवान श्रीधरस्वामी यांच्या दिव्य यरणी आपण सर्वजण विनम्रभावाने वंदन करुया । सत्पुरुषांच्या मंगलाचरणाने वायकाच्या पारमार्थिक विद्वांया नाश होतो असे शास्त्र सांगते.

वृद्धी वेदगर्भ विलसे । मुभीसरस्वती विलासे ।
साहित्य बोलता जैसे । भासती देवगुरु ॥
जे अभंड सावधान । ज्यास त्रिकावाये ज्ञान ।
सर्वकाल निरभिमानी । आत्मज्ञानी ॥
शांति क्षमा दयाशील । पवित्र आणी सत्वशील ।
अंतर बुद्ध ज्ञानशील । ईश्वरी पुरुष ॥
धर्म स्थापनेचे नर । ते ईश्वराचे अवतार ॥

श्रीसमर्थ रामदास स्वामींनी श्रीदासबोधात वर्णिलेले आदर्श दिव्य ज्ञानाचे साक्षात् दर्शन भुलजे भगवान श्रीधरय होत. “अेशी कणवण्याची जाती । लाभाविण करी प्रीति ।” या तुकोबांच्या वचनाप्रमाणे प्रत्येक आत्मसाक्षात्कारी संताला शाश्वत सुभाया ठेवा सापडल्यावर, सर्वही ज्ञवमात्रांना अधिकाराप्रमाणे या सुभायाची प्राप्ती व्हावी अशी सद्भावना असते. “सेवितो डा रस वाटितो आणिक” या वचनाप्रमाणे श्री भगवान श्रीधरांचे आज्ञवन कार्य होत. अध्यात्ममार्गाने जाणार््या मुमुक्षु साधकांच्या (मग तो गृहस्थ असो वा ब्रह्मचारी साधक असो) उद्धार होण्यासाठी “बुडते हे जन देभवेना जोगा । भुलुनि कणवणा येत असे ।” या भावनेने भगवान श्रीधरांनी आपल्या दिव्य आचरणाने, तपाच्या सामर्थ्याने, वेणोवेणी उत्सुकृर्त दिव्य वाणीने बोध केला, लोकोद्धार

केला. श्री रविन्द्रनाथ टागोर म्हणतात तसे “आमार जुवनडी आमार बानी ।” तसे भगवान श्रीधरांचे जुवन बोधप्रद आहे. लोकोद्गाराचे कहीण कार्य जन्मसिद्धांनाय शक्य असते. भगवान श्रीधर हे त्यापैकीय होत.

मुमुक्षु सभा- मोक्षाची छच्छा करणारा तो मुमुक्षु आणि त्याया सभा म्हणजे मित्र छितयिन्तक तो दूसरा अर्थ- मोक्षैच्छुक असा मित्र ज्याया आहे. अर्थात्- समानशीले व्यसनेषु सभ्यम् । ज्या उक्तिप्रमाणे दोगांशी ऐक्य आवड असल्याने ते सभा होतात. त्याप्रमाणे मोक्षाची छच्छा करणारे त्याला पोषक असे दोन तत्त्व- मनोवृत्ति ज्या सभा होतात. मोक्ष म्हणजे बंधनापासून (जन्म-मरणाय्या कुंर्याय्या) सुटका.

मुमुक्षुसभा काव्यात भगवान श्रीधरस्वामी यांनी मोक्षप्राप्तीसाठी आत्मनात्मविवेक हा त्याया सभा असून त्या ज्ञानविचारात निमग्न राहून निरंतर ब्रह्मभाव धारण करून रडावे असा अनेक रीतिने बोध केला आहे. मोक्ष म्हणजे काय? आत्यंतिक दुःखनिवृत्ती व आत्यंतिक शाश्वत सुखप्राप्ती म्हणजे मोक्ष होय. शुद्धब्रह्मय अंतःकरणाय्या उपाधीने युक्त होऊन अनेक जुवीत्वास प्राप्त होते. अंतःकरण हे मायेचे कार्य होय. ही अंतःकरणाय्या उपाधी ज्ञानविचाराने (आत्मानात्मविवेकाने) निघून जाते तेव्हा उरते ते शुद्ध ब्रह्म अर्थात् शुद्धात्मा. तत्त्वमसि, प्रज्ञानं ब्रह्म, सर्व भत्विदं ब्रह्म, इत्यादि महावाक्यांया सद्गुरुकृपेने परिपूर्ण बोध होऊन जो स्वतःला मी ब्रह्म आहे, असे अनुभवतो त्याला जुवनमुक्त म्हणतात. त्यालाय मोक्ष प्राप्त जाला असे म्हटले जाते. भगवान श्रीधरांनी आधी केले मग सांगितले या समर्थोक्तिप्रमाणे प्रथम या अंतयंत्रिया अनुभव घेतला व नंतर साधकांना बोध केला आहे.

पूर्वपीठिका

॥ श्रीगुरवे नमः ॥

मुमुक्षु-सभः अश्या शके १८८६-१८८७ या वर्षात वरदपूरी श्रीधराश्रमांत श्रीमत् प. प. भगवान् सद्गुरु श्रीधरस्वामी महाराजोनी ऐकांतांत असतांना सर्व मुमुक्षुंय्या उद्गारासाठी मार्गदर्शक “मुमुक्षुसभः” या संस्कृत ग्रंथाची रचना केली. त्यावेणी मौन असून लेभणी किंवा तुणशीय्या काडीने लिखिलेडी बंद होते. इक्त डाताय्या भोटानें जमीनीवर लिहून देत असत व ते सेवेकरी लिहून घेत. पण असे लिखिलें सेवेकर्यांना कांडी वेणी घोटाय्यात टाकित असल्याने सेवेकर्यांय्या प्रार्थनेनुसार जमिनीवर किंवा भिंतीवर गेडने लिहून देण्यास सुरुवात जाली. ध्यानधारणा, समाधि या अवस्थेतून बाडेर आल्यानंतर उरणार्या अत्यंत अल्प अश्या वेणांत हें लिखाण होत असें. ऐकांताय्या अवधि संपण्याची वेण येतांय लिखाण पूर्ण व्हावे या हेतूनें जस्त भोल विचार न करतां लेभन पूर्ण करणयात आले. ऐकांतातून बाडेर पडल्यावर श्रीनीं या लेभनांत सुधारणा करावयाची असून त्यात अधाप कांडी विषयांया समावेश करावयाया आहे. तूर्त हे बांधून ठेवा ! पुढ्य्या यातुर्मासांत किंवा ऐकांतांत जेव्हा वेण मिजेल तेंव्हां यांत सुधारणा करूं, असे सांगितले.

—सख्यिदानन्दस्वामि

મુમુક્ષુસખા

મુમુક્ષુ મહાજે મોક્ષાચા ઇચ્છુક. મોક્ષપ્રાપ્તીચી ઇચ્છા કરણારા સાધક. જન્મ મરણાચ્યા ફેર્યામધૂન સુટકા કરવૂન ઘેણારા તાપસી આણિ ચિર-સૌખ્યાચ્યા શોધાંત પ્રયત્નશીલ અસા સાધક.

જન્મોજન્મીચ્યા પુણ્યશીલ સાત્વિક કર્મની પુષ્ટ હોતા હોતા જો સાધક વૈરાગ્યપ્રવૃત્તિચ્યા સુવર્ણશિખરાર્પયંત ચઢાઈ કરૂન, બ્રહ્મતત્ત્વાચ્યા મકરંદ ચાખાણ્યાચા પરમોચ્ચ આનંદ મિળવતો આણિ અનંત અશ્યા પ્રમુદિત સ્થિતિત અખંડ વિહાર કરતો, ત્યાસ મોક્ષપ્રાપ્તી ઝાલી અસે મહાતાત. હી મોક્ષપ્રાપ્તીચી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરણ્યાસાઠી ત્યાચા માર્ગ ફાર ખડતર આણિ કાટ્યા કુટ્યાંની ભરલેલા અસતો. ત્યાંત કાંહી અત્યંત પ્રબળ અસે શત્રૂ મોહક રૂપ ઘેવૂન ત્યાલા વારંવાર પથભ્રષ્ટ કરિતાત. ત્યાતિલ સર્વાંત બલશાલી શત્રૂ જો અજેયચ મહાવા લાગેલ, તો મહાજે કામ હા આહે. હ્યાચ્યા મોહમય હલ્યાપાસૂન હ્યા જગાંત લાખાંત એખાદાય સાધક વાયૂ શકતો. કામ હા આલ્યાબરોબર કોધ આણિ લોભ યા દોન મહામલ્લાંના પણ આણતો આણિ સહજચ વિજયી હોતો. પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રીધરસ્વામીની યા ગ્રંથાંત મોક્ષવિદ્ધકરા: મહાણૂન શ્લોક નં. ૩૨, ૩૩ મધ્યે યાચા ઉલ્લેખ કેલા અસૂન ગીતેચા પણ આધાર દિલા આહે.

યે હિ સંસ્પર્શજા ભોગા દુઃખયોનય એવ તે ।

આદ્યન્તવન્ત: કૌન્તેય ન તેષુ રમતે બુધ: ॥ ૩૨ ॥

જ્ઞાનં વૈરાગ્યમેવં ચ કામનાશાય સાધનમ્ ॥ ૩૩ ॥

આણિ પરબ્રહ્માચે જ્ઞાન હેચ ત્યા કામાચે નાશ કરણ્યાસ સમર્થ આહે. હે જ્ઞાન મહાજે હ્યા મુમુક્ષુચા ખરા સખા મહાજે મિત્ર આહે. તે જ્ઞાન ત્યાલા ત્યાંચ્યા યશોમંદિરાપર્યંત પોહોચવિતે. પ્રકરણ ૬ વે શ્લોક ૪૦ મધ્યે ત્યાંની સ્પષ્ટ કેલે આહે કીં કાંટ્યાનેચ કાંટા કાઢાવા,-

અનેક જન્મ સંસ્કારાદૈહ્યતારુણ્યતોડપિ ચ ।

વિષયીજનસંસર્ગાત્ કામોત્પત્તિ: પ્રજાયતે ॥ ૪૦ ॥

ત્યાપ્રમાણે કોધાચાચ ક્રોધ કરૂન ત્યાલા આપલ્યા મનામધૂન ઉપટૂન ટાકાવા. (સાતવે પ્ર. શ્લો. ૨૩)

ક્રોધેન કામં ચોત્પાટ્ય કણ્ટકેનૈવ કણ્ટકમ્ ।

પશ્ચાત્ ક્રોધોડપિ ત્યક્તવ્ય: સોડધ્યેવં કણ્ટ કાયતે ॥ ૨૩ ॥

મી વ માઝે હી ભાવનાચ નષ્ટ ઝાલ્યાવર જ્ઞાનપ્રાપ્તી હોતે. (સાતવે પ્ર. શ્લો. નં. ૪૦)

દેહેન્દ્રિયેષ્વહમ્ભાવ ઇદં ભાવસ્તદન્તિકે ।

ચસ્ય નો ભવત: ક્વાપિ સ જીવન્મુક્ત ઇષ્યતે ॥ ૪૦ ॥

જગાચે મિથ્યાતત્ત્વ હે આઠવ્યા પ્રકરણાંત સાંગિતલે આહે. જ્યાપ્રમાણે સ્વપ્રાંત સર્વ કાંહી જે દિસતે, તે સત્ય વાટતે, પરંતુ જાગ્રત અવસ્થા પ્રાપ્ત ઝાલ્યાવર તે સર્વ દૃશ્ય લુપ્ત હોતે. પરંતુ ત્યાચી સ્મૃતિ સાંગણારા એક સાક્ષી આમચ્યા હૃદયાંત દ્રષ્ટા (બધણારા) મહાણૂન હજર (ઉપસ્થિતચ) અસતો. તોચ આમચે આત્મતત્ત્વ આહે. તો સ્વપ્ર-જાગૃતિ આણિ સુષુપ્તિ (ગાઢ નિદ્રા જ્યાત સ્વપ્ર પણ દિસત નાહી) હ્યા તિન્હી પરિસ્થિતિત દૃષ્ટા સાક્ષીતત્ત્વ આહે.

साधकाला हे सर्व जग आपल्याला ज्याप्रमाणे स्वप्नसृष्टी ही मिथ्या भासते, त्याप्रमाणे जगत् हे मिथ्या रूपय भासते. पुढे अकराव्या प्रकरणांत गुरु ढाय पुरा साधकाला लवसागर पार करवून देतो, हे सांगितले आहे. गुरुद्वारे जे कथन केले जाते ते श्रवण-मनन करूनय साधक पुढे वाटचाल करू शकतो. नित्य अनित्य ढ्यातील विवेक, आसक्ति रडित राडणे आणि शमदमादि षट्सम्पत्ति ढीय मुमुक्षुथी साधने अर्थात् सभा आढेत. असे बाराव्या अध्यायात स्पष्ट केले आहे.

गुरु ढेय साक्षात् परब्रह्म असून त्याशिवाय आणुभी कुणुीढी परमात्मा नाढी असे श्रुति भडणते. ढे शेवटी तेराव्या अध्यायांत सागून ढा “मुमुक्षुसभा” पूर्ण विराम घेतो.

— सौ. नलिनी प्रभाकर पाटील

Mumukshu Sakha with meaning in Marathi

मुमुक्षुसखः (सार्थः मराठी)

अनुक्रमशिका

१. श्री सद्गुरुस्तवननाम प्रकरणां प्रथमम् (४६)
२. ब्रह्मणः परमकारणत्वं नाम प्रकरणां द्वितीयम् (५०)
३. भोगानां दुःखकारणत्वं नाम प्रकरणां तृतीयम् (३६)
४. ब्रह्मज्ञानेन परमानन्दप्राप्तिनाम प्रकरणां चतुर्थम् (७६)
५. संसारस्य दुःखमूलत्वनाम प्रकरणां पञ्चमम् (३६)
६. मोक्षविघ्नकराः नाम प्रकरणां षष्ठम् (४५)
७. देहजुगुप्सितत्वं तथा कामनिन्दा प्रकरणां सप्तमम् (८४)
८. जगन्मिथ्यात्वं नाम प्रकरणां अष्टमम् (५६)
९. मायारूपसृष्टिकमः नाम प्रकरणां नवमम् (११२)
१०. गुरुकृपया देहाध्यसनाशः नाम प्रकरणां दशमम् (४५)
११. श्रवणादीनां मोक्षराधनत्वं नाम प्रकरणां एकादशम् (५४)
१२. सृष्टिरूपं नाम प्रकरणां द्वादशम् (१०१)
१३. श्रीसद्गुरुस्तुतिनाम प्रकरणां त्रयोदशम् (१३)

१. श्री सद्गुरुस्तवननाम प्रकरणां प्रथमम् ।

(श्री सद्गुरुस्तुतिनामक पछिले प्रकरणा)

सर्वातिशय आनन्दी यस्य देहो स्वयं प्रभः ।

सर्वमङ्गलरूपी यः सद्गुरुं तं भजामहे ॥ १ ॥

अर्थ - ज्यांच्या देह अतिशय आनंददायक, स्वयंप्रकाशी (तेजस्वी) असून जे पूर्णप्रकारे पावनकारक, मंगलदायक आढेत अश्या सद्गुरुंचे मी स्मरण करतो. ॥ १ ॥

संसारवारिधेः पारं नेतुं सेतुर्यमुन्नतः ।

तमाश्रयेम नित्यं हि विद्वानन्दं गुरुं परम् ॥ २ ॥

अर्थ - संसाररूपी सागर तरुन जाण्यासाठी जे उत्कृष्ट सेतुय आढेत, अश्या परमानंददायक सद्गुरुया मी सतत आश्रय घेतो. ॥ २ ॥

गुरुर्ब्रह्मा गुरुविष्णुर्गुरुर्देव सदाशिवः ।

गुरुरिष्टो गुरुर्बन्धुर्गुरुर्माता गुरुः पिता ॥ ३ ॥

अर्थ - गुरु डेय माता पिता आण्णि बंधु आढेत, गुरु डेय ब्रह्मा विष्णु आण्णि मडेश आढेत. (गुरु डे ष्ट षष्ठित असे योग्य आढेत) ॥ ३ ॥

क्षुधितानां सुदिव्यान्नं तृषितानां सुश्रवणम् ।

मुमुक्षुणां सुपीयूषं यस्तं गुरुं भजामहे ॥ ४ ॥

अर्थ - भुकेलेल्यांचे सुग्रास अन्न, तडानलेल्यांसाठी उत्तम जल, मोक्षेच्छा असणार्यांचे अमृत, अश्या गुरुंचे मी स्तवन करतो. ॥ ४ ॥

तृषणावर्ते भ्राभ्यमाणान् दीनान्यो भवसागरात् ।

निजानन्दविभौ नित्यं स्थापयेत्तं गुरुं नमः ॥ ५ ॥

अर्थ - सुभाय्या ष्टेचे व्याकुण डोवून जे भवसागरांत गटांगणया भात असतात, दिशाडीन असे भटकत असतात, त्या लोकांना आत्मानंदामध्ये स्थिर करुन दिशादर्शन करविणारे जे सद्गुरु, त्यांना मी नमन करतो. ॥ ५ ॥

संसारदावतमानां स्वभोधामृत वृष्टिभिः ।

सञ्जवयति नमामस्तं चिदानन्दधनं गुरुम् ॥ ६ ॥

अर्थ - संसाररूपी दानलामध्ये डोरपणून निघणार्यां जे वावर, स्वभोधामृतरूपी आत्मज्ञानाची शीतल वर्षा करणार्या, चिदानंदधन अर्थात् अभाड आनंदाचे मेघय अश्या सद्गुरुंना मी वंदन करतो. ॥ ६ ॥

येन दत्तो निजानन्दो मुमुक्षुणां विमुक्तये ।

य आनन्दसुधासिन्धुर्ब्रह्म तं सद्गुरुं नमः ॥ ७ ॥

अर्थ - ज्यांनी मोक्षाची ष्टे करणार्यांना, ज्या जेवनमरणाच्या बंधनापासून सुटका करुन देण्यासाठी आत्मानंद प्रदान केला आडे. अश्या आनंदमय अमृताया समुद्रय, ब्रह्मरूप सद्गुरुंना मी वंदन करतो. ॥ ७ ॥

कामरावणरामो यो ढनुमान्ब्रह्मथर्यपः ।

समर्थ सर्वदृष्टया यो नमस्तं गुरुसत्तमम् ॥ ८ ॥

अर्थ - कामरूपी रावणाया नाश करणारे जणू श्रीरामय, तसेच ब्रह्मश्चर्याचे पालन करुन सर्व दृष्टीने समर्थ असे जणू ढनुमानय, अश्या सद्गुरुंना मी वंदन करतो. ॥ ८ ॥

शिवं भवति यस्मान्नः शङ्करो यश्च सर्वतः ।

यतो मुक्तावयं स्यामस्तं नमामि गुरुं सदा ॥ ९ ॥

અર્થ - જ્યાંચ્યામુળે આમચે સતત મંગલચ હોતે, જે સદા શુભકર્તાચ અસે આહેત આણિ જ્યાંચ્યામુળે આમ્હી સદા મુક્તિયા આનંદચ પ્રાપ્ત કરતો, ત્યા સદ્ગુરુના મી વંદન કરતો ॥ ૯ ॥

દેહદ્રોણ્યોપવિષ્ણાન્નાં સંસારાબ્ધિતિતીર્થુણામ્ ।

ધ્રુવવદ્યો દિશેન્માર્ગ તં ગુરું સતતં નમઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - દેહરૂપી કુંડાંત અડકલેલ્યાંના, તસેચ સંસારસાગરાંતૂન તરુન જાણ્યાસ જે નિશ્ચિત પાવન દિશાદર્શક આહેત, ત્યા ગુરુના મી વંદન કરતો ॥ ૧૦ ॥

માયા નારેતિ સમ્પ્રોક્તા તસ્યા આયતનં બૃહત્ ।

તેન નારાયણં યસ્તં પ્રણમામિ ગુરું હૃદા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - માયારૂપી જલામધ્યે પહુડલેલા આણિ સીમાહીન અસે વ્યાપકત્વ જ્યાંચે આહે, મહણૂન ત્યાંસ નારાયણ અસે મહણાતાત. ત્યા પરમેશ્વરાચે મી વંદન કરતો. ॥ ૧૧ ॥

ભવાબ્ધિરેવ મોહાબ્ધિસ્તત્પારથિતુ મઞ્જસા ।

ચત્કૃપાપોતવન્નિત્યં શરણ્યં તં ગુરું નમઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - સંસાર સાગર મહણજેચ મોહરૂપી સમુદ્ર પાર કરણ્યાસ જો આપલ્યા નિત્ય કૃપાદૃષ્ટિરૂપી જહાજને અચૂક તારણકર્તા આહે ત્યા સદ્ગુરુસ મી વંદન કરતો. ॥ ૧૨ ॥

પતન્બિન્દુશ્ચ સિન્ધૌ સ્યાત્સિન્ધુરેવ યથા તથા ।

યત્પદે પતિતાઃ શિષ્યા બ્રહ્મૈવ તં ગુરું નમઃ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે સમુદ્રાંત પડલ્યાનંતર જલબિંદુ ત્યાતચ વિલીન હોવૂન જાતો, ત્યાપ્રમાણે ગુરુચરણી આશ્રય ઘેતલ્યા નંતર શિષ્ય હા ગુરુપ્રમાણે બ્રહ્મરૂપચ હોતો. ॥ ૧૩ ॥

શિષ્યસન્તાપચન્દ્રો યઃ શિષ્યાજ્ઞાનતમો રવિઃ ।

ભવકર્પૂરવદાહો યસ્તં ગુરું સતતં નમઃ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - શિષ્યાચ્યા સંતપ મનાસ ચંદ્રાપ્રમાણે શીતલતા દેણાર્ચ્યા, શિષ્યાચ્યા અજ્ઞાનરૂપી અંધઃકારાચા જ્ઞાનરૂપી સૂર્યાને નાશ કરણાર્ચ્યા, ભવસાગરરૂપી બંધનાલા કર્પૂરા પ્રમાણે સર્વાંગાને નષ્ટ કરણાર્ચ્યા ગુરુલા મી વંદન કરતો. ॥ ૧૪ ॥

કામમત્તેભ સિંહો યો મોહાહિગરુડસ્તથા ।

શિષ્યાસ્થપૂર્ણચન્દ્રાબ્ધિસ્તં ગુરુ સતતં નમઃ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ - કામરૂપી હતીચ્યા સમોર સિંહચ કી કાય આણિ મોહરૂપી મહાસર્પાલા ગરુડાપ્રમાણે ભાસણારે આણિ શિષ્યાચ્યા મુખચંદ્રાલા પાહૂન જ્ઞાન પ્રદાન કરણ્યાચ્યા ઇચ્છેને ઉંચબળૂન ભરતી યેણારા સમુદ્રચ કી કાય, અશ્યા સદ્ગુરુલા મી વંદન કરતો ॥ ૧૫ ॥

શિષ્યદુઃખાડબ્ધ્યગસ્તિસ્તુ ભક્તહૃત્યનષ્ટપ્પદઃ ।

શિષ્યચકોરચન્દ્રો યસ્તં ગુરું સતતં નમઃ ॥ ૧૬ ॥

अर्थ - शिष्याच्या दृग्भङ्गपी सागराला अगस्ती ऋषिंप्रमाणे पिठिन समाप्त करणार्या, भक्ताच्या लृद्यरूप कमलावर भुंगाप्रमाणे गुंजन करणार्या, शिष्यरूपी यकोर पक्ष्यास खंद्राप्रमाणे उवाडवासा वाटणार्या, अश्या श्री गुरुला मी सतत वंदन करतो. ॥ १६ ॥

वैराग्यस्य वसन्तो यो ज्ञानवर्षतुरिव हि ।

तृप्तेः शरद् ऋतुर्यस्तं सद्गुरुं सततं नमः ॥ १७ ॥

अर्थ - वैराग्य भावनेवर वसंतरूप, ज्ञानरूपी वर्षाऋतु आणित तृप्तीसाठी शरदऋतु (ज्याप्रमाणे शांत उज्वल खांदण्याने शरदऋतुतील खंद्र अत्यंत आल्हाददायक आनंदाच्या वर्षाव करतो त्याप्रमाणे) अश्या ज्या सद्गुरुला मी सतत वंदन करतो. ॥ १७ ॥

ब्रह्मज्ञान सुरम्यं यन्मुक्तिसाधनपादपैः ।

सगन्धमोक्षपुष्पैस्तद् गुरुरूपेण राजते ॥ १८ ॥

अर्थ - मुक्तिकरिता साधन म्हणजे ब्रह्मज्ञान ! त्या सुरम्यज्ञानाचे हे वृक्षय असे गुरु आणित सुगंधित मोक्षरूपी पुष्पांनी बडबडलेले हे वृक्षरूपी गुरु अत्यंत शोभायमान दिसतात. अश्या गुरुला मी वंदन करतो ॥ १८ ॥

उपसाधनरूपा याः लताः संवेष्टय पादपान् ।

पुष्पैः पार्श्वे नित्यं हि बडुशोभां वितन्वते ॥ १९ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे वृक्षांना आपल्या कुलापानांनी वेष्टित करून, ज्या लता त्यांची शोभा द्विगुणित करितात, त्याप्रमाणे उपसाधनांनी गुरु सुशोभित होतात. (गुरुवचन गुरुग्रंथ हे उपसाधन) ॥ १९ ॥

शुभमुक्तकलानाग्य राशयोऽत्रामृतोपमाः ।

धृतस्ततश्च वर्तन्ते मुमुक्षूणाङ्गुते सदा ॥ २० ॥

अर्थ - अमृतप्रमाणे अत्यंत शुभकलदायक अश्या शुभनमुक्त्याच्या कृणांच्या राशि मोक्षाची धृष्टा ठेवणा-यांकरीता, यथातथा (धृतस्ततः) विराजमान जावेल्या दिसतात ॥ २० ॥

अतीवसुन्दरोऽत्रैकः कासारो लृद्यङ्गमः ।

वर्तते यस्य पानीयं भवरोगविनाशम् ॥ २१ ॥

अर्थ - येथे अत्यंत लृद्यंगम असे तणे शोभायमान जावले आहे, ज्याचे जल हे भवरोगाच्या विनाश करणारे आहे (जन्म मृत्यु च्या यकातून बाडेर काढणारे आहे) ॥ २१ ॥

सुवासनासुकल्हारै राजितं यस्य दर्शनम् ।

निष्कामताशिलाभिश्च नेत्रानन्दकरं भङ्गत् ॥ २२ ॥

अर्थ - शुभवासना आणित छितकारी आशीर्वादांसहित ज्यांचे दर्शन आहे, निष्कामभाव हा शिलेप्रमाणे स्थित आणित पक्का आहे (ते वितरागी आहेत) असे गुरुशु आपल्या नेत्रांना अत्यंत आनंददायक वाटतात ॥ २२ ॥

ब्रह्मज्ञानं नामधेय यस्य कर्ण रसायनम् ।

तेनोधानमिदं नित्यं तृप्यते शोभतेऽपि च ॥ २३ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे कानांसाठी अमृत रसायनय असे ज्यांचे ज्ञानामृत वयन आडे, ज्याचे नाव “ब्रह्मज्ञान” आडे, त्यामुळे हे उद्धान नित्य तृप्ती करून क्षारय रमणीय असे वाटते. ॥ २३ ॥

सर्व सौन्दर्य सारैका मातैवास्त्यत्र सौभ्यदा ।

परामर्शकरी सौम्या दैवीसम्पदलङ्घता ॥ २४ ॥

अर्थ - (श्री गुरु) सर्व सौंदर्याचे साख्य अशी सौभ्य प्रदान करणारी माताय आडे असे वाटते. दैवी संपत्तीने अलङ्कृत अशी सौम्य आणि सर्वप्रकारच्या उपदेश देणारी अशी मार्गदर्शिकाय आडे. ॥ २४ ॥

बहुतृप्तिकरा नित्या, शान्तिनाम्नी मनोहरा ।

दर्शनादेव साधुभ्यो ज्ञानवैराग्यदा शुभा ॥ २५ ॥

अर्थ - सदा भूप तृप्ती प्रदान करणारी “शांती” नामक मनोहर ज्ञान आणि वैराग्य उत्पन्न करून (भव सागरांतिल माया आणि मोड ज्यांपासून वायवाणारी) डेवण संत सज्जनांच्या दर्शनानेय शुभकारी अशी, गुरुमाळिनीची वाणी आडे. ॥ २५ ॥

शरच्चन्द्रनिभः स्वच्छः प्रकाशोऽस्याश्च सर्वतः ।

आनन्दयति सर्वेषां सुगन्धश्चाप्यनुपमः ॥ २६ ॥

अर्थ - शरद ऋतूतील यंद्र ज्याप्रमाणे सर्वत्र स्वच्छ प्रकाश वितरित करतो त्याप्रमाणे गुरुमाळिनीची कृपामयवाणी सर्वत्र सुभय सुगंधित अनुपमेय असा आनंद प्रसारित करते. ॥ २६ ॥

सर्वाः सद्गुतयो नित्यं रूपं धृत्वातिशोभनाः ।

परिचरन्ति सर्वत्र मनःशुद्धिं वितन्वते ॥ २७ ॥

अर्थ - सर्व सद्गुती या अत्यंत सुशोभित रूप धारण करून, नित्य मनःशुद्धिकारक सुविचार प्रसारित करितात. ॥ २७ ॥

भक्तिश्चात्मानुभूतिश्च तासु मुष्ये समादृते ।

मुमुक्षुणां छितार्थाय यततेऽत्र दिवानिशम् ॥ २८ ॥

आत्मानात्मविवेकोऽत्र सतां मांलिहिते रतः ।

नित्यानित्यविचारोऽपि तेन साकं प्रवर्तते ॥ २९ ॥

अर्थ - भक्ति आणि अनुभूति ज्या (मनःशुद्धि साठी) विशेष महत्त्वाच्या आडेते. त्या आत्म -अनात्म -विवेक करण्यांत सतत गुंतलेल्या असतात. रात्रिदिवस त्या मुमुक्षुंच्या छितासाठी प्रयत्न करीत असतात. नित्य शाश्वत् आणि अनित्य अशाश्वत ज्याच्या पण विचार ज्या बरोबरय डोत असतो. (२८ -२९)

दिव्याऽत्रस्था हरिद्वर्णा पावना बहुशर्मदा ।

विरक्तिरिति विष्याता मुमुक्षाप्रसवैकभूः ॥ ३० ॥

अर्थ - ज्या स्थणी अत्यंत तेजस्वी हरिद्वर्णा (डिरव्या आणि सोनेरी रंगाची) पवित्र अत्यंत सुभदायक अशी विरक्ती नामक धरा (जमीन) मुमुक्षु (वितरागी, निर्मोडी) रत्नांना प्रसवते.

अतीव शोभमाना सा समाधान तृणाङ्कुरैः ।

आत्मानन्द विधानी य मृदुस्पर्शा छितावडा. ॥ ३१ ॥

अर्थ - समाधानरूपी तृणांकुरांनी अतीव नटलेली अतीव सुभाषण शुभकलदायी अशी आत्मानंद रूपी देवता विराजित असते. ॥ ३१ ॥

सुसौम्यवृत्तयः सर्वोः कुरङ्गाश्च समन्ततः ।

स्वाधन्त्यो विचरन्तील सुकोमलतृणाङ्कुरान् ॥ ३२ ॥

अर्थ - सुसौम्य वृत्ती अर्थात् सत्त्वगुणी अश्या छरिणशावकांचे येथे अर्थात् मुमुक्षु जनांचे आपल्या (स्वाधंत अर्थात् स्व+आदि+अंत ल्या वेदांत) विचारांमध्ये जागडणे यालू असते. ॥ ३२ ॥

किमध्यपूर्व सौन्दर्य मयूरा निजनर्तनैः ।

विचरन्तील ये प्रोक्ता सद्भावा मोक्षमार्गिणाम् ॥ ३३ ॥

अर्थ - मोक्षमार्गी अर्थात् वितरागी वेदांत अभ्यासू जनांचे सुविचाररूप मयूर येथे अत्यंत अपूर्व सौंदर्याने नटून नर्तन करीत असतात. ॥ ३३ ॥

श्रुतयः कोडिलाङ्गुर्पैर्गायन्ति बहुसुस्वरम् ।

तत्त्वमसीति वाङ्मयं तस्मारयन्त्येवमेव छि ॥ ३४ ॥

अर्थ - श्रुति अर्थात् वेदशास्त्ररूपी कोडिणा अति मधुर स्वरामध्ये गायन करीत असतात. त्यांत “तत् त्वं असि” ल्या मधुर वाङ्मयाचे त्या सतत स्मरण करवीत असतात. त्याचे स्मारक भजन आणवीत असतात. ॥ ३४ ॥

सत्सङ्गुल्य शुक्रानां यदागतानाग्य स्वागतम् ।

उर्षो विवर्धयन्नास्ते मृदुकर्णामृतं मधु ॥ ३५ ॥

अर्थ - येथे येणार्या सत्संकल्परूपी शुक्रांचे (पोपटाचे) अर्थात् वेदज्ञानेच्छुजनांचे त्या कोडिणा आपल्या सुमधुर कर्णामृताच्या कुकजनाने अत्यंत उर्ष व उल्हासाने स्वागत करीत असतात. ॥ ३५ ॥

षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नश्चेश्वरी ल्यस्य यालकः ।

येनैव सर्वसौकर्यं प्राप्नुवन्ति मुमुक्षुवः ॥ ३६ ॥

अर्थ - षड्गुणांनी युक्त (यश श्री ज्ञान वैराग्य सामर्थ्य औदार्य) असा परमेश्वरच ज्यांना यालक आहे. (येनैव - त्याच्या मुणेत्ये भगवत्-कृपा-वेशात वा षति. नारद भक्ति सूत्र) सर्व मुमुक्षुजन आपले कार्य सुलभ रितीने करितात. ॥ ३६ ॥

शमदमावुभावत्र सूधानद्धारि तिष्ठतः ।

यथो प्रसादतोऽन्तः स्यात्प्रवेशः सुमुमुक्षुणाम् ॥ ३७ ॥

अर्थ - ज्या अत्यंत पवित्र अश्या उद्यानाच्या दारामध्ये “शम” आणिते “दम” ले दीन नियंत्रक ठेले असतात. ज्यांच्या संतुष्टीकरणानंतरच आंत ज्या उद्यानांत प्रवेश मिणतो. ॥ ३७ ॥

श्रद्धाकार्यलयस्थान्तर्भवेत् प्रथमदर्शनम् ।

મુમુક્ષુરત્ર ગત્વૈવ પુર: સરતિ તત્ત્વવિત્ ॥ ૩૮ ॥

અર્થ - શ્રદ્ધા હેવાણ્યા વિષયી નિ:શંક ઝાલ્યાવરય પ્રથમ દર્શની સ્થિર બુદ્ધિ હોવૂન તત્ત્વજ્ઞાની પુઢે પાઊલ ટાકતો. ત્યાલા ભક્તિપ્રાપ્તીચા પ્રસાદ પ્રાપ્ત હોવૂનચ પુઢે પ્રવેશ મિળતો. ॥ ૩૮ ॥

અત્ર કાર્યાલયે સુપ્યગ્ તિતિક્ષૈકા પરીક્ષિકા ।

તસ્યા: પરીક્ષણાદૂર્ધ્વ ભગિનીવોપરતિર્હિ સા ॥ ૩૯ ॥

અર્થ - જ્યા કાર્યાલયાંત તિતિક્ષા નાવાચી એક પરિક્ષીકા આહે. ત્યા પરિક્ષીકેનંતર તિચીચ એક ભગિની “ઉપરતિ” હી આહે. ॥ ૩૯ ॥

ઉપસાર્થ મુમુક્ષું તં પ્રેમણા મધુરયા ગિરા ।

સમાશ્વાસ્ય હિતોક્ત્યૈવ કારયેચ્છાન્તિ દર્શનમ્ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ - જ્યા પરિક્ષેમધૂન પુઢે સરકલ્યાનંતર મુમુક્ષુલા આપલ્યા પ્રેમળ વાણીને હિતકારી કલ્યાણકારી અશ્યા આપલ્યા વચનાંની આશ્વાસન દેઊન શાંતિ દેવતા આપલે દર્શન દેતે. ॥ ૪૦ ॥

ગુરુભક્તે: કુટીરાણિ સુરમ્યાણિ સમન્તત: ।

મુમુક્ષૂણાં કૃતે યત્ર ચિદાનન્દાયતે મન: ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - ત્યાચ્યા આસમંતાંત અત્યંત રમ્ય અસે ગુરુભક્તિરૂપી આશ્રમ મુક્તિપ્રાપ્તેચ્છુ (મુમુક્ષુ) જનાંચ્યા મનાલા શાશ્વત આનંદ પ્રાપ્ત કરવૂન દેતાત. ॥ ૪૧ ॥

બ્રહ્માનન્દપ્રકાશોઽત્ર સર્વત્ર સમવસ્થિત: ।

યેનાત્ર પરિવર્તન્તે શરીરાણિ મુમુક્ષૂણામ્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ - બ્રહ્માનંદાચા પ્રકાશ યેથે સર્વત્ર પસરલેલા અસતો. તો આનંદ મુમુક્ષુ જનાંચ્યા શરીરાંત પરિવર્તિત હોતો. ॥ ૪૨ ॥

ધન્યા મુમુક્ષુવો યેઽત્ર સ્વેચ્છયૈવ વસન્તિ તે ।

અનન્તાનન્દસમપ્રાપ્તાવર્હા ભાગ્યૈકશાલિન: ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - તે મુમુક્ષુ જન ધન્ય આહેત કી જે યેથે સ્વેચ્છેને પરિભ્રમણ કરતાત. ત્યાંચી અખાણ આનંદ પ્રાપ્ત કરણચાચી યોગ્યતા અસતે. તે અત્યંત ભાગ્યશાલી અસતાત.

ગૌરવત્વાત્ ગુરુશ્ચાપિ બૃહત્વાત્ બ્રહ્મચેતિ વા ।

અગ્ચતિં કાશતે નિત્યં કિમપ્યાત્મેતિ શ્રૂયતે ॥ ૪૪ ॥

અર્થ - ગુરુત્વામુળે અર્થાત્ મોઢેપણામુળે જે આહે તે ગુરુ મ્હટલે જાતે. બ્રહ્મત્વામુળે જે આહે તે બ્રહ્મ મ્હટલે જાતે. આણિ સત્કાર કેલે જાતે (અંચતિ) સત્ રૂપાને અસતે, તસેચ જે પ્રકાશિત હોતે તે “આત્મતત્ત્વ” આહે. ॥ ૪૪ ॥

સદાનન્દધનં સ્વચ્છમવાહ્માનસગોચરમ્ ।

વયં મુમુક્ષવ: સર્વે તત્સાક્ષાહ્તર્તુમુદ્યતા: ॥ ૪૫ ॥

अर्थ - आम्ही सर्वे मुमुक्षुजन त्या निर्मल शाश्वत नित्य आनंदाच्या जे की वाणी आणि मन लयापासून अनिवर्यनीय आले, त्याच्या आकलनकक्षे बाहेर आलोत. त्याच्या साक्षात्कार करवून घेण्यास उद्युक्त आलोत. ॥ ४५ ॥

ब्रह्मज्ञानं विरक्तिर्यद् ब्रह्मानुभवकारणम् ।

अस्माभिस्तद्विचारोऽत्र क्रियते बालभाषया ॥ ४६ ॥

अर्थ - त्या ब्रह्मतत्त्वाच्या अनुभव लोण्यास ब्रह्मज्ञान आणि विरक्ति हे आवश्यक तत्त्व कारणीभूत आलेत. त्याच्या आम्ही ल्या बाल भाषेत (अपरिपक्व) भाषेत समजण्याच्या दुर्बल प्रयत्न केला आहे.

एति श्रीसमर्थरामदासानुगृहित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमहंस परित्वाजकार्याय भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसभः ग्रन्थे श्रीसद्गुरुस्तवः नाम प्रथम प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

२. ब्रह्मज्ञानः परमकारणत्वं नाम प्रकरणं द्वितीयम् ।

(ब्रह्मतत्त्वाचे मुख्य कारण, प्रकरण दुसरे)

यतो भूतानि जायन्ते येन ज्वन्ति सर्वदा ।

यद्विशन्ति स आनन्दो ब्रह्मैवाहं श्रुतिर्मुदा ॥ १ ॥

अर्थ - ज्या मुळे सर्व ज्व उत्पन्न होतात, ज्या मुळेय सर्व ज्व ज्वित राहतात, ज्यामध्येय सर्व ज्व शेवटी विलीन होतात, तोय परम आनंद भडणजे ब्रह्मतत्त्वय आहे. असे श्रुति भडणजे वेद सांगतात (ध्वनित करतात) ॥ १ ॥

द्विव्याधनेकसङ्ख्यानां पूर्वोका वर्तते यथा ।

भिन्नत्वस्य बहुत्वस्य पूर्वमेकं हि कारणम् ॥ २ ॥

अर्थ - दोन तीन आदि अनेक संध्यांच्या पूर्वी ऐक्य संध्या असते, त्याप्रमाणे भिन्नता आणि विविधता ल्यापूर्वी सुद्धा ऐक्य लये कारण आहे. ॥ २ ॥

ब्रह्मैकानन्दरूपं यत्तदुपादानकारणम् ।

जगतोऽस्य जगद्यैवं कार्यं बहुविधं भिदा ॥ ३ ॥

अर्थ - ब्रह्मानंदरूपाने जे कारण आहे, तेय ल्या सर्व जगाचे पूर्वी, आणि ल्या सर्व जगतांत आता, त्याचे उत्पत्तीकारण भडणजे उपादान कारण आहे. जे आता बहुविध प्रकारांत विभाजित दिसत आहे. ॥ ३ ॥

सर्वपूर्वं भवेद्यत्तत् सर्वकारणमीरितम् ।

स्वपूर्वो कारणो कार्यं ङाटके कटकादिवत् ॥ ४ ॥

अर्थ - सर्व थराथराचे जे आद्य कारण परिवर्तित ङावे आहे ते ब्रह्मतत्त्वय आहे. ज्याप्रमाणे ऐका सुवर्णापासून कडे (ढातांतील ऐक अलंकार “कटक”) आदि बनविले जातात जे, ते विविध रूप धारण करतात.

अलङ्कारे सुवर्णं सदस्तिभातिप्रियत्वतः ।

નામરૂપાદલક્રુાર: સોડપિ નેવ પૃથકિસ્થતિ ॥ ૫ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે અલંકારાંમધ્યે સોને હા મૂળ ધાતુ (અસ્તિ ભાતિ -પ્રિયત્વં) હ્યા મૂલ તત્વાતય વિદ્યમાન અસતો આણિ કેવળ ત્યાચે નાવ આણિ રૂપ હ્યા વરુનચ ત્યાસ વેગ વેગળે માનલે જાતે, પરંતુ ત્યાંત સોને હેચ એક વિદ્યમાન અસતે. ॥ ૫ ॥

અસ્તિ ભાતિ પ્રિયત્વેન કારણં લક્ષ્યતે યતઃ ।

કારણં હિ ભવેદ્ ગ્રાહ્યં કાર્યં સ્યાન્નિષ્પ્રયોજકમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ - અસણે પ્રકાશિત હોણે, પ્રિય વાટણે (અસ્તિ ભાતિ -પ્રિયત્વં) હ્યા પ્રકારાને કારણ હેચ વિદ્યમાન અસતે. પરંતુ ત્યાંચે જે કાર્ય અસતે તે ગ્રાહ્ય નસૂન કારણ હેચ ગ્રાહ્ય અસતે, વિચાર કરણ્યાસ યોગ્ય અસતે. ॥ ૬ ॥

આનન્દાભિહિં હેતુઃસ્થાત્ સર્વેષાં કર્મણાં યતઃ ।

આનન્દસ્તત એવાયં જગત્કારણમુચ્યતે ॥ ૭ ॥

અર્થ - આનંદ પ્રામ કરણે હાય સર્વ કાર્યાંચા હેતુ અસતો, ત્યાચ પ્રમાણે હ્યા જગાંત નિર્મિતીચા સુદ્ધા આનંદપ્રાપ્તી હાય હેતુ અસતો. ॥ ૭ ॥

કાર્યં કારણ સાપેક્ષં મૃત્સાપેક્ષો યથા ઘટઃ ।

કાર્યાન્નાનન્દલાભઃ સ્થાદાનન્દાભિસ્તુ કારણાત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ - કાર્ય આણિ કારણ હ્યાંત જ્યાપ્રમાણે (ઉદા૦ -ઘટ આણિ મૃત્તિકા દિસતે, મહણજે માતી હેચ કારણ આણિ ઘટ હે કાર્ય હ્યાત સુદ્ધા ઘટ હા નશ્વર આણિ માતી હીચ શાશ્વત) અસા અર્થ આહે. ત્યાપ્રમાણે કાર્યામધ્યે આનંદપ્રાપ્તિ નસૂન કારણાતય આનંદ આહે, અસે મહટલે આહે. ॥ ૮ ॥

અસ્તિ ભાતિપ્રિયગ્ચૈવ નામરૂપગ્ચ પગ્ચકમ્ ।

આદ્યં ત્રયં બ્રહ્મરૂપં કાર્યરૂપં તતો દ્વયમ્ ॥ ૯ ॥

અર્થ - અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયં, રૂપં, નામ હ્યા પંચકામધ્યે પહિલે તીન જે આહેત (અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયં) હે બ્રહ્મરૂપ અસૂન નંતરચે દોન નામ રૂપ હે (અર્થાત્ સર્વ પ્રાણિમાત્રાંચે નામ રૂપ હે) કાર્યરૂપ આહેત. ॥ ૯ ॥

ઉપેક્ષ્ય નામરૂપે દ્વે હ્યધિષ્ઠાનસ્ય સંશ્રયાત્ ।

અસ્તિભાતિ પ્રિયત્વં તદાનન્દબ્રહ્મણો ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - ત્યાંતીલ શેવટચે દોન (નામ, રૂપ) હે જર સોડલે, વગળલે તર પ્રથમ ભાગાંતીલ તીન (અસ્તિ, ભાતિ, પ્રિયં) હે ચૈતન્યમય આત્મતત્ત્વચ આહે, હે સદા “અસ્તિ” હ્યા રૂપાંત આહેત. તે જન્માલા ચેતે, તેવ્હા ત્યા રૂપાત ચેતે. આણિ તે જ્યાચે ત્યાલા ફાર પ્રિય અસતે, મહણૂન “પ્રિયત્વ” રૂપાંત ચેતે. તર હે બ્રહ્મતત્ત્વાચ્યા આનંદાંત સમ્મિલિત હોતાત, મહણૂન હે બ્રહ્માનંદચ મહટલે જાઈલ ॥ ૧૦ ॥

ઉત્પત્તિમદ્ભવેત્કાર્યં મનુષ્યત્રં તુ કારણમ્ ।

યજ્જન્યં તદનિત્યગ્ચ દુઃખં વિકૃતિમજ્જડમ્ ॥ ૧૧ ॥

अर्थ - उत्पत्ति रूपांने कार्य प्रकट होतं आणि कारणा रूपांने जे अनुत्पन्न असते ते सद्रूपाने अस्तित्वातय असते. जे उत्पन्न होणारे असते, ते नाश पावण पावतेच, ते अनित्यरूपाने असते, ते द्रुम आणि विद्रुति उत्पन्न करणारे असून त्यांच्या तसाय शेवट असतो. ॥ ११ ॥

अेतत्तदुत्तमं सत्यं यत्र किञ्चित्प्र जायते ।

द्रुभाभावार्यमेवायं कार्याभावः प्रयक्ष्यते ॥ १२ ॥

अर्थ - ज्या ठिकाणी कांठी उत्पन्न होत नाही ते नित्य विद्यमान असते, ते उत्तम आणि सत्य (सत् अर्थात अविनाशी तत्त्व) असते. जे सत् तत्त्व असते ते बिर असून त्यांत कांठी कार्य उत्पन्न होत नसून ते उत्तम आहे. त्यांत द्रुभाया अभाव असून तेथे कोठलेच कार्य उत्पन्न होत नाही. ते केवळ आनंद रूपय आहे. ॥ १२ ॥

यद्यद्वि क्षियते सर्वेशानन्दायै तथैव य ।

द्रुभस्य हि निवृत्त्यर्थं नान्यो हेतुर्हि कर्मणः ॥ १३ ॥

अर्थ - जे जे कार्य केले जाते ते केवळ आनंदप्राप्ति साठीच केले जाते. द्रुभायी निवृत्ती अर्थात दूर करण्यासाठीच केले जाते. आणि दुसरा कोठलाय हेतु नसतो. ॥ १३ ॥

अेकमेवाद्वितीयं यद्ब्रह्मणो लक्ष्यमीयते ।

तस्मिन्निष्कृतिंके नित्ये निश्चिये किं प्रजायते ॥ १४ ॥

अर्थ - अेक अेक ब्रह्मतत्त्वाने हे सर्व व्याप्त केलेले आहे. त्यांत जर कांठीय स्फुरण उत्पन्न जाले नाही, तर काय कार्य उत्पन्न होणार. ॥ १४ ॥

यदि द्रुभनिवृत्त्यर्थं कार्यं किमपि येत्तदा ।

आनन्दब्रह्मणो क्वापि द्रुभस्य न हि शक्यता ॥ १५ ॥

आनन्दे द्रुभसद्भावस्तेजसीव तमो यथा ।

वन्ध्याकुमारवन्नैव मन्तुं सङ्घटते कदा ॥ १६ ॥

अर्थ - त्या आनंदमय तत्त्वांत द्रुभ कसे उत्पन्न होईल, तर अंधारत्व आणि प्रकाश हे बरोबर सडकार्याने राहतील कां? किंवा वांज स्त्रीया पुत्र हे म्हाणजे बरोबर होईल कां? तद्वत् य आनंदस्वरूप ब्रह्मतत्त्वापासून द्रुभनिवृत्तिसाठी कांठी कार्य संभवत नाही. ॥ १५-१६ ॥

आनन्दरूपं यद्ब्रह्म तत्कार्यं स्यादसम्भवम् ।

स्वपूर्णांनन्दरूपस्य किं कार्येण प्रयोजनम् ॥ १७ ॥

अर्थ - नित्य बिर शाश्वत आनंदरूप अभाएड ब्रह्मापासून कांठी कार्य उत्पन्न होणे शक्य नाही. जो स्वतःच आनंदरूप आहे, त्यापासून कार्य निष्पत्ति संभवत नाही. (कारण कार्य हे नेहमीच आनंद निर्माण व्हावा म्हाणून केले जाते) ॥ १७ ॥

यतः प्रयोजनाभावः कार्योत्पत्ति सम्भवेत् ।

यदि कार्य विभाव्येत ब्रह्मपात्रं हि तद्भवेत् ॥ १८ ॥

अर्थ - जर कार्याचे प्रयोजन नाही, उेतुय नाही तर कार्य संभवत नाही. आणि जर आडे असे वाटत असेल तर तो भ्रमय असेल. ॥ १८ ॥

स्थाणौ पुरुषभ्रान्तिस्तु नाधिष्ठानात्पृथक् स्थिता ।

स्थाणुरेव भवेत्सत्यः पुरुषो रज्जुसर्पवत् ॥ १९ ॥

अर्थ - ओभाधा लाकडाच्या षोडावर पुरुषाची भांति उत्पन्न जाली (अंधारांत ओभाडे शुष्क जाडाचे षोड उभं पाडून तेथे कोणी भूतय उभे आडे असा भ्रम उत्पन्न जाला) तर ते त्या ठिकाणी लाकडाचे षोडय उभे आडे, उे भरे अस्तित्व असते आणि पुरुष किंवा भूत उे भरे नसते. ते ओभाधा दोरीलाय साप, साप म्हाणून भ्रमित व्हावे तसे असते. ॥ १९ ॥

रज्जवामसर्पभूतायां रज्जवज्ञानाद्यथा त्वडिः ।

कार्यशून्ये तथाऽऽनन्दे तदज्ञानाज्जगत्स्थितिः ॥ २० ॥

अर्थ - रज्जु म्हाणजे ओभाधा दोरी मध्ये सर्पाया भ्रम डोतो. त्यांतील (सत्य) दोरी असाणे उे ज्ञान नसत्यामुणे आम्हास ढ्या कार्यशून्य अश्या जगात त्या (भ्रामक) आनंद आणि जगताची प्रतीती डोते. भरा आनंद भ्रमत्त्व उे समजत नाही आणि भ्रामक असे उे दुःभपूर्णा जगतय भरे वाटते. ॥ २० ॥

ऐकमेवाद्भयं भ्रम स्वतः आनन्दरूपकम् ।

तदज्ञानावशात्तस्मिन्नकार्यं प्रतीयते ॥ २१ ॥

अर्थ - ऐकमेव भ्रमत्त्वय आनंदरूप आडे. त्याच्या अस्तित्वाच्या अज्ञानानेय त्यातय कार्याया भास डोतो. ॥ २१ ॥

यदिदं दृष्यते किञ्चिज्जगत्स्थावरज्जगमम् ।

तत्सुषुमाविवस्वप्नः सत्यं नैव कदाचन ॥ २२ ॥

अर्थ - जे कांडी स्थावर जंगम जगत (यर, अयर असे) आम्हास दिसते ते सत्य नसून ज्याप्रमाणे आम्हाला जेपेमध्ये स्वप्नसृष्टी दिसते किंवा गाढ जेपेमध्ये ज्याप्रमाणे आम्हाला आपला विसर पडतो तद्वतय भ्रामक आडे. ॥ २२ ॥

आवृत्त्या ज्ञानविक्षेपैर्भ्रमकार्यस्य संस्थितिः ।

आवृत्त्याज्ञानविक्षेपैर्विडीनं भ्रम निष्ठियम् ॥ २३ ॥

अर्थ - अज्ञानाच्या विभ्रमस्थितियी पुनरावृत्ति डोत राडून ती ऐक भ्रामक स्थिती बनते. मात्र त्या स्थितिंत भ्रम उे निष्ठीयय असते आणि भ्रमाया निरास (निष्कासन) डोवून गेल्यावरसुद्धा ते भ्रमत्त्व अविकारीय असते. ॥ २३ ॥

सख्येदानन्दरूपत्वाद्द्रवत्वाच्च सर्वदा ।

आगमापाय्यसत्कार्यमाकाशकुसुमोपमम् ॥ २४ ॥

अर्थ - आकाश कुसुम हे ज्याप्रमाणे ऐक अप्राप्य वस्तु आहे, त्याप्रमाणे सत् चित् आनंदमय असे तत्त्व आहे. त्याच्या अनुभव घेणे हे वेदज्ञानप्राप्तिविना असंभव आहे. (न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥ गीता ४-३८ ॥) ॥ २४ ॥

अज्ञाने बुद्धिविलये ज्ञवेशजगदादयः ।

सूभो नैव प्रतीयन्ते किमुतानन्द ब्रह्मणि ॥ २५ ॥

अर्थ - अज्ञानाच्या ज्ञानामध्ये विलय जाल्याशिवाय ज्ञान - ईश्वर ज्यांतील ब्रह्मानंद कसा प्राप्त होणार? निद्रित अवस्थेत हा ब्रह्मानंद प्राप्त होणार नाही. ॥ २५ ॥

असत्कल्पो विकल्पोऽय विश्वमित्येकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकरे व्योमवत् कल्पना कुतः ॥ २६ ॥

अर्थ - अशाश्रित आणि भ्रमपूर्ण अश्या जगामध्ये निर्विकार गगनसदृश असीम अश्या (अकृष्ट ब्रह्मतत्त्वाची) कल्पना कशी करणार? ॥ २६ ॥

द्रष्टुदर्शनं दृष्ट्यादि भावशून्ये निरञ्जने ।

अद्वितीये परे तत्त्वे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ २७ ॥

अर्थ - दृश्य दृष्टा आणि दर्शन ज्या विभाजित तीन गोष्टी (दृश्य बघणारा आणि बघण्याची क्रिया) त्या अद्वितीय भावशून्य आणि निर्मल (निरंजन) अश्या ब्रह्मतत्त्वांत कश्या शक्य आहेत. ॥ २७ ॥

ऐकात्मके परे तत्त्वे भेदकर्ता कथं वसेत् ।

सुषुप्तौ सुभमात्रायं भेदः केनावलोकितः ॥ २८ ॥

अर्थ - ऐकात्मक अश्या परमतत्त्वामध्ये भेद उत्पन्न करणारा कसा विराजमान होईल? सुषुप्त अश्या गाढ स्वप्नरहित निद्रेमध्ये दुसरा कोणी अनुभूत होतो का?

मायावरणरुढोऽयं त्वज्ञानभवपादपः

ईशः प्रकाशयुक्तोऽयं त्वज्ञानभवपादपः ॥ २९ ॥

अर्थ - अज्ञानरूपी वृक्ष (अहं आणि ब्रह्माचे ज्ञान नसलेले) म्हणजे हे भाव म्हणजे अर्थात आम्हाला आमच्या यर्मयक्ष्णा जे अनुभववास येते ते जग मायारूपी पडद्याआड जो भ्रामक आहे अश्या पडद्याआड गुंडाणलेले असून तसे भासते. ज्या प्रयास वृक्षाच्या विशाल भोडावर ईश्वर ज्ञानरूपाने आवेष्टित होवून विराजित असतो. ॥ २९ ॥

बहुभिः पदार्थपार्श्व वासनापुष्पसुन्दरः ।

बहुजन्मह्रलोत्तीर्णः संसारं प्रति विश्रुतः ॥ ३० ॥

अर्थ - अनेक पदार्थरूपी पत्र (पाने) अनेक वासनारूपी पुष्प आणि बहुतसे जन्म घेणारी ज्ञानयिनी ज्यांनी नटलेला हा वृक्ष संसार म्हणून प्रसिद्ध आहे. ॥ ३० ॥

ईक्षणादि प्रवेशान्ता सृष्टिरीशेन कल्पिता ।

જાગૃદાદિ વિમોક્ષાન્ત: સંસારી જીવકલ્પિતા ॥ ૩૧ ॥

અર્થ - ઈશ્વરને ઈક્ષણને સંકલ્પને હી સૃષ્ટી નિર્માણ કેલી. જાગૃતિ આદિ અવસ્થેનંતર મોક્ષાદિ કલ્પનાંચી સૃષ્ટી નિર્માણ જાલી. હી જીવકલ્પના મહણજે સંસાર આહે. ॥ ૩૧ ॥

કલ્પનામાત્રકા સૃષ્ટિર્નાનન્દાય કદાચન ।

કલ્પિતાન્નેન કિં તૃપ્તિર્ભજતે કોડપિ માનવઃ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ - ભામક અશી હી કલ્પનામય સૃષ્ટી આનંદપ્રાપ્તીસાઠી, શાશ્વત્ આનંદ પ્રદાન કરાયાસાઠી સમર્થ નાહી. હ્યા અશાશ્વત અશ્યા કલ્પિત જગાપાસૂન તૃપ્તી કશી મિળણાર?

અજ્ઞાનોભ્દાસિતાવેતૌ જીવેશાવિતિ વિભ્રમૌ ।

નિર્વિકારેડમ્બિલાધારે ન સ્તસ્તૌ બ્રહ્મણિ ક્વચિત્ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ - અજ્ઞાનાંત ઉત્પન્ન હોણાર્ચ્યા હ્યા જીવાલા આણિ સંસારાલા (જે કી ભ્રમાનેચ ઉત્પન્ન જાલે આહેત) ત્યાંત બ્રહ્મતત્ત્વ સાંપડત નાહી. (અર્થાત્ તે બ્રહ્મતત્ત્વાંત બસત નાહી.) ॥ ૩૩ ॥

તસ્માન્મુમુક્ષુભિર્નેવમતિર્જીવેશવાદયોઃ ।

કાર્યા કિન્તુ બ્રહ્મતત્ત્વં નિશ્ચલેન વિચાર્યતામ્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ - મુમુક્ષુદ્વારે ત્યા બ્રહ્મતત્ત્વાયા નિશ્ચલ, અવિચલ દૃષ્ટીને વિચાર કરાવયાસ હવા. અર્થાત્ ત્યાંની જીવ આણિ જગત્ હ્યા વિચારાંત ગુંતૂન પડૂ નયે. ॥ ૩૪ ॥

અદ્વિતીય બ્રહ્મતત્ત્વં ન જાનન્તિ યથાતથા ।

ભ્રાન્તા એવામ્બિલાસ્તેષાં ક્વ મુક્તિઃ ક્વે હ વા સુખમ્ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ - અદ્વિતીય બ્રહ્મતત્ત્વ જે જાણત નાહી ત્યાંના (અર્થાત જે શરીર હેચ જીવ આહે, અસે માનતાત) સુખ વ મુક્તિ કોહૂન મિળણાર? તે સર્વ જીવનભર હ્યા સંસારાંત આણિ શરીરાંતય ભ્રમણ કરીત રાહતાત. ॥ ૩૫ ॥

કાર્યાભાવઃ સ્વાભાવોડયં બ્રહ્મણઃ ખલુ શાશ્વતઃ ।

તથાપિ ભાતિ ચેત્કાર્યમન્યથા ભાવ એવ સઃ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - શાશ્વત બ્રહ્માયા કાર્ય ન કરણારા અસા (અકર્તૃત્વભાવ) નિત્યચ આહે. તરીહી હે પણ ત્યાચે કાર્ય આહે, અસા ભાસ હોતો. તે એક વેગળેચ વાટણે (ભાવ) આહે. ॥ ૩૬ ॥

અન્યથા ભાવ એવં હિ ભ્રમ ઇત્યુચ્યતે બુધૈઃ ।

ન ભૂત્વા ભાસતે યચ્ચ ભ્રમકાર્યં હિ તન્મતમ્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ - દુસરા જો હા ભાવ આહે ત્યાલા જ્ઞાતે લોક ભ્રમ અસે મહણતાત. જે અસ્તિત્વાંત નસૂનહી ભાસતે, ત્યાસ ભ્રમ અસે મહણતાત. ॥ ૩૭ ॥

ન ભાસતેડન્યથા કાર્યં સત્યસ્થાવરણં વિના ।

તસ્માદ્ બ્રહ્મણોડવરણં વિશ્વકાર્યસ્ય કારણમ્ ॥ ૩૮ ॥

अर्थ - सत्य अर्थात् जे निश्चितरूपाने आहे, ते ब्रह्मतत्त्व, त्यावरील आवरणामुळे ब्रह्मरूपी पडदा पडल्यामुळे जाणवत नाही, आणि विश्व भासाण्याचे कारण हा ब्रह्मरूपी पडदाच आहे. ॥ ३८ ॥

धृष्टमावराणं केशिन्मायेति प्रविभाव्यते ।

नावृत्ति ब्रह्मणः कायिदन्वाभावाद्नावृत्तम् ॥ ३८ ॥

अर्थ - कुणी ज्या आवरणास (कैःचित्) माया असे म्हणतात. ही ब्रह्मतत्त्वाची पुनरावृत्ति नसून ते ब्रह्मरूपी पडद्यामुळे जांकेलेले तत्त्व म्हणजे “माया”च आहे. ॥ ३८ ॥

तथापि भान्ति येदस्य स्यादज्ञानं हि कारणम् ।

विश्वसर्जनसङ्कल्पे विक्षेपोऽज्ञानतस्ततः ॥ ४० ॥

अर्थ - तथापि ते प्रकाशित होते, अर्थात आम्हास दिसते ते अज्ञान, ज्या कारणामुळे ! विश्वोत्पत्तिया वेणी (जे निर्मितीस कारण संकल्प होता) तो विक्षेप अज्ञानामुळेच उत्पन्न जाला. ॥ ४० ॥

अज्ञान ब्रह्मणश्चैवं जगत्कारणमीर्यते ।

धृतो दुःखस्य सम्प्राप्तिरानन्देच्छा च जायते ॥ ४१ ॥

अर्थ - ब्रह्मतत्त्वाचे अज्ञान हेच जगताचे कारण आहे. त्यामुळेच जगामध्ये दुःखप्राप्ती आणि आनंदाची इच्छा उत्पन्न होते. ॥ ४१ ॥

आनन्दस्य हि सम्प्राप्तिर्जगत्कारण ब्रह्मणः ।

कार्यान्नेवेति या बुद्धिस्तज्ज्ञानमिति कथ्यते ॥ ४२ ॥

अर्थ - जगताचे कारण जे ब्रह्मतत्त्व तेच आनंदाचे मूळ (स्रोत) कारण आहे, आनंदाच्या उत्पत्तिये उगमस्थान आहे, हे समजले म्हणजे ज्ञान असे म्हटले जाते. कोठल्याही कार्यापासून त्या आनंदाची प्राप्ती होत नाही. (अर्थात् वेदांत विषयांत मळान् मनीषींद्वार असे म्हटले जाते।) ॥ ४२ ॥

कार्यादिव भवेत्प्राप्तिरानन्दस्य न यान्यथा ।

मत्वेत्थं भोगबुद्धिर्या सैवाज्ञानमिदोच्यते ॥ ४३ ॥

अर्थ - कार्यापासूनच आनंदाची प्राप्ती होते, अन्यथा नाही. अशी जे भोग बुद्धि तिलाच अज्ञान असे म्हटले आहे. ॥ ४३ ॥

सर्वदुःखनिधानन्तत्कारणज्ञानमेव हि ।

तेनानन्दस्य सम्प्राप्तेर्भ्रमःकार्ये प्रजायते ॥ ४४ ॥

अर्थ - सर्व दुःखाचे घर म्हणजे अज्ञानच आहे. त्यामुळे सर्व आनंदप्राप्तीचे भ्रामक कार्य उत्पन्न होते. अर्थात तसे प्रयत्न केले जातात. ॥ ४४ ॥

गुञ्जापुञ्जो न याग्निः स्यादन्वारोपित वन्दिना ।

तथानन्दो न कार्यं स्यात्तस्मिन्नारोपितेऽपि च ॥ ४५ ॥

अर्थ - लाल रंगाची कंदमुणे म्हाणजे कांडी नेळमी अग्निच नसतो. कांडी गाजर, लसूण आदि लाल रंगाची कंदमुणे असतात. तो रंग अग्निचा भ्रम पण उत्पन्न करू शकतो. त्याप्रमाणे (अभावा कार्याचा परिणाम) हा , आपण त्यावर जरी आनंद आडे, असा आरोप केला तरी, म्हाणजे युद्धून त्यांत आनंद मानला तरी तो भरा आनंद नसतो. ॥ ४५ ॥ (गीता १८-३८)

आनन्दावरणेनैव कार्योत्पत्तिर्यथा भवेत् ।

आनन्दावृत्तिवृद्धिः स्यात्कार्यस्य सुभबुद्धितः ॥ ४६ ॥

अर्थ - वरवर जरी आनंदाचे आवरण असले तरी असे कार्य केल्यावर त्या कार्यापासून सुभ वाढेल असे वाटते . (राजस वृत्ती) ॥ ४६ ॥

आनन्दावरणाद्गुणः सङ्गं भवति ध्रुवम् ।

तस्मादावृत्तिनाशार्थं यत्नः कार्यो मुमुक्षुभिः ॥ ४७ ॥

अर्थ - वरवर जरी आनंदाचे आवरण असले तरी त्या भावील दुःख हे कार्यान्तर निश्चितच असते. सुभप्राप्तीच्या बुद्धिने ते कार्य केले जाते. त्यासाठी मुमुक्षु साधकाला शाश्वत सुभासाठी त्या भ्रामक आवरणाच्या भेदनाचा प्रयत्न केला पाहिजे. ॥ ४७ ॥

आनन्दावरणापाये मेधापाये यथा रविः ।

प्रत्यक्षं भवति भ्रम स्वयमानन्दरूपतः ॥ ४८ ॥

अर्थ - आनंदावरील भ्रामक आवरण दूर जाल्यावर ज्याप्रमाणे मेधांमुळे सूर्य आच्छादित जाल्यावर दिसत नाही, पण त्यावरील ते जाकण अन्ने दूर जाल्यावर सूर्यदर्शन स्पष्ट होते, (कारण सूर्य हा तेथेच स्थित असतो पण आपल्या दृष्टिसमोर ढगांच्या पडदा पडतो।) त्याप्रमाणे पण सुभ म्हाणजे भ्रममत्त्व स्पष्ट व स्वतःच आनंदस्वरूप असते जेव्हा ते अनुभूत होते. जाणवते. ॥ ४८ ॥

आवृत्तेनशिनादूर्ध्वं नो यत्नोऽज्ञाननाशने ।

स्वयं दर्शनिशान्ते तु तत्तमोऽपि छि नश्यति ॥ ४९ ॥

अर्थ - अज्ञाननाशासाठी केलेला आमचा प्रयत्न जेव्हा त्या भ्रमरूप पडद्याला वर उचलतो तेव्हा स्वतः शत्रु सामांन्तर अंधःकार दूर होतो तद्गत अज्ञान लुप्त होवून ज्ञान अवतरते. ॥ ४९ ॥

तावद्विषयभोगेच्छां यावदज्ञानसंस्थितिः ।

नष्टेऽज्ञाने स्वयं नश्येच्छान्ताग्रौ य यथेन्द्रनम् ॥ ५० ॥

अर्थ - ज्ञोपर्यंत अज्ञानाचा पडदा आपल्यावर असतो. तो पर्यंत भोगेच्छा (पंचज्ञानेंद्रियांना भाद्य पुरविण्याची डाव) असते. अज्ञान नष्ट जाल्यावर त्या स्थितीत आपोआपच नैसर्गिकरीत्या शांति प्राप्त होते. अर्थात भडकलेल्या अग्नि आपण आडूती (धंधन, जणण) देणे बंद केल्यावर तो अग्नि शांतच होतो. (तद्गत आपल्या मनाला शांति प्राप्त होते।) ॥ ५० ॥

ઇતિ શ્રીસમર્થરામદાસાનુગૃહિત શ્રીરામપદપદ્મજભૃગ્ગાયમાન શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય ભગવતા શ્રી શ્રીધરસ્વામિના વિરચિતે મુમુક્ષુસુખઃ ગ્રન્થે બ્રહ્મણઃ પરમકારણત્વં નામ દ્વિતીય પ્રકરણં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૩. ભોગાનાં દુઃખકારણત્વં નામ પ્રકરણં તૃતીયમ્

(ભોગાંમધીન દુઃખાચે કારણઃ -)

(ભોગ મહણજે ઉપભોગ ઘેણે, ત્યાંતીલ આનન્દ ઘેણે વ નન્તર પરિણામી દુઃખ સહન કરણે ।)

ભોગ એવ મહારોગા વિષં વિષયજ સુખમ્ ।

વાસનાવૃદ્ધિતો ભોગઃ ભોગવૃદ્ધ્યાચ વાસના ॥ ૧ ॥

અર્થ - ભોગ મહણજે વિષયાંપાસૂન મિળણારા આનંદ ઘેણે વ પરિણામી દુઃખ ભોગણે હાચ એક મહારોગ અસૂન પંચેંદ્રિયાંના તે તે ભોગ પુરવિલ્યાને ત્યા -ત્યા વાસનાંથી વૃદ્ધિ હોતે આણિ ત્યા -ત્યા વાસનાંમુળે તો તો ભોગ પણ વાઢતો. ॥ ૧ ॥

જનિમત્પદાર્થભોગેચ્છા યા સા વિષયવાસના ।

અનેક જન્મ હેતુઃસ્થાજજન્મતો દુઃખમેવ હિ ॥ ૨ ॥

અર્થ - ભૌતિક પદાર્થાચ્છા ભોગાચી ઇચ્છા હી તી વાસના અસતે. આણિ અનેક જન્મ ઘ્યાવે લાગણ્યાચી તી એક નિશ્ચત કારણીભૂત હોણારી ગોષ્ટ અસૂન તેય ખરે દુઃખાચે કારણ આહે. ॥ ૨ ॥

ઘટિયન્નામિવાવૃત્તિર્દુઃખાનાં જન્મનાં યતઃ ।

કાર્યમાત્રે સુખેચ્છા યા ત્યાજ્યૈવ ભવતિ ધ્રુવમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ - ઘડ્યાળાયા કાટા જ્યાપ્રમાણે પુનઃપુનઃ ત્યાચ ચક્રાકાર સ્થાનાવર ફિરતો ત્યાપ્રમાણે દુઃખ આણિ પુનર્જન્મ હ્યાચી પુનઃપુનઃ આવૃત્તિ હોતે. ॥ ૩ ॥

વિહાય બ્રહ્મચૈતન્ય સુખાર્થં યદ્ભિર્મુખમ્ ।

મનોવિષયમન્વેતિ તદુઃખાય પ્રકલ્પતે ॥ ૪ ॥

અર્થ - બ્રહ્મચૈતન્યરૂપી સુખ સોડૂન વિષયાંપાસૂન સુખપ્રાપ્તી કરણ્યાચ્છા માગે લાગલેલે મન હે અંતરાબાહેરીલ ગોષ્ટીયા પાઠલાગ કરૂન દુઃખય પ્રાપ્ત કરતે.

મનો હિ દ્વિવિધં પ્રોક્તં શુદ્ધી યા શુદ્ધમેવ ચ ।

અશુદ્ધં કામસહુલ્યં શુદ્ધં કામવિવર્જિતમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ - મન હે દોન પ્રકારયા સંકલ્પ કરીત અસતે, એક તર શુદ્ધ સંકલ્પ આણિ દુસરા અશુદ્ધ સંકલ્પ. જો સંકલ્પ કામ મહણજે વાસનેસાઠી અસતો તો અશુદ્ધ સંકલ્પ હોય, આણિ જો નિષ્કામ વાસનારહિત તો શુદ્ધ સંકલ્પ મહટલા જાતો. ॥ ૫ ॥

મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધમોક્ષયોઃ ।

બન્ધાય વિષયાસક્તં મુક્ત્યૈનિર્વિષયઃ સ્મૃતમ્ ॥ ૬ ॥

अर्थ - मन डेय मारुसाच्या बद्ध आणुि मुक्त अवस्थेला कारण समजले जाते. बद्ध मन डे विषयांमध्येय गुंतलेले असते. आणुि मुक्तमन डे विषयांपासून वासनारहित राडून अविकारी राडते. ॥ ६ ॥

यतो निर्विषयस्यास्य मनसो मुक्तिरिष्यते ।

तस्मान्निर्विषयस्यास्य नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ ७ ॥

अर्थ - निर्विषय जालेले मन डे मुक्तिसाठी प्रयत्न करुन त्या दिशेने वाटचाल करते. आणुि मडणून मुमुक्षुने नेडमी निर्विषय राडूनय कार्य करावे. ॥ ७ ॥

निरस्त विषयासङ्ग सान्निरुद्धं मनो लुटि ।

यदा यात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ ८ ॥

अर्थ - ज्या वेणेस मन डे विषयांच्या संग सोडून लुट्यामध्ये उन्मनी भाव धारण करुन स्थित डोते तेंवडाय ते परमपद प्राप्त करते. ॥ ८ ॥

तावदेवनिरोद्धव्यं यावद् लुटिगतं क्षयम् ।

अेतजुडानं य मोक्षं य अतोऽन्यो ग्रन्थविस्तरः ॥ ९ ॥

अर्थ - तो पर्यंत डानि रोड कराला, जो पर्यंत भोलवरच्या लुट्यांतील वासना नष्ट डोत नाहीत. आणुि त्या कामनांच्या त्याग कराला आणुि डीय ती डानप्राप्तीची अवस्था आडे, बाडी सगणा नुसता ग्रंथविस्तारय आडे. ॥ ९ ॥

यन्मनस्त्रिजगतसृष्टि स्थितिव्यसनकर्मकृत ।

तन्मनो विलय याति तद्विषयोः परमं पदम् ॥ १० ॥

अर्थ - ज्या स्थितिमुणे त्रिलोकांत (स्वर्ग, भू, पाताण) जन्म येतो तो आपल्या कर्मांमुणे येतो. पण जर मन छंखारडित जाले तर जु निर्विकार स्थिती निर्माण डोते, त्यामुणे विषणुये परमपद मडणजे स्थिर ध्रुव स्थिति प्राप्त डोते. ॥ १० ॥

सङ्कल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ।

मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ ११ ॥

शनैः शनैरुपरमेड बुडुध्या धृतिगुडितया ।

आत्मसंस्थं मनःकृत्वा न डिञ्चियदपि चिन्तयेत् ॥ १२ ॥

अर्थ - सर्व कामनांच्या त्याग करुन वासनाशून्य अश्या मनाच्या लाल घेणयास मनाच्या पक्का निश्चय करुन, मनानेय सर्व छंद्रिय समूडाला ताळा घेवून (नियंत्रित करुन) डणू डणू बुड्ढिमध्मे घैर्य प्राप्त करुन कौडून (धारण करुन) दुसरे कांडी डी चिंतन करु नये ॥ ११ -१२ ॥

यतो यतो निश्चिरति मनश्चाञ्चलमस्थिरम् ।

ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ १३ ॥

अर्थ - जसजसे मन चंचलपणाला सोडून स्थिर डोत जाते, तसतसे ड्याला नियंत्रित करुन आत्मस्थिति मध्ये विलीन करारें. ॥ १३ ॥

प्रशान्तमनसं ज्येनं योगिनं सुषुप्तमम् ।

उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ १४ ॥

अर्थ - प्रशांत अश्या निष्काम मनाच्या अवस्थेतय योगी लोकांचे मन आनंदित होते आणि राजसू गुण (यंयलता) शांत होवून निर्मल अश्या शांत ब्रह्मस्थितित ते स्तब्ध होते. ॥ १४ ॥

आत्मानं रथिनं विद्याच्छरीरं रथमेव तु ।

बुद्धि तु सारथिं विद्यान्मनः प्रग्रहमेवय ॥ १५ ॥

अर्थ - बुद्धिला सारथी म्हणून मन हाय लगाम आहे. इंद्रिय हे घोडे असून विषय हे त्यांचे (यरण्याचे) कुरण आहे. शरीर हा रथ असून आत्मा हा त्यांतील सवार यात्री आहे. अशी कल्पना आहे. ॥ १५ ॥

छन्द्रेयाणि उयात्राहुर्विषयांस्तेषु गोयरान् ।

आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ १६ ॥

अर्थ - इंद्रिय (नेत्र, ध्राण, कर्ण, रसना, स्पर्श) हे पंचेन्द्रिय, हे त्या रथाचे घोडे असून त्यांना यरण्यासाठी विषय हे छिस्वेगार रान, मैदान आहे. आत्मा हा इंद्रिय आणि मनोयुक्त होवून त्यांच्या भोग घेणारा म्हणजे भोक्ता आहे, असे ज्ञानी मनीषी म्हणतात. ॥ १६ ॥

यस्त्वविज्ञानवान्भवत्ययुक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दृष्टाश्चा षव सारथेः ॥ १७ ॥

अर्थ - जो सदा अविद्यायुक्त अज्ञानी मनाने नित्य वेगण्याय प्रकारे म्हणजे विषयी होवून राहतो, तो मोकाट आणि बेभान होज्यावर असून दिशाहीन यात्री स्वारासारभा भटकत जातो. ॥ १७ ॥

यस्तु विज्ञानवान्भवति युक्तेन मनसा सदा ।

तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्चा षव सारथेः ॥ १८ ॥

अर्थ - जो विद्यावान् होवून योग्य अश्या मनःस्थितिने इंद्रियांना आपल्या ताब्यात ठेवून राहतो, तो नियंत्रीत होज्यावरील स्वारासारभा योग्य दिशेला जातो. ॥ १८ ॥

यस्त्वविज्ञानवान्भवत्यमनस्कः सदाऽशुचिः ।

न स तत्पदमाप्नोति संसारं याधिगच्छति ॥ १९ ॥

अर्थ - जो अविद्याग्रस्त होवून नित्य विमनस्क आणि अपवित्र अश्या मनःस्थितित राहतो, तो ते विषयुपद प्राप्त करीत नाही. आणि पुनःपुनः संसार यकांत झसतो. ॥ १९ ॥

यस्तु विज्ञानवान्भवति समनस्कः सदा शुचिः ।

स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ॥ २० ॥

अर्थ - जो आत्मविद्या प्राप्त करून सत्वयुक्त अंतःकरणाने पवित्र व विचारी होवून ते ध्रुवपद प्राप्त करतो तो पुनःपुनः जन्मभरण्या यकांत पडत नाही. ॥ २० ॥

વિજ્ઞાનસારથિર્યસ્તુ મન: પ્રગ્લવાત્રર: ।

સોઽધ્વન: પારમાપ્રોતિ તદ્વિષ્ણો: પરમં પદમ્ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ - વિજ્ઞાનયુક્ત અસા જો સારથી અસતો તો, આણિ જ્યાયે મન હે નિયંત્રિત અશ્યા લગામાને (દોરીને) બરોબર તાબ્યાત આહે, તો મહાન્ અશ્યા માર્ગાને જાઝિન તો પરમ પદ મ્હણજે વિષ્ણુપદ પ્રાપ્ત કરતો. ॥ ૨૧ ॥

ઇન્દ્રિયેભ્ય: પરાહ્યર્થા અર્થેભ્યશ્ચ પરં મન: ।

મનસસ્તુ પરા બુદ્ધિર્બુદ્ધેરાત્મા મહાન્પર: ॥ ૨૨ ॥

અર્થ - ઇન્દ્રિયાંપેક્ષા કામના ઇચ્છા હ્યા સમર્થ આહેત, કામનાંપેક્ષા મન હે શ્રેષ્ઠ આહે આણિ મનાપેક્ષા બુદ્ધિ શ્રેષ્ઠ આહે, બુદ્ધિપેક્ષા આત્મતત્ત્વ શ્રેષ્ઠ આહે. ॥ ૨૨ ॥

મહત: પરમવ્યક્તમવ્યક્તાત્પુરુષ: પર: ।

પુરુષાત્રપર કિન્ચિયત્સા કાષ્ઠા સા પરા ગતિ: ॥ ૨૩ ॥

અર્થ - મહત્ તત્ત્વાપેક્ષા અવ્યક્ત તત્ત્વ શ્રેષ્ઠ આહે. આણિ ત્યા પુરુષતત્ત્વાપેક્ષા કાંડીહી શ્રેષ્ઠ નસૂન તી સ્થિતીય પરમગતિ આહે. ॥ ૨૩ ॥

એષ સર્વેષુ ભૂતેષુ ગુઢોઽઽત્મા ન પ્રકાશતે ।

દૃષ્યતે ત્વચ્યા બુદ્ધ્યા સૂક્ષ્મયા સૂક્ષ્મદર્શિભિ: ॥ ૨૪ ॥

અર્થ - ગૂઢ અસે આત્મતત્ત્વ હ્યા સર્વપ્રાણીમાત્રાંમધ્યે એકદમ અસે દિસત નાહીં. સૂક્ષ્મદર્શી અશ્યા તીક્ષ્ણ બુદ્ધિનેચ તે જાણવતે. ॥ ૨૪ ॥

યચ્છેદ્વાઝમનસી પ્રાણસ્તદ્યચ્છેજ્ઞાન આત્મનિ ।

જ્ઞાનમાત્મનિ મહતિ નિચચ્છેચ્છાન્ત આત્મનિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - જર પ્રાણ આણિ જ્ઞાનવાન સાધક (ઉપર્યુક્ત ગૂઢ આત્મતત્ત્વ) આપલ્યા વાણીત આણિ મનાંત શોધૂ ઇચ્છિત અસેલ તર ત્યાને આપલે મન શાંત સ્થિતિત ધારણ કરાવે. ॥ ૨૫ ॥

ઇન્દ્રિયાણાં વિચરતાં વિષયેષ્વપહારિષુ ।

સંયમે યત્રમાતિષ્ઠેદ્ધિદ્વાન યન્તેવ વાજિનામ્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - મનોમની વિષયાં મધ્યે વિહાર કરતાંના ત્યા મનાચેય અપહરણ હોતે, ત્યા મનાત જ્યાપ્રમાણે મોકાટ સુટલેલ્યા ઘોડયાંના ત્યાવરીલ ચતુર સ્વાર આપલ્યા તાબ્યામધ્યે નિયંત્રણાંત ઠેવતો તસે વિદ્વાનને આપલે મન નિયંત્રિત ઠેવાવે. ॥ ૨૬ ॥

ઇન્દ્રિયાણાં પ્રસન્નગેન દોષમૃચ્છત્યસંશયમ્ ।

સાન્નિયમ્ય તુ તાન્યેવ તત:સિદ્ધિં નિચચ્છતિ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - ઇન્દ્રિય સક્રિય ઝાલ્યાવર દોષ ઉત્પન્ન હોતાત, દિસૂ લાગતાત, ત્યાંચે સંયમન કરુન નંતરચ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોતે. ॥ ૨૭ ॥

ન જાતુ -કામ:કામાનામપભોગેન શામ્યતિ ।

उविषा कृषणवर्त्मव भूय अेवाभिवर्धते ॥ २८ ॥

अर्थ - डेवडाडी काम आणि कामना ज्या उपभोगाने शमित होत नाहीत. आहुति दिल्यावर अग्नि हा जास्तच भडकतो. ॥ २८ ॥

यश्चैतान्प्रापूयात्सर्वान् यश्चैतास्तेवलांसत्यजेत् ।

प्रापणात्सर्वकामानां परित्यागो विशिष्यते ॥ २९ ॥

अर्थ - जो ज्या कामनांना सर्वथानि प्राप्त करून घेतो आणि जो ज्यांच्या सर्वशः त्याग करतो त्या दोघांमध्ये त्यागी हाय सर्वश्रेष्ठ आढे. ॥ २९ ॥

न तथैतानि शक्यन्ते सन्नियन्तुमसेवया ।

विषयेषु प्रजुष्टानि यथा ज्ञानेन नित्यशः ॥ ३० ॥

अर्थ - हे विषय (वासना) केवण त्यांचे सेवन करून आनंदप्राप्ती करून देत नाही, त्यांचे नियंत्रण होत नाही, तर केवण ज्ञानानेच त्यांचे शमन होते. ॥ ३० ॥

श्रुत्वा स्पृष्ट्वा च दृष्ट्वा च भुक्त्वा प्रात्वा च यो नरः ।

न हृष्यति ग्लायति वा स विज्ञेयो जितेन्द्रियः ॥ ३१ ॥

अर्थ - जो माणूस ज्या विषयांचे ऐकून, बघून, स्पर्शकरून, धारण करून आनंदित होत नाही किंवा त्यास ग्लानी होत नाही तो स्थिरधी, जितेंद्रिय जाणावा. ॥ ३१ ॥

छन्द्याणां तु सर्वेषां यद्येक क्षरतीन्द्रियम् ।

तेनास्य क्षरति प्रज्ञा दृतेः पादादिवोदकम् ॥ ३२ ॥

अर्थ - सर्व छंदियांमधून अेक जरी छंदिय ढणले, अर्थात त्यांत विकार उत्पन्न जाला, तर ज्याप्रमाणे पायावर टाकलेले पाणी थेट भाली जमीनीकडेच येते, त्याप्रमाणे त्या साधकाची बुद्धि क्षरित (क्षीण) होते. ॥ ३२ ॥

यस्तुजातपदार्येभ्यः सुभमिच्छति मानवः ।

ग्राहं दारुषिता धृत्वा तर्तुमब्धिं स षडते ॥ ३३ ॥

अर्थ - मनुष्य जर ज्या भौतिक युगात (जात- उत्पन्न जालेले - अैहिक) पदार्थांपासून सुभ मिगेल असे समजून त्याच्या मागे लागला तर अेभादा माणूस आत्मघातकी होईल. कसा? तर ज्याप्रमाणे समुद्रांत पडल्यावर (शुव वायवयासाठी) पोडत जाताना अेभाधा काणया व कठिण धोंडाला लाडूड मडणून समजला आणि भ्रमित होवून मगरालाच जाळून पडू लागला तर तो आत्मघाती होईल व तसे ते अशक्य आत्मघातकी होईल. ॥ ३३ ॥

आदिमध्यावसानेषु दुःखं सर्वमिदं यतः ।

तस्मात्सर्वं परित्यज्य तत्त्वनिष्ठो भवेत्सुधीः ॥ ३४ ॥

अर्थ - आदि, मध्य आणि अंत ज्या तिन्ही स्थितित हे दुःख पर्यवसायीच आढे, मडणून तत्त्वनिष्ठ सुबुद्ध साधकाने ज्या सर्वांच्या त्याग करून सुष्ठी व्हायें. ॥ ३४ ॥

अविधातिमिरातीतं सर्वाभासविवर्जितम् ।

આનન્દમમલં નિત્યં મનોવાયામગોચરમ્ ॥ ૩૫ ॥

સત્યં જ્ઞાનમનન્તં યત્ પરબ્રહ્મસનાતનમ્ ।

તદહં તદહં ચેતિ સ્વાત્માનં ભાવયેત્સુધીઃ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - અવિદ્યા આણિ અંધકારાચ્યા પલીકડીલ સર્વ ભ્રમાપાસૂન દૂર શાશ્વત નિર્મળ અશ્યા વાણી આણિ મનાલા અનાકલનીય તે સત્ય અનંત પરબ્રહ્મ સનાતન “બ્રહ્મતત્ત્વચ”મી આહે (તદહમ્) તેચ માઝ્યા અંતરંગાત આહે, અસે સુબુદ્ધ સાધકાને જાણાવે ॥ ૩૫ -૩૬ ॥

ઇતિ શ્રીસમર્થરામદાસાનુગૃહિત શ્રીરામપદપદ્મજભૃડગાયમાન શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્યા ભગવતા શ્રી શ્રીધરસ્વામિના વિરચિતે મુમુક્ષુસખ: ગ્રન્થે ભોગાનાં દુઃખ કારણત્વં નામ તૃતીય પ્રકરણં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૪. બ્રહ્મજ્ઞાનેન પરમાનન્દપ્રાપ્તિનામ પ્રકરણં ચતુર્થમ્

(બ્રહ્માજ્ઞાનાને આનન્દાચી પ્રાપ્તી - પ્રકરણ ચૌથે)

સ એષ જગતઃ સાક્ષી સર્વાત્મા વિમલાકૃતિઃ ।

પ્રતિષ્ઠા સર્વભૂતાનાં પ્રજ્ઞાનઘલક્ષણઃ ॥ ૧ ॥

અર્થ - તો સર્વાત્મા નિર્મળ, અશ્યા શુદ્ધ સ્વરૂપાચ્યા અસૂન હ્યા જગાચ્યા સાક્ષી આહે. સર્વપ્રાણીમાત્રાંમધીલ પ્રજ્ઞારૂપ અસે મોઠે પ્રતિષ્ઠાપૂર્ણ લક્ષણ મહાજે આપલ્યા મધીલ આત્મતત્ત્વાચે ભાન હોવૂન “અહં અસ્મિ”હે વાટણે જાણવતે. ॥ ૧ ॥

ન કર્મણા ન પ્રજયા ન ચાન્યેનાપિ કેનચિત્ ।

બ્રહ્મવેદનમાત્રેણ બ્રહ્માત્મોત્ત્વેવ માનવઃ ॥ ૨ ॥

અર્થ - કુઠલ્યાહી કર્મને નાહી, કિંવા કુઠલ્યાહી જન્મચોની મુળે નાહી, પણ કેવળ બ્રહ્મતત્ત્વ જાણલ્યામુળે, ત્યા તત્ત્વાચે જ્ઞાન અનુભવલ્યામુળે તો સાધક બ્રહ્મતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરૂન થેતો. ॥ ૨ ॥

તદ્વિદ્યાવિષયં બ્રહ્મ સત્યજ્ઞાનસુખાદ્વયમ્ ।

સંસારે ચ ગુહાવાચ્યે માયા જ્ઞાનાદિ સંજ્ઞકે ॥ ૩ ॥

અર્થ - ત્યા બ્રહ્મતત્ત્વાચ્યા વિષય મહાજે સત્ય આણિ અદ્વય જ્ઞાન. આણિ હેચ અદ્વય જ્ઞાન અર્થાત્ એકમાત્ર સૌખ્ય આહે. પરંતુ સંસારરૂપી ગુફે મધ્યે ભૌતિક જ્ઞાન હે એક જ્ઞાન મહટલે જાતે. ॥ ૩ ॥

નિહિતં બ્રહ્મ યો વેદ પરમે વ્યોમ્નિસંજ્ઞિતે ।

સોડશ્ચુતે સકરાન્કામાન્ ક્રમેણૈવ દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૪ ॥

અર્થ - તો દ્વિજોત્તમ મહાજે, વિદ્વાનાંતીલ, મહાવિદ્વાન - હા ત્યા પરમવ્યોમામધીલ અદૃશ્ય અશ્યા બ્રહ્મતત્ત્વાલા જાણતો આણિ તોચ ક્રમાને ત્યા બ્રહ્મતત્ત્વાંતીલ આનંદાચ્યા આસ્વાદ થેતો. ॥ ૪ ॥

પ્રત્યગાત્માનમજ્ઞાન માયાશક્તેશ્ચ સાક્ષિણમ્ ।

એકં બ્રહ્માહમસ્મીતિ બ્રહ્મૈવ ભવતિ સ્વયમ્ ॥ ૫ ॥

અર્થ - માયા શક્તિયે જે સાક્ષી આહે, તે “અહં” તત્ત્વ (જે આમચ્યામધ્યે “મી આહે”અસે જે ભાન) તે બ્રહ્મતત્ત્વાયા સાક્ષાત્કાર જાલ્યાવર કેવળ એક બ્રહ્મતત્ત્વચ અસ્તિત્વાંત આહે હે જાણૂન સ્વતઃ બ્રહ્મસ્વરૂપ હોતે. ॥ ૫ ॥

બ્રહ્મભૂતાત્મનસ્તસ્માદેતસ્માચ્છક્તિમાશ્રિતામ્ ।

અપચ્ચીકૃત આકાશઃ સમ્ભૂતો રજ્જુસર્પવત્ ॥ ૬ ॥

અર્થ - હ્યા બ્રહ્મભૂત અર્થાત્ બ્રહ્મસ્વરૂપ શક્તિપાસૂન હે આકાશ નિર્માણ હોતે. આણિ મગ તે સર્પ રજ્જુચ્યા ન્યાયાને ભ્રામક વાટતે. ॥ ૬ ॥

આકાશાદ્વાયસંજ્ઞાસ્તુ સ્પર્શોડપચ્ચિકૃતઃ પુનઃ ।

વાયોરગ્નિસ્તથા યાગ્નેરાપ અદૃભ્યો વસુન્ધરા ॥ ૭ ॥

અર્થ - આકાશાપાસૂન વાયુ ઉત્પન્ન હોવૂન ત્યાચ્યા સ્પર્શાને હે અપચ્ચીકૃત રૂપ ઉત્પન્ન હોતે. મહણજે વાયુ પાસૂન અગ્નિ, અગ્નિપાસૂન જલ આણિ જલાપાસૂન પૃથ્વીચી ઉત્પત્તી જાલી. ॥ ૭ ॥

તાનિ સર્વાણિ સૂક્ષ્માણિ પચ્ચિકૃત્યેશ્વરસ્તદા ।

તેભ્ય એવ વિસૃષ્ટં તત્ બ્રહ્માણ્ડાદિ શિવેન હ ॥ ૮ ॥

અર્થ - ત્યા વેળેસ ઈશ્વરાને (શિવ નામક શક્તિ ને) પંચીકૃત ક્રિયેને હી સર્વ સૂક્ષ્મમહાભૂતે બ્રહ્માણ્ડાચ્યા રૂપાને નિર્મિત કેલી.

બ્રહ્માણ્ડસ્યોદરે દેવા માનવા યક્ષકિન્નરાઃ ।

મનુષ્યાઃ પશુપક્ષ્યાદ્યાસ્તત્તત્કર્માનુસારતઃ ॥ ૯ ॥

અર્થ - બ્રહ્માણ્ડાચ્યા ઉદરામધ્યે દેવ, માનવ, યક્ષ કિન્નર, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી આદિ ત્યા -ત્યા ક્રમાનુસાર નિર્માણ કેલે. ॥ ૯ ॥

અસ્થિસ્તાય્વાદિરૂપોડયં શરીરં ભાતિ દેહિનામ્ ।

યોડમન્વમયો હ્યાત્મા ભાતિ સર્વશરીરિણઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - સર્વ પ્રાણીમાત્રાંમધ્યે હે અસ્થિર નાશવંત શરીર અવયવાદિ રૂપાને દૃશ્યમાન હોતે. આત્મતત્ત્વ અમન્વમય (અદૃશ્યરૂપાને) પ્રકાશિત હોતે.

તતઃ પ્રાણમયો હ્યાત્મા વિભિન્નશ્ચાન્તરસ્થિતઃ ।

તતો વિજ્ઞાન આત્મા તુ તતોડન્યશ્ચાન્તરસ્થિતઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - તેવ્હા હા પ્રાણમય આત્મા વિભિન્ન અંતરાંમધ્યે, શરીરાંમધ્યે પ્રકાશિત હોતો. જ્યાપ્રમાણે આપણ આપલ્યાંત આત્મતત્ત્વ (મી કર્તા મી ભોક્તા) અનુભવતો તો તસાચ ઇતર શરીરધારી તત્ત્વાંત પણ તસાચ અસતો.

આનન્દમય આત્મા તુ તતોડન્યશ્ચાન્તરસ્થિતઃ ।

યોડયમન્નમયઃ સોયં પૂર્ણઃ પ્રાણમયેન તુ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - જસા આપલા આનંદમય આત્મા અસતો, તસાચ તો અન્ય ધારકાંચા પણ અસતો, જો હા અન્નમય આહે, તો પ્રાણમય પણ આહે. ॥ ૧૨ ॥

મનોમયેન પ્રાણોડપિ તથા પૂર્ણ: સ્વભાવત: ।

તતો મનોમયો ળ્યાત્મા પૂર્ણો જ્ઞાનમયેન તુ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - સ્વભાવત: નૈસર્ગિકરીત્યા મનોમય કોશામુળેય પ્રાણમયકોશ પણ પૂર્ણ ભરલેલા અસતો. તેંહા મનોમય આત્મા પણ પ્રાણમય આત્મતત્ત્વામુળે અર્થાત્ જ્ઞાનમય આત્મ્યામુળે સમૃદ્ધ અસતો. ॥ ૧૩ ॥

આનન્દેન સદા પૂર્ણ: સદા જ્ઞાનમય: સુખમ્ ।

તથાનન્દમયશ્ચાપિ બ્રહ્મણોડન્યેન સાક્ષિણા ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - જસે જ્ઞાનમય સુખ નિત્ય આનંદાને ઓતપ્રોત ભરલેલે અસતે. તસેય બ્રહ્મતત્ત્વાચ્યા સાક્ષીભાવાને આનંદમય તત્ત્વ ઓતપ્રોત ભરલેલે અસતે.

સર્વાન્તરેણ પૂર્ણશ્ચ બ્રહ્મનાન્યેન કેનચિત્ ।

ચદિદં બ્રહ્મપુચ્છાખ્યં સત્યજ્ઞાનાદ્વ્યાત્મકમ્ ॥ ૧૫ ॥

અર્થ - બ્રહ્મતત્ત્વ આનંદરૂપામધ્યે સંપૂર્ણ વ્યાપ્ત અસતે આણિ જર ત્યાંત તુમ્હી બ્રહ્માનંદાચ્યા અંત સમજાલ, તર તે જે પરબ્રહ્મતત્ત્વ આહે, તે દ્વૈતભાવાચે સમજલે જાઈલ. (અર્થાત્ તે તસે નસૂન એકચ એક બ્રહ્મતત્ત્વ અદ્વય રૂપાને સર્વ અંતકરણાત ભરલેલે આહે.) ॥ ૧૫ ॥

સારમેવ રસં લબ્ધવા સાક્ષાદ્ દેહી સનાતનમ્ ।

સુખી ભવતિ સર્વત્ર અન્યથા સુખતા કુત: ॥ ૧૬ ॥

અર્થ - હા અનાદિ પરમતત્ત્વરૂપી આનંદમય આત્મા આહે, હા સારતત્ત્વ પ્રાપ્ત કરુનચ આનંદી હોતો. અન્ય કોઠલ્યાહી બાહ્ય તત્ત્વામુળે નાહી. ॥ ૧૬ ॥

અસત્યસ્મિન્પરાનન્દે સ્વાત્મભૂતેડખિલાત્મનામ્ ।

કો જીવતિ નરો જન્તુ: કો વા નિત્યં વિચેષ્ટ તે ॥ ૧૭ ॥

અર્થ - હે પરમાત્મરૂપ તત્ત્વ જર આપલ્યાંત વિદ્યમાન નસેલ તર અસા કોણ માનવ કિંવા અન્ય પ્રાણી જીવિત રાહીલ? આણિ આપલી જીવિત ચેષ્ટા કરણ્યાસ સમર્થ રાહીલ?

તસ્માત્સર્વાત્મના ચિત્તે ભાસમાનો ળ્યસો નર: ।

આનન્દયતિ દુઃખાઢ્યં જીવાત્માનં સદા જન: ॥ ૧૮ ॥

અર્થ - ત્યામુળે સર્વાચ્યાચ મનામધ્યે અસલેલે હે ઉપસ્થિત આનંદમય તત્ત્વ અર્થાત્ આત્મતત્ત્વ આપણાંસ નિત્ય આનંદમય ઠેવતે, જરી આમચે જીવન દુઃખમય અસલે તરી (મનુષ્ય પુન્હા આનંદાચ્યા આશેવર જગતોચ) ॥ ૧૮ ॥

ચદા ળ્યવૈષ એતાસ્મિન્ન દૃશ્યત્વાદિ લક્ષણે ।

નિર્ભેદં પરમાદ્વૈતં વિન્દતે ચ મહાયતિ: ॥ ૧૯ ॥

अर्थ - जरी ज्या आत्मतत्त्वात दृश्यस्वरूप्याची कांडी लक्षाणे दिसत नसली तरी मळान योगी निर्मलरूपाने त्यांतील अद्वैत आनंदाची प्राप्ती करून घेतात. ॥ १८ ॥

तदेवाभयमत्यन्तं कल्याणं परमामृतम् ।

सद्रूपं परमं ब्रह्म त्रिपरिच्छेदवर्जितम् ॥ २० ॥

अर्थ - तेथे परब्रह्मतत्त्व जे अविनाशी, अनादि, अनंत ज्या रूपाने, तीन प्रकारे विद्यमान आहे. (त्रिपरिच्छेद विवर्जित) असे ते अत्यंत कल्याणप्रद, अलभ्यकारी, परमामृतमय आणि सत् तत्त्व आहे. ॥ २० ॥

यदा ज्येवैष अेतास्मिन्नल्पमप्यन्तरं नरः ।

विजानाति तदा तस्य भयं स्यान्नात्र संशयः ॥ २१ ॥

अर्थ - जेव्हाडी मनुष्य आपापसास ज्या आत्मतत्त्वापासून थोडा जरी विस्मृत करतो तेव्हा त्यास भय उत्पन्न होईल, हे निश्चित असून ज्यात संशय नाही. ॥ २१ ॥

अस्थैवानन्दकोशेन स्तम्भान्ता विषगुपूर्वकाः ।

भवन्ति सुप्निनो नित्यं तारतम्यं कमेण तु ॥ २२ ॥

अर्थ - ज्या सुप्नाच्या तारतम्य रूपाने विचार केला तर, ब्रह्म दूर होतो आणि विषगु तत्त्वामध्ये मति स्थिर जाल्याने साधक सुप्नी होतो. ॥ २२ ॥

तत्पदविरक्तस्य श्रोत्रियस्य प्रसादिनः ।

स्वरूपभूत आनन्दः स्वयं भाति परे यथा ॥ २३ ॥

अर्थ - त्या -त्या विषयांतून विरक्त जालेल्या श्रोत्रीय अर्थात् मनीषी साधकाच्या कृपाप्रसादाने साधक आनंदीत होतात. आणि स्वतः प्रमाणे तो मनीषी दुसर्यास पण तेजोमय आनंद प्राप्त करवून देतो. ॥ २३ ॥

निमित्त किञ्चिदाश्रित्य जलु शब्दः प्रवर्तते ।

यतो वाचो निवर्तन्ते निमित्तानमभावातः ॥ २४ ॥

अर्थ - कोणा निमित्ताचे कारण बनून शब्द परिवर्तित होतात आणि जेव्हा वाचा त्या शब्दांना बोलल्यानंतर निवर्तित होते तेव्हा ते कारण निमित्त हे आशीर्वाद स्वरूप (आशीर्वाद देणारे) होते. ॥ २४ ॥

निर्विशेषपरानन्दे कथं शब्दः प्रवर्तते ।

तस्माद्वैतम्भनः सूक्ष्मं व्यावृत्तं सर्वं गोचरम् ॥ २५ ॥

अर्थ - निर्विशेष अश्या आनंदापासून शब्द कसे परत येतात? तर त्या हिंकाणी हे मन सूक्ष्म रूपाने त्या परम आनंदांत विलीन होवून सर्व दृश्य सृष्टी ही अदृश्य होते. ॥ २५ ॥

यस्माच्छ्रीत्रत्वगक्ष्यादि भादिकर्मैन्द्रियाणि य ।

व्यावृत्तानि परं प्राप्तं न समर्थानि तानि तु ॥ २६ ॥

अर्थ - त्या परमानंदापासून श्रोत्र -कर्ण, त्वक् -स्पर्श, अक्षी -नेत्र, नांकातील वायु पोकणी वगैरे भं आदि इंद्रिय परतून येतात. (अर्थात् ते पंचेंद्रियांनी आणि वाणीने पण वर्णन केले जात नाही।) परमानंद प्राप्त जाल्यावर त्या आनंदांत न्हाऊन निघाल्यावर ते सर्व इंद्रिय कुयकामी (निरुपयोगी, असमर्थ) होतात. ॥ २६ ॥

तद्भ्रजमानन्दद्वन्द्वं निर्गुणं सत्यचिद्धनम् ।

विदित्वा स्वात्मरूपेण न विभेति कुतश्च न ॥ २७ ॥

अर्थ - तो निर्द्वन्द्व निर्गुण सत्+चित्+आनंद धनरूप आनंद प्राप्त जाल्यावर आपल्याला आत्मरूपप्राप्ती जाल्याने तो साधक निर्भय होतो. ॥ २७ ॥

अथं यस्तु विजानाति स्वगुरोरुपदेशतः ।

सं साध्वसाधुकर्मभ्यां सदा न तपति प्रभुः ॥ २८ ॥

अर्थ - आपल्या गुरुराच्या उपदेशानुसार जो ज्याप्रमाणे ज्ञान प्राप्त करतो तो कोठल्याही सत् असत् कर्मांमुळे विभ होत नाही. ॥ २८ ॥

ताप्यतापकुरुपेण विभातमभिलं जगत् ।

प्रत्यगात्मतया भाति ज्ञानाद्बेदान्तवाक्यजात् ॥ २९ ॥

अर्थ - दुःख आणि दुःखदायक रूपाने हे संपूर्ण जगत् भरलेले आहे. परमात्मतत्त्वाशी आपले मिलन होण्याने (परमानंदाशी प्राप्ती होण्याने) आपल्या मनातील द्वैत तत्त्वाची कल्पना नष्ट होते. नंतर अद्वैतानंद प्राप्त होतो. ॥ २९ ॥

शुद्धमीश्वर यैतन्यं ज्वयैतन्यमेव य ।

प्रमाता च प्रमाणं च प्रमेयञ्च क्वं यथा ॥ ३० ॥

अर्थ - ईश्वर हे शुद्ध यैतन्य आहे आणि ज्वय हा यैतन्याचा अेक अंश आहे. ज्याप्रमाणे प्रमाण आणि कृण असते, तसेच हे आहे. ॥ ३० ॥

एति समविधं प्रोक्तं भिद्यते व्यवहारतः ।

मायोपाधिविनिर्मुक्तं शुद्धमित्यभिधीयते ॥ ३१ ॥

अर्थ - ज्या सात प्रकारांनी हे सांगितले गेले आहे. ते व्यवहार रूपाने भेद केले जाते. माया नामक उपाधिरहित जो असतो तो शुद्ध यैतन्य असे म्हटला जातो. ॥ ३१ ॥

मायासम्बन्धशेषो ज्वोऽविधावशस्तथा ।

अन्तःकरणसम्बन्धात् प्रमातेत्यभिधीयते ॥ ३२ ॥

अर्थ - हा ज्वय माया संबंधामुळे अविधाग्रस्त होतो, आणि अंतःकरणाच्या संबंधामुळे प्रमाता असे म्हटला जातो. ॥ ३२ ॥

तथा तद्भृत्सम्बन्धात् प्रमाणमिति कथ्यते ।

अज्ञातमपि यैतन्यं प्रमेयमिति कथ्यते ॥ ३३ ॥

अर्थ - आशि त्या अंतःकरण आशि माया ज्या संबंधामुणे प्रमाणा म्दटला जातो. आशि अज्ञात असे चैतन्य प्रमेय असे म्दटले जाते. ॥ ३३ ॥

तथा ज्ञातव्य चैतन्यं कृत्वमित्यभिधीयते ।

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं स्वात्मानं भावयेत्सुधीः ॥ ३४ ॥

अर्थ - ज्ञात जालेले चैतन्य त्याचे कृण म्दटले जाते. सर्व विकार आशि उपाधिरहित आपले आत्मतत्त्व जे असते त्यामुणे सुधी म्दणजे मळान् साधक सुशोभित होतो, तेजाने तणपतो. ॥ ३४ ॥

ज्ञात्वैवं प्रत्यगात्मानं बुद्धितद्गति साक्षिणम् ।

सोऽहमित्येव तद्गत्या स्वान्यत्रात्ममतिं त्यजेत् ॥ ३५ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे आपल्या परमतत्वाला जाणून त्या वृत्तिसाही आपल्या बुद्धिला साक्षी ठेवून तेच तत्त्व माज्यात आडे. सोऽहम् ज्या ज्ञानाने आपली मति अन्यत्र विषयांमध्ये दूषित होवू देवू नये ॥ ३५ ॥

जन्ममृत्युप्रलाहिः स्याद्ब्रह्मरुपात्मवेदनात् ।

पुनरावर्तते नासौ पुनर्नैवाभिजायते ॥ ३६ ॥

अर्थ - जन्म -मृत्युया नाश हा आत्मतत्त्वाचे ज्ञान जाल्यावर होतो. तो पुन्हा येत नाही आशि जन्म घेत नाही. ॥ ३६ ॥

निवृत्तायां वासनायां संसारस्य न कोऽपि हि ।

संसारयातनां दुष्णं जन्म प्राप्नोति कुत्रचित् ॥ ३७ ॥

अर्थ - ज्या संसारिक वासनांपासून जो निवृत्त होतो, त्या पासून सुटतो तो ज्या जगांत पुन्हा वासनामय दुःखाया ताप सहन करण्यास कोठल्याही योनीत जन्म घेत नाही. ॥ ३७ ॥

विषयाशाविषैर्दग्धः परमार्थैर्मुतः स्ततः ।

तस्य दुःख भागधेयं किं कृतं स्वात्मवैरिणा ॥ ३८ ॥

अर्थ - जो आपल्याच आत्मसुभाया वैरी आडे. जो ज्या विषयरुपी विषारी आशामुणे डोरपणून दुःखी होतो त्या अभाज्याला आत्मसुभाये अमृत कोहून मिणणार? ॥ ३८ ॥

नाहं देहो न बुद्धिश्च न मनो नेन्द्रियाणि च ।

विषया आपि नैवाहं कर्ता भोक्ता तथैव च ॥ ३९ ॥

अर्थ - मी देह नाही, मी बुद्धि नाही, मी मन आशि इंद्रिय पण नाही, आशि मग विषय वासना पण माज्याकर्ता आशि भोक्तारुपाला लागणार नाही. ॥ ३९ ॥

न किञ्चिद्यद् भावनाकारः स्वयमानन्दरूपकः ।

अद्भ्यब्रह्ममात्रोऽहं यो विधात्स हि मुक्तिभाक् ॥ ४० ॥

अर्थ - कोठल्याही प्रकारची भावना नाही आशि स्वतःच्याच आत्मरुपांत (दूसर््या कोठल्याही कारणाशिवाय) आनंदित राहतो, मी अद्भ्य ब्रह्ममात्र असे समजतो तोच मुक्तिप्राप्त कर्ता आडे. असे समजावे. ॥ ४० ॥

અહં મમેતિ યો ભાવો દેહાધ્યાસાદનાત્મનિ ।

અધ્યાયસોડયં નિરસ્તવ્યો વિદુષા બ્રહ્મનિષ્ઠયા ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - જો આત્મા નાહી અશ્યા દેહાવર 'મી' વ 'માઝી' અશી ભાવના ઠેવણે હા ભ્રમ (અધ્યાસ) વિદ્વાન અશ્યા બ્રહ્મનિષ્ઠ સાધકાને ન ઠેવતા ત્યાસ દૂર કેલે પાહિજે. ॥ ૪૧ ॥

બ્રહ્મણો નિષ્પ્રપગ્યત્વાત્યવક્તા બ્રહ્મ વિન્દતે ।

અતો નિત્યં શ્રુતિર્વક્તિ ન્યાસ એવાત્પરેય યત્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ - બ્રહ્મતત્વાશ્યા અકર્તૃત્વાયે ધ્યાન ઠેવૂન મહણજે તે તસે નાહી અર્થાત્ કર્તા વ કરવિતા અસે નાહી આણિ અલિમપણા આહે, અસે સમજલ્યાવર, અસે જ્ઞાત ઝાલ્યાવરય ત્યાથી પ્રાપ્તી હોતે. મહણૂનય મુનિ આણિ વેદ નેહમીય સાંગતાત કી તે તત્ત્વ સર્વ બ્રહ્માણ્ડાશ્યા પણ વરચે સર્વવ્યાપી આહે. ॥ ૪૨ ॥

ગૃહીભૂત્વાપિ સંન્યસ્ય કાર્યં યદ્ બ્રહ્મચિન્તનમ્ ।

બ્રહ્મચર્યાશ્રમાદેવ ન્યાસઃ શ્રેષ્ઠો ભવેત્તઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - બ્રહ્મચિન્તનાયે જે કાર્ય સન્યાસ ઘેવૂન સંન્યસાશ્રમાંત જે કેલે જાતે તે સર્વાત ઉત્તમ અસે મનાવર ઠસલે જાતે. ત્યાયે જ્ઞાન હોતે. (ન્યાસ, ઠસા, છાપ હા અર્થ) ॥ ૪૩ ॥

પ્રક્ષાલનાદ્વિપદુસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં પરમ્ ।

કિમર્થગ્ય ગૃહીભૂત્વા તતઊર્ધ્વન્યસેદ્બુધઃ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ - ચિખલ અંગાલા લાગલ્યાનંતર ત્યાસ સાફ કરણ્યાપેક્ષા યુવૂન સ્વચ્છ કરીત બસણ્યાપેક્ષા, દુરુનચ ત્યાલા ટાળણે હે બરે. કશાકરિતા ત્યાસ ગ્રહણ કરુન, નંતર વરપાસૂન શહાણ્યાને ત્યાયે પ્રક્ષાલન કરાવે. ॥ ૪૪ ॥

યદિ પ્રવૃત્તિધૌરેયઃ સન્યસ્તું નેહતે ક્વચિત્ ।

અન્તસ્ત્યાગી ભવેત્સ્ય કાર્યં એવં હિ મુક્તયે ॥ ૪૫ ॥

અર્થ - જર અશી કઠીણ ઘોર પ્રવૃત્તિ નસેલ તર આણિ સંન્યાસ ઘેણ્યાથી ઇચ્છા નસેલ તર મુક્તિસાહી ત્યાને અંતસ્ત્યાગ કરાવા. ॥ ૪૫ ॥

ઇન્દ્રિયાર્થેષુ મૂઢસ્ય દૃઢદેહાભિમાનિનઃ ।

ગૃહસ્થાશ્રમસ્વીકારો ભ્રષ્ટતાયા વરો મતઃ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ - ઇન્દ્રિયસંતુષ્ટિસાહી મૂઢ અશ્યા દેહાવિષયી મમતા બાળગણાર્થ્યાને ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વીકારાવા. કારણ ભ્રષ્ટ હોણ્યાપેક્ષા તે બરે ॥ ૪૬ ॥

નિષ્કામકર્મતઃ સોડપિ ભક્ત્યા કર્તવ્યબુદ્ધિના ।

ઋણત્રયમુપાકૃત્ય તદૂર્ધ્વન્યસ્તુપર્હતિ ॥ ૪૭ ॥

અર્થ - તો ગૃહસ્થાશ્રમી સુદ્ધા નિષ્કામ બુદ્ધિને કર્મ કરુન ભક્તિ સંપન્ન હોવૂન તિન્હી પ્રકારશ્યા ઋણાપાસૂન મુક્ત હોવૂ શકતો. ॥ ૪૭ ॥

तथा येद्वैर्द्वैर्बल्यं स्वगृहस्य समीपतः ।

कुटिं बध्वा विरक्तःसन् ब्रह्मज्ञानं समाचरेत् ॥ ४८ ॥

अर्थ - ज्या अवस्थेत सुद्धा देह दुर्बल जाल्यावर आपल्याच घराजवण ऐक कक्ष उपलब्ध करून त्याने ब्रह्मज्ञानाचे शिंतन करावे ॥ ४८ ॥

श्रुत्वापि न त्यजेद्यस्तु विषयानं सुदुःखदम् ।

पीत्वा विषं यानुभूय दुःखं पश्चात्यजेद्वि तत् ॥ ४९ ॥

अर्थ - जे विषयानं डेल्यावर अत्यंत दुःखप्राप्ती होते. त्यास तो डे जाणून सुद्धा त्यजू शकत नाही तर मग त्या विषयानाने दुःख प्राप्त जाल्यावर ते भोगल्यावर तरी त्यास सोडावे. ॥ ४९ ॥

विषौषधं यथैवस्थाद्विषनाशकरं द्रुतम् ।

संन्यासोऽयं मतस्तद्द्विषयासक्तिनाशकः ॥ ५० ॥

अर्थ - विषावरील उतरवयाचे जे विषनाशक औषध असते ते जसे त्याचा जलदगतीने नाश करते, त्याच प्रमाणे संन्यास हा त्या विषयासक्तिचा नाश करतो. ॥ ५० ॥

न जातुः कामः कामानुपभोगन शाम्यति ।

उविषा कृष्णवत्सैव भूय अेवाभिवर्धते ॥ ५१ ॥

अर्थ - केंव्हांडी काम हा कामनांचा उपभोग घेऊन शांत होत नाही, ज्याप्रमाणे अग्निमध्ये आढूती टाकीत गेल्यावर तो जास्तच भडकतो, पण विजत नाही, तसेच डे वासनेचे शांत होणे आहे. ॥ ५१ ॥

चित्तूलो विकल्पोयं चित्ताभावेन कश्चन ।

चिन्निर्मूलनं कार्यं प्रत्यग्रूपे चिदात्मनि ॥ ५२ ॥

अर्थ - चित्ताचे मूळस्थानीच त्यास न्यावे लागते, म्हणजे शांति मिळते. आपल्या मूळरूपाशी त्याचे आत्ममिलन जाल्यावर त्यास शांति प्राप्त होते. ॥ ५२ ॥

अभाण्डानन्दमात्मानं विज्ञाय स्वस्वरूपतः ।

बहिरन्तः सदानन्दरसास्वादनमात्मनि ॥ ५३ ॥

अर्थ - आपल्या स्वस्वरूपामध्येच अभाण्ड आनंद आहे. बाहेर भौतिक आनंदाचा क्षयच आहे. डे जाणून आपल्या आत्मस्वरूपातच त्या अभाण्डानंदाचा आस्वाद घेता येतो. ॥ ५३ ॥

वैरागस्य हृलं बोधो बोधस्यापरतिः हृलम् ।

स्वानन्दानुभवस्थान्तिरेषवोपरतेः हृलम् ॥ ५४ ॥

अर्थ - वैराग्याचे हृलंबोध डे आहे. बोधाची समामी डी हृणय आहे. स्वानंदाचा अनुभव आल्यावर शांति प्राप्त होते. आणि ज्याच अनुभवानंतर साह्रल्याचा आनंद व शांति आहे. ॥ ५४ ॥

यद्युत्तरोत्तराभावो पूर्वरूपं तु निष्कलम् ।

निवृत्तिः परमा तृप्तिरानन्दोऽनुपमः स्वतः ॥ ५५ ॥

अर्थ - उत्तरोत्तर ढा भाव ऐक -ऐक पायरी वर चढत गेल्यावर मागील सर्व राखिलेले अज्ञानरूप असते, ते निष्कल वाटते. निवृत्ति मध्येच अतिशय तृप्ती प्राप्त होवून त्याच स्थितीत अवर्णनीय आनंद प्राप्त होतो. ॥ ५५ ॥

वाञ्छाक्षणे तु या तृप्तिस्तत्र वाञ्छैव कारणम् ।

तुष्टिः स्वतुष्टिपर्यन्ता ततो वाञ्छां परित्यजेत् ॥ ५६ ॥

अर्थ - उत्पत्तिच्या वेगेस ती छेद्याय त्या तृप्तीसाठी कारणीभूत वाटते. मात्र तृप्ती ही स्वतःच तृप्त होते, तेंव्हा वांछा ही त्यागावीच लागते. (ब्रह्मानंदस बाह्य छेद्या ही कारण भूतलाग लागत नाही ते स्वतःच स्वयंभू असे आनंदमय तत्त्व असते।) ॥ ५६ ॥

मौर्ष्योन्मेषनिमेषाभ्यां कर्मणां प्रलयोदयौ ।

तत्राशो यत्नतः कार्यो गुरुशास्त्रार्थसङ्गडैः ॥ ५७ ॥

अर्थ - कर्मरूपी मडाप्रयलयी वाटा जेंव्हा मूर्खपणाच्या उदयामुळे क्षणार्धात उलगून वर येतात त्यावेगेस गुरु आणि शास्त्रार्थ ज्यांच्या सहवास करून त्यास नष्ट करण्याचा प्रयत्न करावा ॥ ५७ ॥

शास्त्रसज्जनसम्पर्कःशमदमादि गुणान्वितैः ।

आदौ संसारमूक्त्यर्थं प्रज्ञामेवाभिवर्धयेत् ॥ ५८ ॥

अर्थ - ज्या संसारापासून मुक्ति मिळावी म्हणून प्रथम सुरुवातीलाच आपली बुद्धि तत्प्रीत्यर्थ विकसित करावी. त्याकरितां शम दमादि गुणांनी आणि शास्त्र चर्चा आणि सज्जनसंगती ज्यांनी त्याला सिंघून त्याची पुष्टी करावी. ॥ ५८ ॥

गुरुशास्त्रोक्त मार्गेण स्वानुभूत्या च सिद्धनम् ।

ब्रह्मैवाहमिति ज्ञात्वा वीतशोको भवेन्मुनिः ॥ ५९ ॥

अर्थ - गुरु आणि शास्त्र यांच्या मार्गदर्शनाने त्या रस्त्याने जाऊन आणि स्वानुभूति घेतल्यावर ते अक्षय सुभूदायक ब्रह्मतत्त्वच माज्या आत्मतत्त्वामधे विद्यमान आहे, हे ज्ञान प्राप्त करून घेऊन जो मंडान साधक आहे, त्याने शोकरहित व्हावे. ॥ ५९ ॥

स्वानुभूतेश्च शास्त्रस्य गुरोश्चैवैकवाक्यता ।

यस्याभ्यासेन तेनात्मा सतत यावलोक्यते ॥ ६० ॥

अर्थ - स्वानुभूतिने गुरु आणि शास्त्र ज्यांतील ऐकवाक्यतेने ज्या साधकाचे मन सतत अभ्यास करून सज्ज जालेले असते, त्यास आत्मतत्त्वाचे सतत अवलोकन होते. ॥ ६० ॥

रूपस्य अलक्षणार्थाय यथां यक्षुर्द्धि साधनम् ।

तथा स्वरूपबोधाय वेद एव हि साधनम् ॥ ६१ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे कोठलेडी रूप आपण ओगण्यांनीच पाहतो, तसेच आपल्या स्वरूपाचे आत्मतत्त्वाचे बोधरूपाने दर्शन होण्यास “वेद” हेच साधन आहे. ॥ ६१ ॥

वेदानुवचनेनैव विप्रा विविदिषन्ति च ।

ब्रह्मणः शास्त्रयोनिर्त्वाग्च्छास्यं वेदात् परं न हि ॥ ६२ ॥

अर्थ - वेदांतील अनुवचनाप्रमाणे ब्रह्मण ओगणपले जातात. “ब्रह्मं वेत्ति ब्राम्हणः” ज्यास ब्रह्मतत्त्वाचे ज्ञान आडे तो, ब्रह्मण कुणांत जन्मला म्हणून नव्हे. डेय वेदवचन आडे, आणि वेदांलून दुसरे मडान् शास्त्र नाडीं. ॥ ६२ ॥

द्वे विधौ वेदितव्ये तु शब्दब्रह्म परं य यत् ।

शब्दब्रह्माणि निष्णान्तः परं ब्रह्मणिगच्छति ॥ ६३ ॥

अर्थ - दोन विधा जाणत्या पाडीजेत. ओक शब्दब्रह्म डे त्यांत परं म्हणजे मोठे मानले गेले आडे. जो शब्दब्रह्मनिष्णांत असेल तो परब्रह्माची प्राप्ती करून घेतो. ॥ ६३ ॥

संन्यस्तसर्वसङ्कल्पः समः शान्तमना मुनिः ।

संन्यासयोगयुक्तात्मा ज्ञानवान्भोक्षवान्भवेत् ॥ ६४ ॥

अर्थ - सर्व संकल्पांया कामनांया त्याग करणारा आणि प्रशांत अश्या मनाया मुनी संन्यास प्राप्त करून घेवून आणि ज्ञानी डोवून मुक्त डोतो. (भोक्षप्राप्ति करितो) ॥ ६४ ॥

सर्वसङ्कल्पसंशान्तं प्रशान्तघनवासनम् ।

न किञ्चिद्भ्रमानकारं यत्तद् ब्रह्मपरम् विदुः ॥ ६५ ॥

अर्थ - सर्व धंखा, वासना विरडित, अत्यंत शांत ज्या ठिकाणी कोठलीडी भावना नाडीं, ते परब्रह्म समजावें. ॥ ६५ ॥

ब्रह्मतद्विदितादन्यत्तथैवाविदितादपि ।

यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सड ॥ ६६ ॥

अर्थ - मनासडित जेथून वाचा परत फिरते, जे अनिर्वचनीय आडे ते परब्रह्म म्हणजे ज्ञान आणि जे प्राप्त न करताय अज्ञान परत फिरते ते परब्रह्म आडे. ॥ ६६ ॥

यस्यामतं मतं तस्य मतं तस्य न वेद सः ।

अविज्ञात विज्ञानतां विज्ञातमविज्ञानताम् ॥ ६७ ॥

अर्थ - त्याचे ज्ञान करून घ्यावे म्हणवावे तर त्या पदावरून आपले मन परत फिरलेले असते आणि त्याचे अज्ञान म्हणले तर ब्रह्म प्राप्ति नंतर (न जाणारे -नेणीव) डे नष्ट डोते डारण ते ज्ञानस्वरूप आडे. ॥ ६७ ॥

देवदत्तोऽलमित्येतद्विज्ञानं निरपेक्षकम् ।

तद्गद् ब्रह्मविदोऽप्यस्य ब्रह्मलमिति वेदनम् ॥ ६८ ॥

अर्थ - मी परमेश्वराच्या धंखेनेय जन्मलो डे ज्ञान निरपेक्ष आडे. त्याप्रमाणे मी ब्रह्म आडे (अडं ब्रह्माऽस्मि) डे पण ज्ञान निरपेक्षय आडे. (निरींश -विरक्त -निरपेक्ष) ॥ ६८ ॥

भानुनेव जगत्सर्वं भास्यते तस्य तेजसा ।

अनात्मकमसतुंश्च किं नु तस्यावभासकम् ॥ ६९ ॥

અર્થ - સૂર્યામુળેય સર્વ જગત તેજોમય વાટતે. ત્યાય પ્રમાણે જે આત્મ્યાશિવાય અચેતન તત્ત્વ અસતે તે તુચ્છ નિર્જીવ નાહીં કાં ભાસત? (અર્થાત આત્મતત્ત્વાચ્યા ઉપસ્થિતીયે સર્વ કાંડીં ચૈતન્યમય ભાસતે।) ॥ ૬૯ ॥

વેદશાસ્ત્રપુરાણાનિ ભૂતાનિ સહુલાન્યપિ ।

યેનાર્થવન્તિ તં કિં નુ વિજ્ઞાતારં પ્રકાશયેત્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ - વેદશાસ્ત્ર પુરાણો ત્યાય પ્રમાણે સર્વ પ્રાણીમાત્ર જ્યામુળે અસ્તિત્વમાનુ હોતાત, જ્યામુળે ત્યાંસ અસ્તિત્વાંત અસાણ્યાયા માન મિળતો ત્યા બ્રહ્મતત્ત્વામુળે જ્ઞાતા જો (વિજ્ઞાતુ) ત્યાલા પણ “અહં બ્રહ્માસ્મિ”હે જ્ઞાન કસે પ્રાપ્ત હોણાર નાહી. (અર્થાત્ હોઈલય) ॥ ૭૦ ॥

ગ્રન્થમભ્યસ્ય મેધાવી જ્ઞાનવિજ્ઞાનતત્પરઃ ।

પલાલમિવ ધાન્યાર્થીં ત્યજેદ્ગ્રન્થમશેષતઃ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ - જ્ઞાન આણિ વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરણારા જો અભ્યાસૂ આહે ત્યાને જ્યાપ્રમાણે ધાન્ય ગોળા કરણારા ત્યાંતીલ કાડયા-કડબાકોંડા આદિ ત્યાજ્ય પદાર્થ વગળૂન અસ્સલ ધાન્યય ગોળા કરતો, તદ્વત ત્યા અભ્યાસૂને ગ્રંથાતીલ સારતત્ત્વય ગ્રહણ કરાવે બાકી સર્વ ત્યાજ્ય સમજૂન સોડાવે. ॥ ૭૧ ॥

ઉલ્કાહસ્તો યથાલોકે દ્રવ્યમાલોક્ય તાં ત્યજેદ્ ।

જ્ઞાનેન જ્ઞેયમાલોક્ય પશ્ચાત્ તત્પરિવર્જયેત્ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ - ઉલ્કા, આકાશાંતીલ તારકા તુટલ્યાવર ખાલી જમીનીવર ચેતાત તેંબા ત્યા નિખાર્યાસારખ્યા ઉષ્ણ અસતાત મ્હણૂન હાતાત સ્પર્શ ઝાલ્યાબરોબર જ્યાપ્રમાણે આપણ ત્યાંના એકદમ ઝટક્યાને ફેકૂન દેતો તદ્વતય (અવૈધ માગાનિ) ચેણારે ધન હે પાહતાય ત્યાચા અલ્હેર ત્યાગ કરાવા. તસેય સાધકાને આપલ્યા જ્ઞાનશક્તિને જ્ઞેય અર્થાત પરમતત્ત્વાચે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરુન જે અન્ય વ્યર્થજ્ઞાન આહે, ત્યાચા ત્યાગ કરાવા. ॥ ૭૨ ॥

શબ્દક્ષરં પરબ્રહ્મ યસ્મિન્ક્ષીણે યદક્ષરમ્ ।

તદ્વિદ્વાનક્ષરં ધ્યાયેદ્યાદિચ્છેચ્છાન્તિમાત્મનઃ ॥ ૭૩ ॥

અર્થ - શબ્દ પરબ્રહ્મ આહે. ત્યાંતીલ જે ક્ષર આહે ત્યાચા ત્યાગ કરુન જે અક્ષય તત્ત્વ શિલ્લક રાહતે, ત્યાચા અધ્યયનપૂર્વક સ્વીકાર કરુન શાંતિ પ્રાપ્ત કરુન ઘ્યાવી. ॥ ૭૩ ॥

શ્રીકૃષ્ણો ભગવાનેવ મહાભ્યાસક્રમો યતઃ ।

મનસઃ શમનોપાયમેવ મેવાભ્યસેદ્ બુધઃ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ - “શ્રીકૃષ્ણાય ભગવાનેવ મહાભ્યાસ આહે”, હા મહાઅભ્યાસ આહે. અભ્યાસક્રમ આહે. બ્રહ્મસંહિતેત પહિલેય પ્રારંભિક વચન આહે: - “ઈશ્વરઃ પરમઃ કૃષ્ણઃ સચ્ચિદાનંદ વિગ્રહઃ” મ્હણૂન વિદ્વાન પાણિંડતાને મનાચ્યા શાંતિસાહી હ્યાચા ઉપાયાચા અવલમ્બ કરવા. ॥ ૭૪ ॥

જ્ઞાતૃજ્ઞાનાદિકં ત્યક્ત્વા ન કિંચિચદપિ ચિન્તયન્ ।

આનન્દમાત્ર એવાહમિતિમત્વા સ્થિરો ભવેત્ ॥ ૭૫ ॥

अर्थ - ज्ञाता ज्ञान आदि सगळे सोडून एतर कोठलाही विचार न करता मी आनंदमात्रय आहे, असे चिंतन करून मन शांत व स्थिर करावे. ॥ ७५ ॥

अनारोग्यं मनःक्षोभो यथा न स्यात्थाविधम् ।

सम्यगावरणं कृत्वा ध्यानाभ्यासस्थितिं यरेत् ॥ ७६ ॥

अर्थ - आरोग्यहीनता मनःक्षोभ आदि प्रतिकूल परिस्थिती नाही (नसे), असे चिंतन करावे, आणि योग्यप्रकारे अनुकूल वातावरण प्राप्त करून घेवून ध्यानाभ्यास करावा. ॥ ७६ ॥

एति श्रीसमर्थरामदासानुगृहित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमहंस परित्वाजकाचार्य भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसुखः ग्रन्थे ब्रह्माज्ञानेन परमानन्दप्राप्तिर्नाम यतुर्थ प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

प. संसारस्य दुःखभूलत्व नाम प्रकरणं पञ्चमम् ।

(संसाराख्या दुःखाचे मूळ प्रकरण पाचवे)

दुःखभूलं ही संसारी जिवितं क्षणभङ्गूरम् ।

परिणामे विषं भोगः शरीरं रोगमन्दिरम् ॥ १ ॥

अर्थ - सर्व दुःखांचे मूळ कारण म्हणजे हा संसार आहे. हे शरीर म्हणजे रोगाचे मंदिर असून ज्यातील सर्व भोग कार्य ही परिणामी विषाप्रमाणे हानीकारक्य आहे. ॥ १ ॥

भोगदाहो विकारोऽपि नाशश्चाशाविवर्धनम् ।

भिन्नता दुःखशोकोय पापं जिवितमुच्यते ॥ २ ॥

अर्थ - ज्या जिवनामध्ये प्रत्येक भोग दाहक्य होवून सर्वविकार हे नाश आणि आशा ज्यांचेय वर्धन करितात, अर्थात् त्यांचीय वाढ करतात. ॥ २ ॥

आधिभूतात्मकैस्तापैस्तथा याध्यात्मिकैरपि ।

आधिदैविकतापैश्च जिविने किं सुखं भवेत् ॥ ३ ॥

अर्थ - आधि भौतिक (आग लागणे, अपघात होणे, आधिदैविक भूकंप, पूर इत्यादि आणि अध्यात्मिक म्हणजे मानसिक चिंता -मनाची अस्वस्थता - अश्या ताप दुःखापासून जिवनांत कोहून सुख मिळणार?

यत्र दुःख सुखं भाति सुन्दरत्रय जुगुप्सितम् ।

विकारतः समाधानं जिवने कीदृशं सुखम् ॥ ४ ॥

अर्थ - व्यसनांतील गोष्टी सेवन करणे जसे दारु सेवन, अनैतिक संबंध, लांयलुयपत घेणे, ज्या गोष्टींचा परिणाम पण दुःखदायक असतो, आणि जे जमाने सुंदर वाटते ते अमंगलय निघते. ते जिवनाला सुखदायक कसे असणार?

॥ ४ ॥

कव शरीरमशेषाणां श्रेष्ठादीनां मलाययः ।

કવ ચાડ્ગશોભાસૌભાગ્યકમનીયાદયો ગુણાઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ - કોઠે હે સુંદર આકર્ષિત કરણારે ભ્રામકરૂપી શરીર આણિ ખરે તર કોઠે ત્યાંતીલ શ્લેષ્મા કફ આદિ મલાંની પરિપૂર્ણ અસણારે શરીર, આણિ ખરે તર કામના કરાવી અસે સૌંદર્ય ત્યા શરીરાંત નિશ્ચિત આહે?

કવચિદ્ધા વિદ્યેત યૈષા સંસારે સુખભાવના ।

આખુસ્તમ્ભમિવાસાદ્ય કાલસ્તામપિ કૃન્તતિ ॥ ૬ ॥

અર્થ - કવચિત્ કોઠે હ્યા સંસારાંત સુખાયા લવલેશ આહે અસે વાટલેચ તર ઉંદીર જ્યાપ્રમાણે લાકડાચ્યા ખાંબાલા કોરુન ટાકતો ત્યાપ્રમાણે હા કાળ ત્યાચે સૌંદર્ય નષ્ટ કરતો ॥ ૬ ॥

અશના ચ પિપાસા ચ શોકમોહી જરામૃતિઃ ।

એતે ષડૂર્મયો જ્ઞેયાઃ જીવને બહુદુઃખદાઃ ॥ ૭ ॥

અર્થ - ભૂક, તહાન, શોક, દુઃખ, મોહ, જરાવસ્થા આણિ મૃત્યુ હ્યા અત્યંત દુઃખદાયક અશ્યા લાટા આપલ્યા જીવનરૂપી મહાસાગરાત ઉસળત અસતાત. ॥ ૭ ॥

રાગદ્વેષવિમાવત્ર રાક્ષસાવિવ વિક્રમો ।

છલતોડહર્નિશં પાપૌ શર્મ નૌ ચચ્છતઃ કવચિત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ - રાગ, ક્રોધ આણિ દ્વેષ હે રાક્ષસાસારખેચ શક્તિશાલી આહેત. હ્યા દુર્ગુણાંપાસૂન દિવસ રાત્ર છળ અસતાના સુદ્ધા કિંચિતહી સુખપ્રાપ્તી હોત નાહી. ॥ ૮ ॥

દાવાનલાવૃતં દિવ્ય કમનીય વનં યથઃ ।

કામાદિકૈર્વિકારૈશ્ચ જીવનં ત્વાવૃતં તથા ॥ ૯ ॥

અર્થ - દાવાનલ અરણ્યાંત સ્વયંભૂચ પેટ ઘેવૂન ફૈલાણારા અગ્નિ જ્યાપ્રમાણે સુંદર રમ્ય મોહક અશ્યા વનાચ્યા નાશ વિધ્વંસ કરતો વ ત્યાવર સર્વત્ર ઝડપ ઘાલતો ત્યાપ્રમાણે કામ આદિ વિકાર જીવનાચ્યા નાશ કરતાત. ॥ ૯ ॥

સર્વપિદાં પદં પાપા ભાવા વિભવભૂમયઃ ।

અયઃ શલાકાસદૃશાઃ પરસ્પરમસડિગનઃ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - હે સર્વ વિકાર મહણજે આપત્તિ અસૂન પાપ નિર્માણ કરણારી અશી સુપીક વૈભવ સંપત્ર જમીનચ આહે. આણિ હી પાપાચીચ ઉત્પત્તિ કરતે, હે સર્વ વિકાર મહણે કાષ્ટ સળઈ પ્રમાણે એકમેકાંપાસૂન થોડે વેગળે આહેત. ॥ ૧૦ ॥

આથૈ નૈવ ન ચાન્તેડપિ મધ્યે દેહાશ્રયસ્તુસઃ ।

વર્તતે પથિકસ્યેવ પાદપસ્યોશ્રયો યથા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે એખાદા વાટસરુ રસ્ત્યાંત એખાદા વૃક્ષાચ્યા છાયેત આશ્રય ઘેતો ત્યાપ્રમાણે હે વિકાર દેહાચ્યા મધે મહણજે તારુણ્યાંત, મધ્યમ વચાંત આશ્રય ઘેતાત અર્થાત તે વિકાર તેલ્હાય બળાવતાત. ॥ ૧૧ ॥

આયુઃપલ્લવકોણાગ્રે લમ્બિતામ્બુવદ્ધૃવમ્ ।

કદા પતતિ દેહોડયં વક્તું શક્તો ન કોડપિહિ ॥ ૧૨ ॥

अर्थ - पाण्याचा थेंब जाडाच्या पानावरून केंवडा ખाली पडेल याचा नेम नसतो, तद्वैत कोणीही हा आपला देव
केंवडा पडेल हे जाणत नाही ॥ १२ ॥

न जानन्ति कदा कस्मात्कस्य मृत्युर्भवेदिति ।

मृत्योर्बिभ्यन्ति सर्वेऽपि ज्वनं भयम्भन्दिरम् ॥ १३ ॥

अर्थ - कोणाचा कोठे आणि केंवडा मृत्यु डोईल हे कोणालाच माहित नसते, आणि ज्वनामधील भयावह असे
हे मृत्युभयउपी मंदीर सर्वासय भेडसावीत असते. ॥ १३ ॥

यतो ज्यत्रमया देवा अेवैते भिक्षप्राणिनाम् ।

अन्नस्थानेय वर्तन्ते ज्वो ज्वस्य ज्वनम् ॥ १४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे हा देव अन्नमय आहे आणि काही प्राणीमात्रांचे भोजन ही अन्नच आहे. तसेच अेक ज्व
दुसर्या ज्वाने भक्षणही करतात, त्यावरून असे दिसून येते की ते अेक दुसर्याचे ज्वनच आहे. ॥ १४ ॥

विषयाशा विषादानाद्व्यथितानामयेतसाम् ।

अप्राढात्मविवेनामायुरायासकारणम् ॥ १५ ॥

अर्थ - आयुष्यांतील सर्व (आयास कारणम्) कर्मांचे उद्भवणारे कारण म्हणजे ज्या विषयांसाठी (पंचेद्रियांना
भाघे पुरविले) घडपड आणि त्यांत विषाद (निराशा) उंच दुःखमनांचे कारण आहे. अविडसित अश्या
आत्मदेंशेमुणेंय हे सर्व कारणी भूत आहे. ॥ १५ ॥

युज्यते वेष्टनं वायोराकाशस्यच भाण्डनम् ।

अथनञ्च तरङ्गाणास्था नायुषि युज्यते ॥ १६ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे वायु आणि आकाशाचे वेष्टन जोडले गेलेले दिसते त्याप्रमाणे ज्वनांत आयुष्य आणि ज्या
कामनाउर्मी ज्यांचे अेकत्रीकरण जालेले दिसते.

शुद्धस्पर्शस्तथा उषं रसो गन्धोऽर्थ पञ्चकम् ।

अेभिरर्थश्च माद्यन्तो न स्मरन्ति परं पदम् ॥ १७ ॥

अर्थ - शब्द, स्पर्श, उष, रस, गंध ज्या पंचेद्रियांच्या तन्मात्राने उन्मत्त मानाला परमेश्वराचा विसर पडतो.

स्पर्शलुब्धो करीवात्र शुद्धलुब्ध कुरङ्गवत् ।

नश्येत्परवशो भूत्वा ततस्तौ परिवर्जयेत् ॥ १८ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे स्पर्शाच्या मागे उत्ती, शब्द मंजून गीत, ध्वनिच्या मागे डरीण, मोडित डोवून मार्ग भटकत
जातो त्याप्रमाणे परवश न डोता माणसाने मोडापासून दूर रडायला पाडिते. उंद्रिय तृप्तीच्या मागे लागून मनुष्य
परवश डोवून नष्ट डोतो. ॥ १८ ॥

उषलुब्धो भवेद्गंधो दीपलुब्धः पतङ्गवत् ।

रसलुब्धो विनष्टः स्यादाभिषे लुब्धमीनवत् ॥ १९ ॥

અર્થ - રૂપાચ્ચા માગે મોહિત હોવૂન પતંગ કીટક દિવ્યાચ્ચા જ્યોતિવર જાગિન બસતો, આણિ ભાજૂન નિઘતો, તસાય ખાધાચ્ચા માગે લાગૂન અર્થાત્ જિહ્વરસાને મોહિત હોવૂન માસા (મીન) અન્નગોળીલા મોહિત હોવૂન ફશી પડતો, નષ્ટ હોતો તદ્વતય મનુષ્ય મોહક વસ્તુચ્ચા માગે લાગૂન નષ્ટ હોતો. ॥ ૧૯ ॥

યથૈવ ગન્ધલુબ્ધોઽહિર્ગન્ધલુબ્ધસ્તથા પુમાન્ ।

મૃત્યુમેતિ યત્સ્તસ્માન્નેચ્છેદ્ ગન્ધમપિ ક્વચિત ॥ ૨૦ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે ચંદનાચ્ચા સુગંધાચ્ચા માગે લાગૂન સર્પ ત્યાસ વેષ્ટન ઘાલૂન બસતો આણિ માણૂસપણ ત્યા સુગંધાસાઠીય ચંદનાજવળ જાતો વ સર્પદંશાને નષ્ટ હોતો, તદનંતર (ગર્દી ગોળા હોવૂન) માણસે સર્પલા મારતાત. એકંદર ગંધલુબ્ધતેમુળે સર્પનાશ હોતો, મ્હણૂન ગંધલુબ્ધ હોવૂ નયે ॥ ૨૦ ॥

પ્રમાદો બ્રહ્મનિષ્ઠાયાં વિષયાસક્તિતો ભવેત્ ।

સ હિ મૃત્યુરિતિ પ્રોક્તોનિખિલેર્બ્રહ્મવેદિભિઃ ॥ ૨૧ ॥

અર્થ - વિષયાંમધ્યે (ઇંદ્રિયત્ત્વિમાગે) જાગિન બ્રહ્મતત્ત્વાચ્ચા શોધ આણિ અભ્યાસ હ્યાચ્ચા નાશ હોતો, મનુષ્યાચ્ચા પરમેશ્વર વિષયક ચિંતન આણિ અભ્યાસ નસલ્યાને આયુષ્યાચ્ચા નાશ હોતો, હ્યાલાય વેદજ્ઞ વ વિદ્વાન મૃત્યુ અસે મ્હણતાત. ॥ ૨૧ ॥

યતો બ્રહ્માત્મરૂપસ્ય વિસ્મૃત્યત્રાનુભૂયતે ।

જીવનં મૃત્યુદુઃખં હિ મૃત્યુરેવાત્મવિસ્મૃતિઃ ॥ ૨૨ ॥

અર્થ - જ્યા પાસૂન (વિષયેંદ્રિય તૃપ્તિસાઠી પ્રયત્ન) બ્રહ્મતત્ત્વાચ્ચી વિસ્મૃતિ હોતે મ્હણજે વિસર પડતો તી સ્થિતી મ્હણજેય મૃત્યુ હોય. જીવન હે મૃત્યુકડે નેણારે દુઃખમય અસે સાતત્યય હોય! ॥ ૨૨ ॥

દેહાભિમાનિનો યે ચ વિષયાસક્ત ચેતસઃ ।

સદા હિ મૃત્યુદુઃખં તૈઃ સુખબદ્ધ્યાનુભૂયતે ॥ ૨૩ ॥

અર્થ - જે સતત આપલ્યા શરીરાચ્ચા અભિમાન ધરૂન વિષયાંમધ્યેય ગઢલેલે અસતાત, ત્યાંના સતતય સુખાસાઠી મ્હણૂન કેલેલ્યા પ્રયત્નાંતૂન (સુખબુદ્ધ્યા) મૃત્યુયે દુઃખય પદરી પડતે. ॥ ૨૩ ॥

મરણોન્મુખસ્ય જિહ્વાગ્રે પતિતં મધુબિન્દુવત્ ।

વિષયભોગસુખં તચ્ચ કસ્યાનન્દાય કલ્પતે ॥ ૨૪ ॥

અર્થ - જો વ્યક્તી મરણાચ્ચા અગદીય સમીપ દારાંત ગેલેલા આહે, ત્યાચ્ચા જીભેવર જર મધાચ્ચા ચેંબ ટાકલા તર તો જસા વ્યર્થ આહે, તસેય વિષયાંપાસૂન હોણારે સુખ સુદ્ધાં વ્યર્થય આહે. ॥ ૨૪ ॥

શત્રુનાવિકવિચ્ચિતં તનુઃસ્યાદ્ભગ્નૌરિવ ।

વિકારવાયુનાક્ષુબ્ધે કિં સુખં જીવનીદધૌ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - શત્રુકડૂન ભયભીત જાલેલે ચિત આણિ શરીર હે એખાધા કુટક્યા નાવેસારખે અસૂન ત્યાતય વિષયાંચ્ચા વિકારાંચા ઝઝાંવાત (પ્રચણ્ડ વાદળ) અશ્ચા સ્થિતીત ત્યાલા જીવનસાગરાંત કોઠલે સૌખ્ય મિળણાર? ॥ ૨૫ ॥

મનસા વચ્ચતે જીવઃ યથા રાજા કુમન્ત્રિણા ।

तेनाडितेन मार्गेण जुवो गच्छति नित्यशः ॥ २६ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे ओभाटा राजा दृष्ट मंत्राच्या दूर्विचारी सल्ल्यामुळे इंसविला जातो, त्याप्रमाणे हा जुव मनाच्या वाईट सल्ल्यामुळे इंसविला जातो. नित्य अडिताच्या कुमार्गाने जुव मार्गक्रमण करतो. ॥ २६ ॥

भारोऽविवेकिनः शास्त्रं भारोऽज्ञानञ्च रागिणः ।

अज्ञान्तस्य मनो भारं भारोऽनात्मविद्यो वपुः ॥ २७ ॥

अर्थ - सांसारिक विषयांत आसक्त अश्या लोकांना शास्त्र आणि शास्त्रज्ञान हे भारभूतच वाटते, ज्यांचे चित्त भिन्न विषयांमुळे चलवियल आडे, त्यांना मन हे पण भारी अर्थात ओजेच वाटते. जे आत्मज्ञान व आत्मसुभ ल्यांनी रडित आडेते, त्यांना हे शरीर सुद्धा अेक ओजेच वाटते. ॥ २७ ॥

यथोन्मत्तजगरुदृश्चाङ्कुशेन विना तथा ।

देहोऽडङ्गाराद्वो जुवो ज्ञानाङ्गकुशाद्भिना ॥ २८ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे उन्मत्त हाथीवरील सवार माणसाजवण उत्तीला नियंत्रित करणारे अंकुश भाले जवण नसेल तर उत्ती डेलकावे भाळिन दिशाडीन डोडल त्याच प्रमाणे देहाच्या अडंकार असणारा माणूस ज्ञानरुपी अंकुशाच्या अभावी जुवनांत डेलकावे भात राडील, व दिशाडीन डोडल ॥ २८ ॥

देहाऽडङ्गारतः कामः क्रोधो लोभे मदोऽपिच ।

सर्वापि विषयासक्तिर्देहाऽडङ्गारतो भवेत् ॥ २९ ॥

अर्थ - देहाच्या अडंकार निर्माणे जाल्यावर देहावर काम, क्रोध, लोभ, मोड, मद, मत्सर ल्या सर्वच विकारांची आसक्ती निर्माण डोते. ॥ २९ ॥

अडङ्गारवशादापदडङ्गाराद्दुराधयः ।

अडङ्गारवशादीडा नाडङ्गारात्परो रिपुः ॥ ३० ॥

अर्थ - अडंकाराच्या आवरणामुळे सर्व संकटे येतात. त्यामुळेच सर्व मनःस्ताप डोतात. अडंकाराच्या कथाट्यांत सांपडल्यावर धर्या उड्ढलवतात. अर्थात अडंकारापेक्षा मोठा मडान शत्रू नाडी. ॥ ३० ॥

देहाऽडङ्गारतस्तृषणा रजनीतस्तमो यथा ।

विवर्धते ततः कार्यं देहाऽडङ्कृतिनाशनम् ॥ ३१ ॥

अर्थ - देहामधील अडंकार आणि तृषणा डी रात्रीच्या अंधःकारासारपी आडेते. त्यामुळे डेड आणि अडंकार डे कार्य डोड्ढावते, त्याची वृद्धि डोते. ॥ ३१ ॥

ज्ञानं विना विरक्तिश्चेज्जुवो ल्याश्रयते मुदा ।

धमां कुन्तति तृषण्यं तन्त्रीमिव कुमूषिका ॥ ३२ ॥

अर्थ - जुव हा ज्ञानविण अर्थात अज्ञानाने आनंदाच्या शोधात असतो. त्याच्या मागे लागतो, पण ज्याप्रमाणे ओभाटी सुयुद्धी डी डोरीला कुरतडून टाकते, त्याप्रमाणे ल्या वासना, तृषणा त्या आनंदाशी जोडणारे तार कुरतडून टाकून नष्ट करतात. ॥ ३२ ॥

શુષ્ક કાસારવત્ કામો ગતે વયસિ શુષ્ચતિ ।

કાલેન જીર્યતે સર્વં તૃષ્ણૈકા તરુણાયતે ॥ ૩૩ ॥

અર્થ - વય નિઘૂન ગેલ્યાવર આટલેલ્યા તલાવાસારખા (સુકલેલા તલાવ) કામ વિકાર પણ શુષ્ક હોતો. કાલાનુસાર સર્વચ ક્ષીણ હોતે. પણ વાસના માત્ર ઉઠાળૂન તારુણ્યાંતય રાહતાત. ॥ ૩૩ ॥

આશા નામ મનુષ્યાણાં કાચિદાશ્ચર્યશ્ચૃડ્બલા ।

યયા બહ્દાઃ પ્રધાવન્તિ મુક્તાસ્તિષ્ઠન્તિ પડ્ગુવત્ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ - આશા નામક બેડી હી ફારચ આશ્ચર્યકારક આહે કી જી પાયાંત પડલ્યાવર માણૂસ ધાવૂ લાગતો આણિ જર તિચ્યાપાસૂન સુટલા તર એખાધા લંગડ્યાસારખા એકે ઠિકાણીચ ખિળલેલા રાહતો. ॥ ૩૪ ॥

જીર્યન્તિ જીર્યતેઃકેશાદન્તા જીર્યન્તિ જીર્યતઃ ।

જીવનાશાપ્રાશાય જીર્યતોડપિ ન જીર્યતઃ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ - કેસ આણિ દાંત હે નષ્ટ હોવૂ લાગલે ગળૂ લાગલે મ્હણજે હળૂ -હળૂ ક્ષયચ પાવતાત. પણ જીવન આણિ ધનાચી આસક્તિ હી કાંહીહી ઝાલે તરી આણિ વચ ગેલે તરી હી કમી હોત નાહી. ॥ ૩૫ ॥

પત્ની મે સ્યાત્સુતી મે સ્યાત્ ધનં મે સ્યાત્યેતરમ્ ।

ઇતિ મે મેચ કુર્વાણં હન્તિ કાલો વૃકી બલાત્ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - મલા પત્ની પાહિજે, પુત્ર પાહિજે, ધન આણિ ઇતર સર્વ હવે અસે (મમ, મે, માઝે) મે -મે કરણાર્યા બક-યાસારખ્યા જીવાલા કાળરૂપી (યમ) લાંડગા ઘટ્ટ પકડૂન મારતો. ॥ ૩૬ ॥

ઇતિ શ્રીસમર્થરામદાસાસાનુગૃહિત શ્રીરામપદપદ્મજભુડ્ગાયમાન શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય ભગવતા શ્રી શ્રીધરસ્વામિના વિરચિતે મુમુક્ષુસખઃ ગ્રન્થે સંસારસ્ય દુઃખમૂલત્વંનામ પચ્ચમ પ્રકરણં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૬. મોક્ષવિદ્ધ કરાઃ નામ પ્રકરણં ષષ્ઠમ્

(મોક્ષાલા વિદ્ધકારક અસે તત્ત્વ, કારણે)

દારેષણા યથૈવ સ્યાત્યૈવ ચ સુતેષણા ।

વિત્તેષણા તથાચેવં મોક્ષવિદ્ધકરા મતા ॥ ૧ ॥

અર્થ - પત્તિપ્રાપ્તીચી ઇચ્છા, પુત્રપ્રાપ્તીચી ઇચ્છા આણિ ધન સંપાદનાચી ઇચ્છા હ્યા મોક્ષપ્રાપ્તીસાહી વિદ્ધકારકચ આહેત. અસે વિદ્ધનાંચે મત આહે. ॥ ૧ ॥

કામક્રોધી લોભમૌહી મદો માત્સર્યમેવ ચ ।

એતે વિકારામરયો નારા એષાં પર પદમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ - કામ, ક્રોધ મદ માત્સરાદિ વિકાર મ્હણજે પરમપદ પરમેશ્વરાપ્રત જાણ્યાસાહી (માર્ગાતીલ) શનુચ આહેત. ॥ ૨ ॥

यथा धूमावृतो वन्धिर्यथाऽऽदर्शो मलावृतः ।

ब्रह्मज्ञानं परं पुंसां कामाधैरावृतं तथा ॥ ३ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे धूराने जांकलेला अग्नि, किंवा धूणीने मापलेला आरसा असतो त्याप्रमाणे कामादि विकारांच्या पडदा पडून ब्रह्मतत्त्व विषयक ज्ञान हे जांकले गेले आहे. ॥ ३ ॥

सर्वं प्रथमं कामोऽयं सर्वश्रेष्ठो मलानरिः ।

कामोऽहो नरकाग्नीनामिन्धनं यारु दारुणम् ॥ ४ ॥

अर्थ - सर्वांत मुष्य आणो बलवान् भडणजे हा कामवासनामय शत्रू आहे. नरकरूपी अग्निमध्ये वरुन सगण्यांत मोडक यारु दिसणारे पण फारच दाडक असे धन जणू सरपण आहे. ॥ ४ ॥

विषमिश्रितमिष्टान्नं यथा कर्षति स्वं प्रति ।

तथैव यारुतः कामः स्वं प्रत्याकर्षति स्वयम् ॥ ५ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे (अजाणता) विषमिश्रित मोडक व मिष्टान्न असते ते आपल्याला आकर्षित करते त्याप्रमाणे सुंदरतेने मोडित करुन हा काम विकार आपणांस स्वतःकडे आकर्षित करतो. ॥ ५ ॥

अयं मनसिजोऽनङ्गः प्रमाथा बलवत्तरः ।

महाडही महापापमा दृष्युरो दृष्ट एव य ॥ ६ ॥

अर्थ - हा मनामधे उद्भवणारा अमूर्त अज्ञेय, दृष्ट अत्यंत बलवान कधीही तृप्त न होणारा अधाशी, महान पापी महाडट्टी असा कामशत्रू आहे. ॥ ६ ॥

बलादाङ्घ्र्य सर्वान्धि नियक्तुं पापकर्मसु ।

यततेऽडर्निशं नीयो निर्लज्जो धर्षवान् मलः ॥ ७ ॥

अर्थ - जोर जबरदस्तीने सर्वांना पापकर्मांमध्ये ढकलून रात्रंदिवस नीय निर्लज्ज आणो धर्मेडीनेयुक्त असा हा “काम”भडणजे जिवनाला अेक कलंकय असतो. ॥ ७ ॥

सत्यविस्मारकं दुःखमपवित्रं जुगुप्सितम् ।

शोकमोडयुतं निन्धं जन्मद देडजं सुभम् ॥ ८ ॥

अर्थ - सत् तत्त्वाचे ब्रह्मरूपतत्त्वाचे विस्मरण करणारा किणसवाण्या दुःखदायक अश्या अपवित्र शोक मोडकारक जन्मतः य शरीराबरोबर उत्पन्न होणार््या ज्या देडज सुभाला धिक्कार असो. ॥ ८ ॥

विषसर्पो यथा कश्चिद्द्रष्टुमायाति वेगतः ।

वृत्तिवेगेन कामोऽयं याति दृष्टं तथैव य ॥ ९ ॥

अर्थ - विषारी सर्प जसा आपणांस दंश करण्यास अेकदम वेगाने येतो, दिसत नाही आणो नकणतय येतो त्याप्रमाणे हा काम विकार आपल्याला नकणतय अेकदम येवून दूषित करतो. ॥ ९ ॥

आङ्घ्र्यान् यथा दृष्टो दुःखगते निपातयेत् ।

तथैव देडगते य कामो पातयति क्षणात् ॥ १० ॥

અર્થ - દુષ્ટ મનુષ્ય જ્યાપ્રમાણે દુસર્વ્યાલા ફસવૂન ખોલ ગર્તમધ્યે પાડતો ત્યાપ્રમાણો કામ વિકાર ક્ષણાર્ધાત શરીરાંત ખોલવરપર્યંત દૂષિત વૃત્તિ રોપિત કરતો. ॥ ૧૦ ॥

વપુ:સમં નાસ્તિશોચ્યં નીચં ગુણવિવર્જિતમ્ ।

ચર્ભકુણ્ડં મહાઘોરં દુઃખદૌષૈ: સમાવૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - શરીરસમાન દુઃખદાયક અસે કાંડી નાહી. હે એક ઘોર ચર્મકુણ્ડ (ચામડ્યાચે કુણ્ડ) દુઃખ આણિ દોષાંની આવેષ્ટિત અસૂન ગુણવિહિન અસે આહે. ॥ ૧૧ ॥

ત્વજ્માસરક્તરૂપસ્ય દુર્ગન્ધેનાવૃતસ્ય ચ ।

જુગપ્સાડધર્મશીલસ્ય કેવ દેહસ્ય રમ્યતા ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - ત્વચા માંસ રક્તાદિની યુક્ત અસે અસૂન દુર્ગંધીને આવૃત્ત અશ્યા કિળસવાણ્યા અધર્મપ્રવૃત્ત અશ્યા શરીરાત કોઠલી પવિત્રતા આહે. ॥ ૧૨ ॥

ક્ષણભડ્ગૂરમત્યન્ત તડિદ્રત શરદભવત ।

નિ:સારં દેહસૌખ્યં હિ તસ્માન્નેચ્છેદ્વિતદ્ધુધ: ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - શરદઋતુતીલ અત્યંત ક્ષણભંગૂર આણિ ક્ષણૈક ચમકણાર્ચ્યા વીજેપ્રમાણે આણિ અભ્રાપ્રમાણે, ઢગાપ્રમાણે અસાણાર્ચ્યા અસ્થિત દેહસુખાચા વિચારવંત બુદ્ધજન વિચાર કરીત નાહી. ॥ ૧૩ ॥

નિકૃષ્ટાશુચિદેહસ્ય દુઃખપર્યવસાનત: ।

સુખં ભવતિ દુઃખં હિ યથાડપથ્યસ્ય સ્વાદત: ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - અત્યંત હીન આણિ અમંગલ અશ્યા શરીરાચે સુખ મ્હણૂન જે પહાવે તે દુઃખસ્વરૂપાતચ બદલતે. હી ક્રિયા અગદી તશીચ આહે કીં એખાધા રોગ્યાલા પથ્ય મ્હણૂન એખાદા પદાર્થ ખાઠિ નકો મ્હણૂન મના કેલ્યાવર તો જિહ્વા સુખાસાઠી તો ખાતો આણિ નંતર ત્યાલા દુઃખચ પરિણામી ભોગાવે લાગતે. ॥ ૧૪ ॥

સ્વચિત્બિલસંસ્થેન નાનાવિભ્રમકારિણા ।

બલાત્કામપિશાચેન વિવશ: પરિભૂયતે ॥ ૧૫ ॥

અર્થ - સ્વત:ચ્યા ચિત્તામધ્યેચ જ્યાને ઘર બનવૂન બિલ સંસ્થિતેને નાના પ્રકારચે વિભ્રમ નિર્માણ કરણારા અસા બલાત્કારી કામવિકાર ત્યાલા આશ્રય દિલા તર તો મનુષ્ય વિવશ હોવૂન હતબલ હોતો. ॥ ૧૫ ॥

દૈન્યદોષમયી દીર્ઘાં નરે સમ્ભોગવાસના ।

સર્વાપદામેકસખી હૃદિદાહપ્રદાયિની ॥ ૧૬ ॥

અર્થ - મનુષ્યામધ્યે કામવાસના જી અસતે તી, સર્વદોષાંની સંપૂર્ણ દીનતા ઉત્પન્ન કરણારી, સર્વસંકટાંચી એકમાત્ર સખી (અર્થાત હિચ્યા સંગામુળેચ સર્વ સંકટે ચેતાત. હી અત્યંત દાહક અશી હૃદયાલા પીડા પોહચવિતે) ॥ ૧૬ ॥

માંસપાગ્ચાલિકા યશ્ચ યન્યલોલાડ્ગપગ્જરા: ।

સ્નાય્વસ્થિગ્રન્થિશાલિન્ય: તનવ: કિમુ શોભના: ॥ ૧૭ ॥

अर्थ - मांसाची बाहुली, अस्थिपंजर ज्यामध्ये असते अशी अत्यंत खंयल त्याच प्रमाणे क्षणभंगूर अश्या स्नायू-अस्थि आणि वेगवेगळ्या गाढी यांनी निर्मित अशी ही शरीररूपी स्त्री काय पाण मोडक असणार. ॥ १७ ॥

त्वज्मांसरक्तबाष्पाभ्युपृथक्त्वा विलोयने ।

समालोयकतः कश्चिन्मोडी न भवितुं क्षमः ॥ १८ ॥

अर्थ - जोगयांपासून ज्यांत की रक्त, मांस, वाष्प आणि पाणी असते, हे जर वगणले तर त्यांस नजर मिळवितांना (विलोयतः) कुणाच्या मोड क्षम्य ठरेल. ॥ १८ ॥

केशकज्जलधारिण्यः दुःस्पर्शा लायनप्रियाः ।

तनवोऽग्निशिभेवात्र दडन्ति तृणवद्भृशम् ॥ १९ ॥

अर्थ - काणेभोर केश आणि काजण धारण केलेल्या, ज्यांच्या स्पर्शा डा असल्या असतो, अश्या नयनाकर्षक (स्त्रियां) अश्या शरीरधारी अग्निची ज्वाळा ज्याप्रमाणे गवताला त्वरित जाणून भस्म करते, त्याप्रमाणे दाडक असतात. ॥ १९ ॥

दूरतश्च नगो रभ्यो दूरतःकण्टकं वनम् ।

दूरतोऽग्निशिभा रभ्या तनू रभ्या य दूरतः ॥ २० ॥

अर्थ - दूरूनच जोंगर साजरे दिसतात, दूरूनच वन सुंदर दिसते आणि दूरूनच अग्निच्या ज्वाळा रभ्य दिसतात. त्याप्रमाणे स्त्रीशरीर पाण दूरूनच रमणीय दिसते. ॥ २० ॥

नैवालिङ्गनयोग्या य सुन्दराग्निशिभा यथा ।

नैवालिङ्गनयोग्या य ज्वलत्कामतनुस्तथा ॥ २१ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे अग्निज्वाला ल्या अलिंगन देण्यास योग्य नाहीत, त्याच प्रमाणे कामाग्निने पेटलेले शरीर अलिंगन देण्यास योग्य नाही. ॥ २१ ॥

जन्मपल्लवमत्स्यानां चित्कर्मभारिणाम् ।

जुवानां वासनारज्जुस्तनुर्वुडिशापिण्डिका ॥ २२ ॥

अर्थ - छोट्या तणयांत पल्लव उत्पन्न जालेव्या आणि त्याच शिबलांत वणवणणार्या माशांच्या टेल डा (वर उडणार्या) पक्ष्यांच्या वासनेला (भक्ष्य) मडणून असतो. ॥ २२ ॥

सर्वेषां दोषरत्नानां वासना स्वर्णगुम्फिता ।

सुन्दराऽऽकर्षिकाप्येवं तनुःस्याद्गुणशृङ्खला ॥ २३ ॥

अर्थ - सर्वथ वास दोषांना वासना ही रत्नांना सुवर्णाने गुंफावे तशी गुंफून टाकते. सुंदर आणि आकर्षक असली तरी ही तनु मडणजे शरीर ऐक दुःभायी शृंखला, बेडीय आडे. ॥ २३ ॥

कामनाम्ना किरातेन विकीर्णमितस्ततः ।

तनुर्जुवविडङ्गानामङ्गबन्धनवागुरा ॥ २४ ॥

અર્થ - કામ નામક પારધ્યાને ઇતસ્તતઃ ફેકલેલે જાળે હે શરીરરૂપી વિહંગાના બંધક બનવિતે. (પારથી મહાજે પક્ષી જાળયાંત પકડણારે બહેલિયા ।) ॥ ૨૪ ॥

અન્તર્મિલીન એવાયં ભોગાસક્તિં વૃથૈવ હિ ।

જનયિત્વા મોક્ષમાર્ગે પરિપન્થી ભવેત્ચિપિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - આપલ્યા અંતર્યિતામધ્યે દડૂન બસલેલી હી વાસનાંચી આસક્તિ વ્યર્થચ આમચ્યા મોક્ષમાર્ગેતીલ બાધાદાયક શત્રૂ હોતે. ॥ ૨૫ ॥

અન્નોદાહરણીયાનિ ગીતાવાજ્યાનિ કાનિચિત્ ।

પ્રસડ્ગતો હિતાર્થાય બોધનાય મુમુક્ષુણામ્ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - ચેથે કાંહી ગીતેતીલ વાક્યે ઉદાહરણાદાખલ દેત આહે. તે વેળપ્રસંગી મુમુક્ષુજનાંચ્યા હિતાસાહી આણિ બોધ હોણ્યાસાહી કામાસ પડતીલ ॥ ૨૬ ॥

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃક્રોધાસ્તથા લોભસ્તસ્માદેતત્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - આત્મનાશ કરણારી હી તીન પ્રકારચી દ્વારે ચેથે આહેત. કામ, ક્રોધ, લોભ હી તીન દ્વારે અસૂન ત્યાંચા નેહમી ત્યાગ કરાવા. ॥ ૨૭ ॥

એવૈર્વિમુક્તઃ કૌન્તેય તમોદ્ધારૈસ્ત્રિભિર્નરઃ ।

આચારત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ - હે અર્જુન ! હ્યા તમોગુણાંની યુક્ત અશ્યા અંધઃકારમય દારાંની અર્થાત્ માર્ગાંની ન જાતા ત્યા તિન્હી માર્ગાંચા ત્યાગ કરુન, જો મનુષ્ય “શ્રેયસ” હ્યા માર્ગાંને જાતો, ત્યાલા પરમ ગતિ મિળતે. ॥ ૨૮ ॥

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીનાં યતયેતસામ્ ।

અભિતો બ્રહ્મનિર્વાણં વર્તતે વિદિતાત્મનામ્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ - કામ, ક્રોધરહિત ઝાલેલ્યા જ્ઞાની યોગ્યાંચ્યા પ્રયત્નશીલત્વાને પવિત્ર અશ્યા ચિતાંચા બ્રહ્મતત્વાકડે લય હોતો. ॥ ૨૯ ॥

શક્નોતીહૈવ યઃ સોઢ્ઢુ પ્રાક્ષારીરવિમોક્ષણાત્ ।

કામક્રોધોદ્ભવં વેગં સ યુક્તઃ સ સુખી નરઃ ॥ ૩૦ ॥

અર્થ - હ્યા ઐહિક શરીરાચા ત્યાગ કરણ્યાપૂર્વાચ ઇહ એવ ચેથેચ તે યોગી ત્યા કામ ક્રોધાચા આવેગ સહન કરણ્યાસ સમર્થ હોવૂન સુખી હોતાત. ॥ ૩૦ ॥

યતેન્દ્રિયમનોબુદ્ધિર્મુનિર્મોક્ષપરાયણઃ ।

વિગતેચ્છાભયક્રોધી યઃ સદા મુક્ત એવ સઃ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ - મોક્ષ ઇચ્છુ અસે મુની મન આણિ બુદ્ધિલા ત્યાચ વિષયાકડે (મોક્ષેચ્છેકડે) લાવૂન ભય વ ઇચ્છારહિત હોતાત આણિ તે સદા મુક્તચ હોત.

ये छि संस्पर्शजा भोगा द्युःखयोऽनय अवे ते ।

आधन्तवन्तः कौन्तेय न तेषु रमते बुधः ॥ ३२ ॥

अर्थ - ज्याही भोगांच्या संपर्कात आपण येतो ते सर्व दुःखावाच्य कारण होतात. कारण ते आदि आणि अंत सहित असल्यामुळे क्षणिक नश्वर असतात. म्हणून पंडित लोक त्यांत रममाण होत नाहीत. ॥ ३२ ॥

धत्तुक्त्वा भगवान् कृष्णो ज्यन्ते य समुपादिशत् ।

ज्ञानं वैराग्यमेवं य कामनाशाय साधनम् ॥ ३३ ॥

अर्थ - असे म्हटल्यानंतर भगवान् श्रीकृष्णांनी असा उपदेश केला आहे कि, “हे ज्ञान आणि वैराग्यच कामानाश करणारे आहेत. तेच कामनाशाय साधन आहे।” ॥ ३३ ॥

छन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याधिष्ठानमुच्यते ।

अेतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनाम् ॥ ३४ ॥

अर्थ - इंद्रिय मन आणि बुद्धि हेच त्या कामविकारांच्या आश्रयाचे स्थान आहे. माणसाचे ज्ञान जांकून टाकून त्याला ते मोहित करतात. कामशत्रू भुरग पाडतात. ॥ ३४ ॥

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजळि ज्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ३५ ॥

अर्थ - म्हणून हे अर्जना! तू या इंद्रिय आदि निर्भल स्थानांना नियंत्रित करून ज्या पापी अश्या कामावा जो की आमच्या ज्ञान आणि विज्ञानाचा नाश करतो त्याला पराभूत कर ! ३५ ॥

छन्द्रियाणि पराण्यालुरिन्द्रियेभ्यः पर मनः ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धं परतस्तु सः ॥ ३६ ॥

अर्थ - इंद्रिय हे श्रेष्ठ आहेत. इंद्रियांपेक्षा मन श्रेष्ठ आहे. मनापेक्षा बुद्धि आणि बुद्धिपेक्षा जो श्रेष्ठ आहे, तोच आत्मा आहे. ॥ ३६ ॥

अेवं बुद्धेःपरम्बुद्ध्या संसतभ्यात्मानमात्मना ।

जळि शत्रुं मडाबाडो कामरूप दुरासदम् ॥ ३७ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे बुद्धिजूनही श्रेष्ठ असे त्या “आत्मतत्त्वास” जाणून त्यातच स्वतः आत्मतत्त्वामध्ये स्थिरचित्त करून कामरूपी मडान् व अजेय अश्या शत्रूवर विजय मिळव. ॥ ३७ ॥

आत्मज्ञानवशाख्यापि देहात्मप्रत्ययादपि ।

नरो नारीति भानाद्धा कामोत्पत्तिः प्रजायते ॥ ३८ ॥

अर्थ - आत्मज्ञान वशा (प्राप्त) जाल्यावर सुद्धा देहात्माचा प्रत्यय आल्यावर सुद्धा नर आणि नारी असे भान उत्पन्न होवून कामविकार उत्पन्न होवू शकतो. ॥ ३८ ॥

मैथुनोत्पत्तिसङ्कल्पात् पुत्रवासनयाऽपि य ।

समीचीन दृशावाऽपि कामोत्पत्तिः प्रजायते ॥ ३९ ॥

અર્થ - મૈથુન કરાણ્યાચી ઇચ્છા આણિ ત્યાપાસૂન પુત્ર ઉત્પત્તીચી ઇચ્છા સુદ્ધા કેવલ દૃષ્ટી મિળવિલ્યાને પણ ઉત્પન્ન હોવું શકતે. ॥ ૩૯ ॥

અનેક જન્મ સંસ્કારાદેહતારુણ્યતોડપિ ચ ।

વિષયીજનસંસર્ગાત્ કામોત્પત્તિ: પ્રજાયતે ॥ ૪૦ ॥

અર્થ - અનેકાનેક જન્મસંસ્કારાંમુળે દેહ તારુણ્યાવસ્થેત આલ્યાવર કામી જનાંચ્યા સાન્નિધ્યાંત આલ્યાવર કામવિકારાચી ઉત્પત્તિ હોતે. ॥ ૪૦ ॥

રજસો રેતસશ્ચૈવ મિશ્રણં દેહકારણમ્ ।

તનોર્મૈથુનજાતત્વાત્ કામાસક્તિ: પ્રજાયતે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - રજસ્ આણિ રેતસ્ હ્યાંચ્યા મિશ્રણામુળે દેહ પ્રાપ્ત હોતો. આણિ શરીરાંચે મૈથુન ઝાલ્યાવર કામવાસનેચી આસક્તિ (અનિવાર્ય સતત ઇચ્છા) નિર્માણ હોતે. ॥ ૪૧ ॥

પિત્તપ્રકૃતિતશ્ચૈવમુષ્ણપાનાન્નસેવનાત્ ।

પાપેકર્મભિરપ્યેવં કામવૃદ્ધિ: પ્રજાયતે ॥ ૪૨ ॥

અર્થ - પિત્ત પ્રકૃતિને તથા ઉષ્ણ પેય વ અન્ન સેવનાને તથા પાપકર્મને કામવિકારાંચી વૃદ્ધિ હોતે. ॥ ૪૨ ॥

રજોડધિક્યેન સ્ત્રીદેહો રેતોડધિક્યેન પુસ્તનુ: ।

અન્યોન્ય દેયોની ચ હ્યન્યોન્યચ્છાતતો ભવેત્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - રજ કણ અધિક પ્રમાણાંત અસલ્યાસ સ્ત્રીદેહ આણિ રેત કણ અધિકતા અસલ્યાસ પુરુષ દેહ ઉત્પત્તિસ કારણ હોતાત. આણિ વેગવેગળયા યોનીમધ્યે દેહ ઉત્પત્તી ઝાલ્યાનંતર પરસ્પર સ્ત્રી -પુરુષ દેહામધ્યે આકર્ષણાચી ઉત્પત્તિ હોતે. ॥ ૪૩ ॥

સુખસ્વરૂપ જ્ઞાનેન નષ્ટા દેહાત્મધીર્યદા ।

દેહબુદ્ધૌ વિનષ્ટાયાં કામાત્પત્તિર્ન સમ્ભવેત્ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ - સુખાચે જે અક્ષર રૂપ, અક્ષય આનંદરૂપ ત્યાચે જ્ઞાન ઝાલ્યાવર આણિ દેહબુદ્ધિ નષ્ટ ઝાલ્યાવર અર્થાત્ “મી દેહ આહે” હી અહં બુદ્ધિ નષ્ટ ઝાલ્યાવર કામ વિકાર ઉત્પન્ન હોત નહીં. ॥ ૪૪ ॥

દેહાભિમાને ગલિતે વિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ।

યત્રયત્ર મનો યાતિ તત્રતત્ર પરામૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ - દેહ અભિમાનાચા અસ્ત ઝાલ્યાવર પરમાત્મજ્ઞાનાચા ઉદય હોવૂન જ્યા જ્યા ઠિકાણી મન જાતે, ત્યા ત્યા ઠિકાણી પરમાત્મતત્વામૃત પ્રાપ્ત હોતો. ॥ ૪૫ ॥

હ્યાપ્રમાણે શ્રીસમર્થરામદાસાંની અનુગ્રહ દિલેલે શ્રીરામાચે પદકમલાવરી ભૂડુગરૂપાને ગુજ્જન કરણારે પરમહંસ પરિવ્રાજકાંચે આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીધરસ્વામી હ્યાંની રચલેલે મોક્ષવિદ્ધકરા: હે સહાવે પ્રકરણ સમાપ્ત: ।

७. देहजुगुप्सितत्वं तथा कामनिन्दा प्रकरणं सप्तम्

(शरीराथी शिसारी (घृणा) आणि कामवासनेथी निन्दा -

स्वदेहाऽशुचिगन्धेन न विरज्येत यःपुमान् ।

विरागकाराणं तस्य किमन्यदुपदिश्यते ॥ १ ॥

अर्थ - स्वतःच्या शरीरामधील अशुद्धी आणि दुर्गंधी छ्यामुळे ज्या माणसाचे मन विटत नाही, त्यास आणखी काय उपदेश करणार की ज्या मुळे त्यास आपल्या शरीराचे हीनत्व पटेले. ॥ १ ॥

त्वज्मांसरुधिरस्नायुमज्जामेदोऽस्थिसंलतौ ।

विण्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियदन्तरम् ॥ २ ॥

अर्थ - कातडे, रक्त, मांस, पू आणि विष्टा, मूत्र, डाडे, नसा आदि मध्येच आनंदाने वणवळणार्या कीड्या मध्ये आणि छ्या माणसांत काय इरक आहे. ॥ २ ॥

मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुमज्जस्थिसंलतौ ।

देहेयेत्प्रीतिमान् मूढो भविता नरकेऽपि सः ॥ ३ ॥

अर्थ - मल मूत्र अस्थि मज्जा रक्त स्नायु नाड्यांमध्ये ज्या मूढ व्यक्तीला अश्या अमंगल देहामध्ये पण प्रीति उत्पन्न होते, तो नरकास पण प्रेम करू शकतो. ॥ ३ ॥

मलानां निययो देहो नित्यामध्ये जुगुप्सितः ।

विना मूढं न कोप्यत्र देहेस्मिन् प्रीतिमान् भवेत् ॥ ४ ॥

अर्थ - मणांया नियरा भडणजेच हा देह नित्यच घृणास्पद आहे. त्या देहाची प्रीति मूर्ख माणसाशिवाय कुणाला उत्पन्न होणार. ॥ ४ ॥

बहुदुःखालयं घोरं मातृपितृमलात्मकम् ।

मूत्रद्वारास्य निष्कान्त वपुःकिमिव शोभनम् ॥ ५ ॥

अर्थ - अत्यंत दुःखाचे घर आणि माता पितांच्या मणापासून ज्याच्या उद्भव आहे असा हा देह मूत्रद्वारातूनच तो उद्भवला आहे तो काय मोठा शोभायमान (सुंदर) आहे. ॥ ५ ॥

त्वङ्गमांसरुधिरास्थीनि मेदो मज्जा तथैव च ।

शुक्लश्लेष्माश्रुविण्मूत्रं वपुः किमिव शोभनम् ॥ ६ ॥

अर्थ - कातडे रक्त मांस डाडे मेद मांस नसा यांनी बनलेला तथा शुक्ल, कडू, अश्रु, विष्टा, मूत्रांनी भरलेला हा देह काय बरे सुंदर आहे. ॥ ६ ॥

वातपित्तकृद्दुःखं नानारोगसमन्वितम् ।

दुर्गन्धं दुर्गलोपेतं वपुः किमिव शोभनम् ॥ ७ ॥

અર્થ - વાત, કફ, પિત્ત યુક્ત નાના રોગાંની ગ્રસ્ત, દુર્ગંધ આણિ અત્યંત ડિળસવાણ્યા અશ્યા મલાંનીયુક્ત અસા હા દેહ કાય પણ સુંદર આહે. || ૭ ||

અન્નપ્લીહાયકૃદ્યુક્તં સ્નાયૂગ્નિભિરાવૃત્તમ્ ।

બહુકોશયૂતગ્ન્યાપિ વપુઃકિમિવ શોભનમ્ ॥ ૮ ॥

અર્થ - આંતરે પ્લીહા, ત-હે ત-હે એ માસયુક્ત અવયય યાંની યુક્ત અનેક સ્નાંયૂ આણિ સાંધે ગાઠી યાંની વ્યાપલેલે તથા અનેક કોશાંની યુક્ત અસે શરીર કાય ફાર યાંગલે મહણાવે. || ૮ ||

બહુકોશૈર્વિભક્તં યદ્ રોમકૂપૈ સમાવૃત્તમ્ ।

દુષ્પ્રેક્ષ્યં દૂષિકાઘૈશ્ચ વપુઃ કિમિવ શોભનમ્ ॥ ૯ ॥

અર્થ - અનંત છિદ્રાંનીયુક્ત તથા કેશમૂલાંની યુક્ત ઓંગળ કંટાળવાણે હે શરીર કાયશોભા દેણારે આહે. || ૯ ||

યદિ વિશ્લેષણં જાતં શરીરં શકટોપમમ્ ।

ભિન્નદ્રવ્યૈસ્તથા યાદુગૈસ્તન્નામેકં ન સમ્ભવેત્ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - જર શરીરાયે વિશ્લેષણ કેલે તર તે એખાધા ગાડ્યાસારખે અસૂન અનેક દ્રવ્ય આણિ વિભાગાંની ભરલેલે હે ગાડે મોઠે વાહન હ્યાલા એક નાંવ પણ દેતા યેણાર નાહી. || ૧૦ ||

કિમસ્મિન્નુપભોગૈશ્ચ કિમાલકૃતિભિસ્ત થા ।

કિમાડ્ગરાગૈઃ કિં વસ્ત્રૈઃ કિં ગતેન સ્થિતેન વા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - અશ્યા હ્યા શરીરાલા કાય ઉપભોગ ઘાવા, પંચેંદ્રિયાંસ કાય સંતુષ્ટ કરાવે આણિ કાય વસ્ત્ર અલંકારાંની નટવાવે, કાય ત-હે ત-હે એ વિલેપન (પ્રસાધને) વાપરાવીત, આણિ તે (શરીર) રાહિલે કાય, ગેલે કાય સર્વ વ્યર્થ અસૂન નશ્વર આહે! || ૧૧ ||

ધિગેતાન્વિષયાન્દેહાન્ વિકારાંશ્ચ વિશેષતઃ ।

ધિક્ સ્ત્રીપુરુષભાનં ચ ધિગજ્ઞાનંચ જીવનમ્ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - હ્યા સર્વ દેહવિષયાંચા ધિક્કાર અસો. હ્યાતીલ સ્ત્રી આણિ પુરુષ હ્યા પ્રકારે ભાન ઉત્પન્ન હોવૂન ત્યાંત ભેદબુદ્ધિ વાટણે હ્યા સર્વ અજ્ઞાનાચા ધિક્કાર અસો. || ૧૨ ||

જાતં મૃતમિદં દેહં માતાપિતૃમલાત્મકમ્ ।

સુખદુઃખાલયામેઘ્યં સ્પૃષ્ટ્વા સ્નાનં વિધીયતે. ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - હે માતાપિત્યાચ્યા મલાંની યુક્ત તથા ઉત્પન્ન શરીર જન્મલ્યાવર કિંવા મૃત ઝાલ્યાવર જર સ્પર્શ કેલા તર સ્નાન કરાવે લાગતે, હે શરીર દુઃખાચ્યા વિસ્તારાયેચ ઘર આહે. || ૧૩ ||

ઘાતુબદ્ધ મહારોગં પાપમન્દિરમધ્રુવમ્ ।

વિકારાકારવિસ્તીર્ણં સ્પૃષ્ટ્વા સ્નાનં વિધીયતે ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - હે અનેક ઘાતુયે નિર્મિત તથા રોગાંનીયુક્ત સર્વ પાપાંયે માહેરઘરચ. અશ્યા વિકાર આકારાંની ફોફાવલે આહે કીં સ્પર્શ કેલ્યાવર સ્નાનચ કરાવે લાગતે. || ૧૪ ||

नवद्वारमलस्त्रावं सदाकावे स्वभावजम् ।

दुर्गन्ध दुर्मलोपेतं स्पृष्ट्वा स्नानं विधीयते ॥ १५ ॥

अर्थ - नव द्वारांमधून मलाया स्त्राव सततच खालू असतो. (दोन उणे दोन नासिका तथा कर्ण छिद्रे मुख तथा गुदा जनन द्वारे) आणि त्यास दुर्गंध असून स्पर्श केल्यास स्नान करावेच लागते. (पाण्याने स्वच्छ करावेच लागते।) ॥ १५ ॥

मातृसूतकसम्भध सूतके नैव नायते ।

मातृसूतकजं देहं स्पृष्ट्वा स्नानं विधीयते ॥ १६ ॥

अर्थ - माते संबंधी सूतक अशौच पाणले जात नाही. पण त्यापासून उत्पन्न देहाला स्पर्श केल्यास अंधोण करावी लागते. ॥ १६ ॥

भोजनान्ते स्मशानान्ते मैथुनान्ते य या मतिः ।

यदि सा सर्वद्वैवस्थात् को न मुच्येत बन्धनात् ॥ १७ ॥

अर्थ - भोजन केल्यानंतर, स्मशानांत जाऊन आल्यांतर आणि मैथून कियेनंतर पाण्याने शुद्धीकरण करायची बुद्धि असेल तर ती तशीच शुद्धीकरणाची क्रिया सर्वच कार्यांत ठेवली (अर्थात् मानसिक आसक्ति सोडून निर्विकार राहण्याची बुद्धि ठेवली) तर कोण मुक्त होणार नाही, अर्थात तो मुक्तच होईल. ॥ १७ ॥

देहसम्भोगतोऽप्सस्य शौचकूपे निमज्जनम् ।

वैराग्यजनकं शुद्ध मुनीनां मतमीदृशम् ॥ १८ ॥

अर्थ - देह संभोगानंतर स्नान करणे हे शौचकूपात जाऊन स्नान करण्यासारभे आहे. असे पण्डितांचे मत आहे. परंतु मनातील आसक्ति दूर होणे, मन वैराग्यपूर्णा होणे म्हणजेच परे निमज्जन स्नान आहे, असे ज्ञानी लोकांचे मत आहे. ॥ १८ ॥

पिशाचावेशवज्ज्ञेयावावेशौ कामक्रोधयोः ।

विस्मारयति यात्मानं छेय द्येय गुणास्तथा ॥ १९ ॥

अर्थ - काम आणि क्रोध यांचा ञटका येतो तेंव्हा अंगांत पिशाच्य संचार जाल्यासारभाय असतो. त्यावेळेस ते विकार आपणाला आपल्या आत्मबुद्धिया विसर पाडून अत्यंत निंदनीय आणि डीन गुणांचे प्रदर्शन करतात. ॥ १९ ॥

अपकारिणि कोपश्चेत्कोपे कोपो हि सत्कृतः ।

ज्येत्कोपेन कोपं हि श्रुत्या समुपदिश्यते ॥ २० ॥

अर्थ - श्रुति म्हणजे आमचे वैदिक ज्ञान असा उपदेश करते की कांट्यानेच कांटा काढावा. त्याप्रमाणे क्रोधाचा क्रोध करूनच (अर्थात त्यास दूर करूनच पराजय करावा). अर्थात दुष्टभावनेचा त्याग सद्भावनेनेच करावा. ॥ २० ॥

कोपः कामेऽपि कृत्वैवं ज्येत्कामं सुबुद्धिमान् ।

કામો દગ્ધો શિવેનાયં કોપેનૈવ યથા તથા ॥ ૨૧ ॥

અર્થ - કામવાસનેવર પણ ક્રોધ કરુનય ત્યાસ જિંકાવે. ભગવાન શંકરાને સુહ્રુ કામદેવાથા નાશ ક્રોધાનેય કેલા હોતા. તદ્વત આપણ હી હ્યા કામવાસનેયા ત્યાગ (નાયનાટ) કરાવા. ॥ ૨૧ ॥

કામાત્ કોપી વરો જ્ઞેયો દુર્ગુણાંશ્ચ દેહધદિ ।

કોપેન સ્વાન્વિકારાંશ સન્દહ્યૈવં સુખી ભવેત ॥ ૨૨ ॥

અર્થ - કામવાસનેપેક્ષા ક્રોધ હા બરા. ક્રોધાને જર આપલ્યામધીલ દુર્ગુણ જાળલે જાતીલ તર તે સ્વતઃ મધીલ દુર્ગુણ વિકાર દગ્ધ કરુન સુખી વ્હાવે. ॥ ૨૨ ॥

ક્રોધેન કામં ચોત્પાટ્ય કણ્ટકેનૈવ કણ્ટકમ્ ।

પશ્ચાત્ ક્રોધોડપિ ત્યક્તવ્યઃ સોપ્યેવં કણ્ટ કાયતે ॥ ૨૩ ॥

અર્થ - ક્રોધાને કામાલા ઉચકટૂન ટાકૂન કાંટયાનેય કાંટા કાઢાવા. ત્યાનંતર ક્રોધહી કાઢૂન ફેકાવા. કારણ તો સુહ્રુ કાટયા સારખાય રુતુન બસણારા દુઃખદાયક આહે. ॥ ૨૩ ॥

ત્યક્ત્વા કામશ્ચ ક્રોધશ્ચ વિશ્વામિત્રો મહાતપાઃ ।

બ્રહ્મર્ષિરભવશ્ચૈવં સર્વેષાં જ્ઞાતમેવ હિ ॥ ૨૪ ॥

અર્થ - મહાન્ તપસ્વી વિશ્વામિત્ર સુહ્રુ કામ આણિ ક્રોધ હ્યાંયા ત્યાગ કરુનય મહાન્ જાલે. તે બ્રહ્મર્ષિ જાલે. આણિ બ્રહ્મર્ષિ પદાલા પ્રામ હોતે જાલે. હે સર્વ વિદિતય આહે. ॥ ૨૪ ॥

વપુષઃસ્થાત્સુખં મત્વા કામસ્થાયં બલિભવિત્ ।

વપુષો ન સુખં કિઞ્ચિન્મત્વા કામં જયેદ્ધિ સઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - શરીરાપાસૂન સુખ પ્રામ હોઈલ અસે જાણૂન કામ હા વરયઢ જાલા. પણ શરીરાપાસૂન સુખ નાહી. (ખરે સુખ નાહી) હે સમજલ્યાવર કામાવર વિજય મિળવિતા ચેતો. ॥ ૨૫ ॥

વપુરસજ્જડં દુઃખં સ્વાત્મા સચ્ચિત્સુખાદ્વયઃ ।

સુખં સ્થાદાત્મનો રૂપં દેહસ્થ ન કદાયન ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - શરીર હે અસત્ દુઃખદાયક આણિ જડ અસે આહે. આત્મા હા અક્ષય સુખદાયક આણિ અદ્વિતીય આહે. સુખ હે આત્મસ્વરૂપાતય આહે. દેહસ્વરૂપાંત સુખ હે ટિકણારે નાહી. ॥ ૨૬ ॥

વપુરનેક યુક્તં હિ સ્વાત્મા નિત્યોડદ્વયઃ સદા ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્ચન્તિ કિમ જ્ઞાનમતઃ પરમ્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - શરીર હે અનેક તત્વાંની ભરલેલે અસૂન આત્મા અદ્વય આણિ એકય એક આહે. ત્યાચે શરીરાશી એકરૂપત્વ બધણે હે કાય મોઠે જ્ઞાન જાલે. ॥ ૨૭ ॥

વપુર્જુગુપ્સિતં હેયં સ્વાત્મા પ્રિયતમો શુચિઃ ।

તયોરૈક્યં પ્રપશ્ચન્તિ કિત જ્ઞાનમતઃ પરમ્ ॥ ૨૮ ॥

अर्थ - शरीर ले धृष्टास्पद आले आणि आत्मा हा निर्मल आले. त्याचे अेकत्व मानणे ले काय ज्ञान जाले, अर्थात ज्यातय सर्व अज्ञान स्पष्ट जाले. ॥ २८ ॥

वपुर्जन्मजरायुक्त स्वात्माऽजोऽजऽ अेव हि ।

तथोरैड्यं प्रपश्यन्ति किम ज्ञानमतः परम् ॥ २८ ॥

अर्थ - शरीर ले जन्म आणि वृद्धत्वाने युक्त आले. आणि आत्मा हा अजन्मा आणि चैतन्यमय आले. त्यांना अेकय समजणे ज्यांत का शडाणपण आले ॥ २८ ॥

वपुर्विकारयुक्तं हि स्वात्मा विकार वर्जितः ।

तथोरैड्यं प्रपश्यन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ३० ॥

अर्थ - शरीर ले विकारयुक्त आणि आत्मा हा अविकारी आले. आणि त्यांना अेकय समजणे ले किती आश्चर्यकारक आले. ॥ ३० ॥

वपुर्बाह्यं नियम्यञ्च स्वात्मा तस्य नियामकः ।

तथोरैड्यं प्रपश्यन्ति किम ज्ञानमतः परम् ॥ ३१-३२ ॥

अर्थ - नियम्य म्हाणजे ज्यावर नियंत्रण ठेवता येती ते. तर ले शरीर म्हाणजे आपल्या नियंत्रणांत ठेवता येते. (अर्थात आत्म्याला त्यावर नियंत्रण ठेवता येते।) अर्थात आत्मा त्याच्या नियंत्रक असतो. शरीर ले त्यांच्या ताब्यात असणारे अेक यंत्र असते. साधन असते. ज्या दोगांचे शरीर व आत्मा अैक्य आले. असे समजणे ले काय मोठे ज्ञानी म्हाणवे. ॥ ३१-३२ ॥

वपुर्दृश्यं मृत्युयुक्तं स्वात्माऽदृश्य तदाव्ययः ।

तथोरैड्यं प्रपश्यन्ति किम ज्ञानमतः परम् ॥ ३३ ॥

अर्थ - शरीर ले मृत्यु सडित आले. ले दृश्य स्वरूप आले. आत्मा हा अदृश्य असून त्यातय राडणारा आले. आणि आत्म्याला आणि शरीराला अेकय समजणे ले काय शडाणपणाचे आले. अर्थात नाही. ते मूढपणाचेय आले. ॥ ३३ ॥

वपुस्त्वज्मांसयुक्तं हि स्वात्माऽनन्तः स्वयं प्रभः ।

तथोरैड्यं प्रपश्यन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ३४ ॥

अर्थ - शरीर ले त्वया, मांसयुक्त आणि आत्मा हा स्वयंप्रकाशी आले. त्या दोगांना अेकय मानणे ले काय मोठ्या ज्ञानी पण्डिताचे काम आले. ॥ ३४ ॥

सुभं न देडजं क्वापि स्वात्मैव सुभरूपकः ।

परस्परार्धासतश्च सुभं देडाद्विभासते ॥ ३५ ॥

अर्थ - स्वात्मा हा स्वतः सुभरूप आले आणि शरीरापासून मिणणारे सुभ त्यांत कोठल्याही प्रकारे डीत नाही. ते डेवण ल्भमाने तसे परस्पर अेकत्व आले, असे वाटते. ॥ ३५ ॥

अयोगोलो यथा नाग्नि देडो न सुभरूपकः ।

અયોગોલો જ્વલત્યેવ વાક્યવત્સ્યાત્સુખં વપુઃ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - ઓખાદા લોહગોલ હા તમ હેવૂન લાલ ઝાલ્યાવર સ્વતઃ અગ્નિ નસતો. પણ અગ્નિચ્યા સંપર્કાત આલ્યામુળે અગ્નિસારખા ભાસતો. ત્યાપ્રમાણે હા દેહ સુખરૂપય આહે, અસે (આત્મસંપર્કમુળે) ભ્રમાને વાટતે “લોખંડાચા” ગોળા જળતો, હ્યા વાક્યાપ્રમાણે શરીરાલા સુખરૂપ અસે મ્હટલે જાતે. ॥ ૩૬ ॥

અન્નવિકારતો જાતં મલમાંસૈશ્ચ રૂપિતમ્ ।

પચ્યભૌતિકમેવેદં વપુરાત્મ સુખં ન હિ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ - અન્ન હે વિકાર ઉત્પન્ન ઝાલ્યાવર સ્વરૂપ બદલતે. ખાલ્યાનંતર અન્નાચે પચન હોવૂન મલ માંસ આદિ મધ્યે રૂપાંતર હોતે. તસેચ પચમહાભૂતાંચે રૂપાંતર હોવૂન હા દેહ બનતો. અર્થાત તે વિકારી આહેત. પણ તસેચ આત્મતત્ત્વ અવિકારી અસતે. ॥ ૩૭ ॥

દેહ દેહિ વિભાગૈક પરિત્યાગેન ભાવના ।

દેહમાત્રે હિ વિશ્વાસઃ સદ્ગોબન્ધાય કથ્યતે ॥ ૩૮ ॥

અર્થ - દેહ (શરીર) આણિ દેહી (આત્મા) હે એકચ આહેત અસા ભ્રમ ઉત્પન્ન હોતો. દેહ હા સંગ ઉત્પન્ન ઝાલ્યામુળે ત્યાચા (આત્મ્યાચા) વિળખા ઉત્પન્ન હોતો. તો બંધના સારખા અસતો આણિ આમ્હાસ દેહ મ્હણજેચ આત્મા અસે વાટૂ લાગતો. ॥ ૩૮ ॥

દેહે ચાવદહં ભાવો દૃશ્યેડસ્મિન્ચાવદાત્મતા ।

ચાવન્મમેદમિત્યાસ્થા તાવચ્ચિત્તાદિ વિભ્રમઃ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ - જો પર્યંત હ્યા દેહામધ્યે અહંભાવ આણિ દૃશ્યસ્વરૂપી દેહામધ્યેચ આત્મા આહે, એકત્વાચી ભાવના આહે. તો પર્યંત મી આણિ માજે હી ભાવના રાહતે. આણિ તો પર્યંત ચિત્તાચા વિભ્રમ મી મ્હણજે માજે શરીર અશી ભાવના દૃઢ હોતે. ॥ ૩૯ ॥

દેહેન્દ્રિયેષ્વહમ્ભાવ ઇદં ભાવસ્તદન્તિકે ।

ચસ્ય નો ભવતઃ ક્વાપિ સ જીવન્મુક્ત ઇષ્યતે ॥ ૪૦ ॥

અર્થ - દેહ આણિ ઇન્દ્રિયાંમધીલ મોહયુક્ત મી આણિ માજે હા ભાવ જ્યાચા નષ્ટ ઝાલા તો જીવનમુક્તચ ઝાલા. ત્યાલા હા ભાવ કોઠેચ ઉત્પન્ન હોત નાહી. ॥ ૪૦ ॥

દેહેન્દ્રિયેષ્વહમ્ભાવ ઇદં ભાવસ્તદન્તિકે ।

તાવદ્ધિ વિષયાસક્તિઃ કામોડપિ હિ પ્રજાયતે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - દેહ આણિ ઇન્દ્રિયે હ્યા ઠિકાણી અહંભાવ, હેચ મી આણિ માજે અશી પક્કી સમજૂત ઝાલી કી ત્યાતૂનચ કામ આણિ કોધ ઉત્પન્ન હોતો. વિષયાંમધ્યે આસક્તિ નિર્માણ હોતે. ॥ ૪૧ ॥

કામેન વિષયાકાઙ્ક્ષા વિષયાત્કામમોહિતઃ ।

દ્વાવેવ સન્ત્યજેન્નિત્ય નિઝ્જન મુપાશ્રયેત્ ॥ ૪૨ ॥

अर्थ - काम उत्पन्न जाला म्हणजे सर्वय छद्रियवासना निर्माणा होतात. आणि मग सर्व विषयांच्या भोग घेण्याच्या मोड निर्माणा होतो. परंतु ज्या दौन्डी मोडांच्या त्याग करून नित्य अक्षय अश्या ब्रह्मतत्त्वाच्या आश्रय घ्यावा, त्याचे ध्यान करावे. ॥ ४२ ॥

द्वेष्ट्याप्रिय दुर्गन्धो भवत्यति प्रियदुरः ।

दुर्प्रेक्ष्यं हि सुरूपञ्च कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४३ ॥

अर्थ - काम विषयाच्या प्रादुर्भाव उत्पन्न जाल्यानंतर अप्रिय असा दुर्गंध पण यांगला वाटू शकतो. आणि जे रूप अत्यंत साधारण असते ते सुद्धा यांगले वाटू लागते. असा कामाच्या प्रभाव असतो. ॥ ४३ ॥

विषश्चामृतवद्भाति निर्मलञ्च मलं वपुः ।

भोग दुःखं सुखं येति कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४४ ॥

अर्थ - विषसुद्धा अमृतासारभे वाटते आणि अमंगल असे शरीर पण अत्यंत निर्मल आणि सुंदर वाटते. भोग दुःख हे पण सुखाचेय वाटतात. असा हा कामाच्या प्रभाव आहे. ॥ ४४ ॥

अधर्मो धर्मवद्भाति त्वन्यायो न्याय एव हि ।

आमेष्ट्र शत्रुवद्भाति कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४५ ॥

अर्थ - अधर्म व कर्तव्यहीनता हेच धर्म आणि कर्तव्य वाटू लागतात. अयोग्य अन्याय हेच योग्य व न्याय वाटू लागतात. आमेष्ट्र व नातेवाहक हे शत्रुसारभे वाटू लागतात. असा हा कामप्रभाव आहे. ॥ ४५ ॥

न भयं नापि लज्जाय बह्वैर्यै कुकर्मता ।

अतीवान्मत्ता यापि कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४६ ॥

अर्थ - भय लज्जा रडात नाहीं. दुष्कर्म करण्याची कांडी लाज न वाटता तो बेधडक करतो व उन्मत्त मनाने धीट होतो. ॥ ४६ ॥

विस्मारयति सम्बन्धं भोगभोग्यं न वेत्ति य ।

विवेको लुप्यते यस्मात् कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४७ ॥

अर्थ - आपले संबंध कसे कोडे आहेत कसे योग्य आहेत हे विसरून तो कसाही वागतो तसेच कोणत्या विषयाच्या कसा उपभोग घ्यायचा हे विसरून तो कसाही वर्तन करतो. असा हा कामप्रभाव आहे. ॥ ४७ ॥

भीषयन्संस्थितोऽप्यग्रे मृत्युश्चापि मृतायते ।

महिषी कामयेन्मूढः कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४८ ॥

अर्थ - परिणामी जे भीषण आहे, मृत्यु सुद्धा त्याला विस्मृत होतो. असा मूढ मृत्यु समीप आला तरी ओंपाधा राणीची म्हणजे परत त्रडस्थी बसविण्याची धंखा करतो. ॥ ४८ ॥

सुपुण्यं हि स्वर्गोऽपि नरकायते ।

याद्दाली यापि त्राड्येव कामावेशोऽयमीदृशः ॥ ४९ ॥

અર્થ - ચાંગલે પુણ્યદાયક કર્મ જે મંગલ આણિ પાવન અસતે, તેહી ત્યાસ નરકાસમાન હીન વાટૂ લાગતે આણિ અગદી હીન ચાણ્ડાલ અશી વ્યક્તી કિંવા ગોષ્ટ પણ ત્યાસ ગ્રાહ્ય વાટૂ લાગતે. ॥ ૪૯ ॥

યાં પ્રજાર્થન્તુ કામ ઇશેન નિર્મિતઃ ।

ન વિધિર્નનિષેધોડસ્ય દુષ્ટાનાં સ્થિતિરીદૃશી ॥ ૫૦ ॥

અર્થ - જ્યા કલ્પનેને કી “પ્રજોત્પાદન હોઈલ”હ્યા હેતુને ઈશ્વરાને “કામ”નિર્માણ કેલા પરંતુ ત્યાચે વિધિ યોગ્ય ઉપયોગ આણિ નિષેધ (અયોગ્ય ઉપયોગ) હ્યાંસ છપરાવર બસવૂન દુષ્ટાની અશી સ્થિતિ નિર્માણ કેલી. ॥ ૫૦ ॥

કામશ્ચાર્ધબલઃ સ્યાદ્ધિ વિધિતસ્તસ્ય સેવને ।

ન્યાસિનાં જ્ઞાનવૈરાગ્યાત્ સમૂલોડયં વિનશ્યતિ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ - કામ હા અર્ધવિકસિત અશ્યા બલાને વિધમાન હોતો. જેવ્હા વિધિયુક્ત રીતીને ત્યાચે સેવન કેલે જાતે આણિ અશ્યા સંયમી વ્યક્તિચી સાધનેને જેવ્હાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન હોતે, ત્યાનંતર ત્યાચે ઉચ્ચાટન હોતે. ॥ ૫૧ ॥

કાર્યનાશાદ્ભવેચ્ચિન્તા નાશોડસ્માદ્વાસનાક્ષયઃ ।

વાસના પ્રક્ષયો મોક્ષઃ સા જીવનમુક્તિ રુચ્યતે ॥ ૫૨ ॥

અર્થ - કાર્યાચા નાશ જાલ્યાનંતર ચિંતા ઉત્પન્ન હોતે. કામનાશ જાલ્યાવર વાસનાક્ષય હોતો. વાસનામુક્તિ હીચ મોક્ષપ્રાપ્તી આણિ ત્યાલાચ જીવન મુક્તિ અસે મ્હણતાત. ॥ ૫૨ ॥

નિષિદ્ધ કર્મણા કામો દાવાગ્નિર્વાયુના યથા ।

વિવર્ધતે પરં ભૂયો દુર્ગતિઃ કારણં ભવેત્ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ - નિષિદ્ધ કર્મે કરુન કામ તસાચ ફોફવતો જ્યાપ્રમાણે વાયુમુળે દાવાનલ - જંગલાત લાગલેલી આગ ઝપાટ્યાને ફેલતે આણિ ત્યાચ પ્રમાણે તો મોઠયા ભીષણ દુર્ગતીલા જન્મ દેતો. ॥ ૫૩ ॥

નરકોઘ્યપકીર્તિશ્ચ દારિદ્ર્યં રોગઃ સમ્ભવઃ ।

વર્ધિષ્ણુર્ભોગદાહોડસ્ય શામેત્રષ્ટેન્દ્રિયોડપિ નો ॥ ૫૪ ॥

અર્થ - નરક, દુર્ગતી, અપકીર્તિ, રોગોત્પત્તિ ભોગ હ્યા પાસૂન હા કામ અસા દાહ નિર્મિત કરતો કી આપલી ઇદ્રિયે નષ્ટ જાલી તરી હા શમિત હોત નાહી. ॥ ૫૪ ॥

નિસ્તેજશ્ચ નિરુત્સાહી નિરાનન્દોડતિ દુર્ગતિઃ ।

અશાન્તો દુર્જનશ્ચૈવં ભવતિ વ્યભિચારતઃ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ - વ્યભિચાર અવૈધ રીતિને કામવાસનેચી પૂર્તિ કેલ્યાસ ત્યા વ્યક્તિચી અશી દશા હોતે કી તો નિસ્તેજ, નિરુત્સાહી, આનંદરહિત, દુર્ગતિપ્રાપ્ત, અશાંત, કોધી દુર્જન અસા હોતો. ॥ ૫૫ ॥

કામો ધાવતિ સર્વત્ર મદોન્મત્તગજેન્દ્રવત્ ।

જ્ઞાનાક્રુશે સમુત્પન્ને તીવ્રં વિભ્યત્યસૌ તદા ॥ ૫૬ ॥

अर्थ - मद्येभ्योऽपि उन्मत्तस्यैव कामं सर्वत्र सैरावैरा धावतो, ज्ञानरूपी अंकुश लावूनच त्याला नियंत्रित करता येते.
॥ ५६ ॥

गृहेस्थेऽपि युक्तेऽसौ भ्रष्टेऽसाविहितो भवेत् ।

कीदृशोऽपि भवेत्याजस्तीव्रं सौम्यं विषं यथा ॥ ५७ ॥

अर्थ - गृहस्थ सुद्धा विधियुक्त वागून सुद्धा जर भ्रष्टबुद्धि होवून कुमार्गाला लागला तर ते सुद्धा सौम्य विषपान केल्यासारभेय होईल. विष हे सौम्य असो किंवा तीव्र असो ते त्याज्यय आहे. ॥ ५७ ॥

विहाय विधिगस्यात्र वरं विध्युक्तसेवनम् ।

तस्मादपि वरस्त्यागस्त्यागात् कैवल्यमश्नुते ॥ ५८ ॥

अर्थ - अश्या अवैध सेवनापेक्षा विधियुक्त सेवन बरे ! आण्डि त्यापेक्षा त्यागय श्रेष्ठ आहे. आण्डि त्यागानेच कैवल्य सुभाया आनंद घेता येतो ॥ ५८ ॥

अशेषेण परित्यागो वासनानां स उत्तमः ।

मोक्षं धृत्युच्यते सद्भिः स अथ विमलकमः ॥ ५९ ॥

अर्थ - सर्व वासनांया परित्याग करून जेव्हा त्या समाप्त होतात, तीच अवस्था उत्तम म्हटली जाते. संताना त्यालाच पवित्र मार्ग म्हणून “मोक्ष”असे संबोधिले आहे. ॥ ५९ ॥

स्त्रीकामौ द्रव्यकामश्च द्वावेतावेकलक्षणौ ।

कार्याकार्यविवेकस्य लोपस्यादृग्भयोः समः ॥ ६० ॥

अर्थ - स्त्रीविषयक छंछा दारुषण आण्डि धनविषयक कामना ह्या दोन्हीही एक लक्षणिय आहे. ह्यांची छंछा जाल्यानंतर कार्य आण्डि अकार्य न करण्यासारभे काय ह्यांना विचारय रडात नाही. त्या दोन्ही छंछांमध्ये विवेकाचा लोप होतो. ॥ ६० ॥

क्व धनानि महीपानां ब्राह्मणाः क्व जगन्ति वा ।

कोटयो ब्राह्मणा याता भूपा नष्टा परागवत् ॥ ६१ ॥

अर्थ - कोटयावधी धनवान राजे आण्डि अगणित ब्राह्मण ह्या जगांत आले आण्डि गेले. जसे असंभ्य परागकण नष्ट होतात. तसे ते गेले. ॥ ६१ ॥

अन्यथेच्छा स्वरूपो हि कामः प्रोक्तो मनीषिणीः ।

सत्यस्वरूपं बोधेन निश्चिच्छः सन जयेद्विमम् ॥ ६२ ॥

अर्थ - विद्वान परिडतांनी कामास अन्येच्छा - दुसर्यापासून सुभ मिणविएयाची छंछा ह्या स्वरूपाचा मानला आहे. आत्मज्ञानाचा बोध स्वयंप्रकाशी असून आत्मज्ञान जाल्यावर कामाचा पराभव करून आपणास विजयी होता येते. ॥ ६२ ॥

गुरुतो ज्ञानवैराग्यं गुरुतस्तत्त्वदर्शनम् ।

गुरु ही मुक्तिदं मत्वा जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ६३ ॥

અર્થ - ગુરુપાસૂનચ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ડોતે. વૈરાગ્યાચે જ્ઞાન ડોવૂન ગુરુમુળેચ તત્ત્વજ્ઞાનાચે સાર કળતે. ગુરુચ મુક્તિદાતા અસતાત, મ્હણૂન જો ચતુર સાધક આહે ત્યાને હે જાણૂનચ કામાવર વિજય પ્રાપ્ત કરુન ઘવાા. ॥ ૬૩ ॥

તીર્થ ગુર્વાશ્રમે વાસો ગુરુસેવાપરં તપઃ ।

ગુરુકૃપાં ગતિં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૪ ॥

અર્થ - ગુરુચે આશ્રમાંત નિવાસ કરણે હે તીર્થાટનચ સમજાવે. ગુરુચી સેવા કરણે મ્હણજે મોઠે તપચ માનાવે. આણિ ગુરુકૃપા ઝાલી મ્હણજે પરમગતીચ મિળાલી અસે સમજૂન સાધકાને કામશત્રુલા જિંકાવે. ॥ ૬૪ ॥

ઉષ્ણાહારાચ્ચ પાનાચ્ચ તથૈવાત્યશનાદપિ ।

કામસ્યાસ્ય જનિં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૫ ॥

અર્થ - ઉષ્ણ આહાર આણિ ઉષ્ણ પેચ તસેચ અતિ આહાર હ્યાપાસૂન કામ ઉત્પન્ન ડોતો, હે સમજૂન સુજાણ સાધકાને આપલ્યા કામાવર જય મિળવાવા. ॥ ૬૫ ॥

સંકુલ્પપ્રભવઃ કામો નિઃસંકુલ્પાત્ પ્રણશ્યતિ ।

નિઃસંકુલ્પં સુખં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ - સંકલ્પાતૂનચ મ્હણજે કામના ઇચ્છાંમધૂનચ “કામા” ચી ઉત્પત્તિ ડોતે આણિ જર કામનારહિતતા ઉત્પન્ન ઝાલી તરચ “કામ” હા નષ્ટ ડોતો. મ્હણૂનચ નિઃસંકલ્પ બનૂનચ ચતુર સાધકાને કામાવર જય મિળવાવા ॥ ૬૬ ॥

સમઘાતુમયં દેહં વિકારાકારદુઃખદમ્ ।

શવવચ્ચ જડં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૭ ॥

અર્થ - સમઘાતુંપાસૂન ઉત્પન્ન હા જડ દેહ આહે, અસે જાણૂન આણિ વિકાર આણિ આકારાપાસૂન દુઃખ દેણારા આણિ “શવ” મ્હણજે મૃતશરીરાપ્રમાણેચ હા દેહ જાણૂન હુશાર આણિ જાણકાર તાપસાને કામાવર જય મિળવાવા. ॥ ૬૭ ॥

રજસો રેતસો જાતં નકાયતનં વપુઃ ।

તદ્ભોગ નરકં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૮ ॥

અર્થ - રજસ આણિ રેતસ્ પાસૂન ઉત્પન્ન ડોણારી નરકાચે ઘર અશી હી તનુ આણિ ત્યાંત આનંદ દેણારે ભોગ મ્હણજે નરકચ, હે સમજૂન ચતુર સાધકાને કામાવર જય મિળવાવા. ॥ ૬૮ ॥

સમીચીનદ્ગુદ્ભૂતો દોષદૃષ્ટ્યા વિનશ્યતિ ।

ભોગં દોષાસ્પદં મત્વા જયેત્કામં સુસાધકઃ ॥ ૬૯ ॥

અર્થ - દૃષ્ટી ચાંગલી અસતાંના જર ત્યાંત દોષ (કામ વિકાર) ઉત્પન્ન ઝાલા તર ત્યા વ્યક્તિયા કામામુળે નાશ ડોતો. (કામ હા દૃષ્ટી ટાકલ્યાવર ઉત્પન્ન ડોતો) આણિ ભોગ મ્હણજે ત્યાપાસૂન મિળણારા આનંદ ઉત્પન્ન ઝાલા તર તો સુદ્ધા દોષ પૂર્ણચ કારક અસતો, હે તાડૂન સાધકાને તત્પર રાહૂન ત્યાવર નિચંત્રણ ઠેવૂન જય મિળવાવા. ॥ ૬૯ ॥

અનિત્યાનિ શરીરાણિ સુખભાસો ન શાશ્વતઃ ।

अन्यत्रित्यं सुखं मत्वा जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७० ॥

अर्थ - शरीरे ही नश्वर आढेत आशि त्यांतील हे सुख पाए नश्वरय आडे. म्हाणून अन्य जे शाश्वत नित्य थिदानंद रुप सुख आडे ते ते ओणभून साधकाने सुभी व्हावें ॥ ७० ॥

आभासमात्रदेहोऽयं मिथ्यैव स्वप्नदेहवत् ।

नित्यानित्यविवेकाख्य जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७१ ॥

अर्थ - आभासरूपी देह हा जो आपणांस भ्रमामुणे अगदी आपला वाटतो, अगदी डेवण स्वप्नवत् म्हाणजे स्वप्न आपल्याला कांडीकाण दिसते आशि ते आपल्याला अगदी भरेय वाटते परंतु जाग आल्यावर ताभडतोभ समजते की अरे ! ते तर अगदी भोट्ये आपल्या ओणयांपुढे दिसते. (जेंव्हा की भरी नेत्रेंद्रिय ही ज्या शरीरात निद्रितावस्थेत बंदय असतात) आशि ते सर्व नुसते भासमात्रय होते! म्हाणून नित्य आशि अनित्य अर्थात थिर आशि अथिर काय आढेत ज्याचा नीट विचार करुनय ज्या कामरूपी शत्रुवर विजय प्राप्त करावा. ॥ ७१ ॥

प्रजोत्पत्यर्थमेवाऽयं कामस्तु न हि मुक्तये ।

भिन्नमात्मसुखं मत्वा जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७२ ॥

अर्थ - प्रजोत्पत्तीसाहीय काम आडे. ज्यातून कांडी मुक्ति मिणणार नाही. आत्मसुख हे वेगणेय आडे, हे जाणून थतुर साधकाने काम विकारास जिंकावें. ॥ ७२ ॥

दृश्यं नास्तीतिबोधेन स्वात्मानन्दस्वरूपतः ।

न स्त्री नैव पुमान्मत्वा जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७३ ॥

अर्थ - आपले आत्मज्ञान आख्याये स्वरूप जाणून जो आनंद होतो तो दृश्यस्वरूपाचा नाही. म्हाणून स्त्री किंवा पुरुष हा भेद आपल्या दृष्टीत न ठेवता, कुशल साधकाने कामावर विजय मिणवावा. ॥ ७३ ॥

दृश्यं ज्यदृश्यतां नीत्वा स्थित्वा स्वानन्दमात्रतः ।

भिन्नाभावं हि कृत्वैवं जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७४ ॥

अर्थ - आपल्या स्वानंदरूपात स्थित होवून आशि दृश्य जेआडे त्याला दृष्टीआड करुनय (समाधी अवस्थेत पाणिल ठेवून) अेका वेगणयाथ नीरव शांततेया अनुभव घेवून कामविकारावर जय मिणवावा. ॥ ७४ ॥

कार्यभावात्कामजनिः कार्यभावाद्भिन्नानम् ।

कार्यशून्यात्मभावेन जयेत्कामं सुसाधकः ॥ ७५ ॥

अर्थ - कार्यभाव म्हाणजे अेक प्रकारे अलं तत्त्वामध्ये विम होणो. आसक्तियुक्त कार्य डेल्याने काम विषयाची उत्पत्ती होते आशि आसक्ति रहित कार्य डेल्याने विकाराची अनुपत्ति होते. म्हाणून साधकाने कार्यशून्यत्व (मी हे डेलेय नाही असे समजून म्हाणजे कर्ता करविता तो परमेश्वर आडे) ज्या दृढभावनेने प्रत्येक डालयाल करुन काम शत्रुवर जय मिणवावा. ॥ ७५ ॥

ब्रह्मचर्याद्भिना नैव भोक्षप्राप्तिः कदाचन ।

छान्दोग्येस्पष्टमुक्तं यद् “ब्रह्मचर्यं” सताङ्गतिः ॥ ७६ ॥

અર્થ - બ્રહ્મચર્ય પાલન કેલ્યાશિવાય કધીહી મોક્ષપ્રાપ્તી હોણાર નાહી. છાંદોગ્ય ઉપનિષદાંત હે સ્પષ્ટ કેલે આહે, કી બ્રહ્મચર્ય હીચ સંતાંચી ગતિ આહે. ॥ ૭૬ ॥

બ્રહ્મપ્રાપ્તિતરોમૂલં બ્રહ્મચર્યમિતીચતે ।

બ્રહ્મચર્ય વિના ન સ્યાત્ કસ્યાપિ બ્રહ્મધી: કદા ॥ ૭૭ ॥

અર્થ - બ્રહ્મપ્રાપ્તીરૂપી વૃક્ષાચે મૂળ હેચ બ્રહ્મચર્ય આહે. બ્રહ્મચર્ય વિના કુણાચીહી બુદ્ધિ બ્રહ્મતત્વાચે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરણ્યાસાહી ક્રિયાશીલ હોણાર નાહી. ॥ ૭૭ ॥

બ્રહ્મચર્યેણ સન્તિષ્ઠેદપ્રમાદેન સાધક: ।

દર્શનં સ્પર્શનં કેલિ: કીર્તનં ગુહ્યભાષણમ્ ॥ ૭૮ ॥

સદ્ગુલ્પોઽધ્યવસાયશ્ચ ક્રિયાનિવૃત્તિરેવ ચ ।

એતન્મૈથુનમષ્ટાડ્ગં પ્રવદન્તિ મનીષિણ: ॥ ૭૯ ॥

અર્થ - બ્રહ્મચર્યપાલન કરતાંના સાધકાલા કાંહી દોષ અર્થાત્ ચુકા કરણ્યાપાસૂન સાવધાન રહાવે લાગેલ. ત્યા મહણજે સ્ત્રીયાંચે દર્શન, સ્પર્શ, ત્યાંજ બરોબર કીડા કરણે, ત્યાં બરોબર એકાંતાત બોલણે, ત્યાંચી ઇચ્છા ધરણે આણિ ત્યાંચા સંગ કરણે, તસેચ ત્યાને ગુણગાન કીર્તન કરણે હે આઠ પ્રકારચે મૈથુન વિદ્વાનાંની સાંગીતલે આહે. સંકલ્પ ઇચ્છા આણિ ત્યા સંઘાત દીર્ઘોદોગ અર્થાત, અધ્યવસાય હ્યા પાસૂન નિવૃત્તિ ઝાલી પાહિજે. ॥ ૭૮-૭૯ ॥

વિપરીતં બ્રહ્મચર્યમનુમષ્ટેયં મમુક્ષુભિ: ।

બ્રહ્મચર્ય જીવનં સ્યાન્મોક્ષમાર્ગાનુગામિનામ્ ॥ ૮૦ ॥

અર્થ - મમુક્ષુસાધકાંકડૂન હ્યાચ્યા વિપરિત વર્તન કરણે જરૂરી આહે. બ્રહ્મચર્ય હેચ ત્યાંચે જીવન આહે. જ્યાંના મોક્ષમાર્ગાવર અગ્રેસર હોણે આહે. ॥ ૮૦ ॥

કાયેન મનસા વાચા સર્વાવસ્થાસુ સર્વદા ।

સ્ત્રીમાત્રે માતૃભાવો હી બ્રહ્મચર્યમિતીચતે ॥ ૮૧ ॥

અર્થ - કાયા, વાચા આણિ મનને સુદ્ધાં સર્વ અવસ્થાંમધીલ સ્ત્રીયાંવિષયી એક માતૃભાવચ અસણે હ્યાસ બ્રહ્મચર્ય મહટલે આહે ॥ ૮૧ ॥

દ્વિતીયાભાવતો નૈવ દ્વિતીયા સમ્ભવ: ક્વચિત્ ।

દ્વિતીયાઽભાવત: કુત્ર સ્ત્રીભાવસ્ય જનિર્ભવિત્ ॥ ૮૨ ॥

અર્થ - ?? ॥ ૮૨ ॥

“સર્વ પુરુષ એવેદ” શ્રુતિર્વક્તિ: યત: સ્વયમ્ ।

કુત્ર સ્ત્રી, કસ્ય તદ્ભાવો ભ્રાન્તિરેવ હિ સ્ત્રી મતા ॥ ૮૩ ॥

અર્થ - શ્રુતિને સ્વત: હે વચન ઉદ્ધત કેલે આહે કીં સર્વ પુરુષાય ઇદં અર્થાત્ સર્વ ચૈતન્યમયતત્વાર્ત પુરુષ મહણજે સચ્ચિદાનંદ તત્ત્વચ ભરલેલે આહે અર્થાત વિદ્યમાન આહે. તર મગ કોઠલી સ્ત્રી? આણિ કોણ કુહલા ભાવ? સર્વ ભ્રાંતિય આહે. ॥ ૮૩ ॥

अद्भ्यब्रह्मरूपोऽहं नित्यानन्दोऽभिलेष्यति ।

ब्रह्मभावे मनश्चारी ब्रह्मचर्यमितीर्यते ॥ ८४ ॥

अर्थ - अद्भ्य भइएजे मी अेक्य, दुसरे कोठले तत्त्व नाही. असा भाव जो असतो त्यालाय नित्य आनंद सर्वत्र भरला आडे, असे भइएतात. आणि ह्या ब्रह्मरूप भावनेने जो विचरए करतो त्यासय ब्रह्मचारी असे भइएतात. ॥ ८४ ॥

ॐ श्रीसमर्थरामदासासानुगृहित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसभः ग्रन्थे देहजुगुप्सितत्वं तथा कामनिन्दानाम सप्तम प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

८. जगन्मिथ्यात्वं नाम प्रकरणमष्टमम्

दृश्यं नास्तीति बोधेन मनसो दृश्यमार्जनम् ।

सम्पन्नं चेत्सदानन्दो योगी भवति केवलः ॥ १ ॥

अर्थ - हे दृश्य जगत् परे नाही ह्या ज्ञानामुणे सदानंदयोगी जो असतो तो आपल्या दृष्टी समोरील जगताचे मार्जन करुन अर्थात् त्यापासून दृष्टी काढून घेवून मनामध्ये परमतत्त्वाचे ध्यान करतो आणि आनंदी होतो ॥ १ ॥

चैतन्यस्यैकरूपत्वाद् भेदो युक्तो न कर्तव्यित् ।

शुभवत्पञ्च तथाज्ञेयं रज्ज्वां सर्पत्रयो यथा ॥ २ ॥

अर्थ - चैतन्य स्वरूपाशी आपले अेकरूपत्व न हेवता त्यांत द्भ्रं भइएजे दोन भाव हेवए, दुजाभाव करए हे सर्वथा उपयुक्त नाही, तसे करए भइएजे अेभाधा दोरीला “सर्प”समजून भ्रमित होए आडे ॥ २ ॥

रज्ज्वज्ञानात् क्षणेनैव यद्द्रष्टुं रज्जुर्हि सर्पिणी ।

भाति तद्भ्रयितिः साक्षाद्विश्वाकारेण केवला ॥ ३ ॥

अर्थ - रज्जु भइएजे दोरीच्या पर््या ज्ञानाशिवाय ती दोरी भइएजे सापय आडे असा मनाचा गैर समज होतो, तसाय ह्या शाश्वत अश्या चिरचैतन्यावर आपण भ्रामक अश्या ह्या जगताचा भ्रम धरुन असतो ॥ ३ ॥

उपादानं प्रपञ्चस्य ब्रह्माणोऽन्यत्र विधेते ।

तस्मात्सर्वप्रपञ्चत्रोऽयं ब्रह्मैवास्ति न चेतदत् ॥ ४ ॥

अर्थ - उपादान भइएजे (मूण घटक द्रव्य) ह्या प्रपंचाचे जयावर आपल्याला रूप दिसते ते घटक द्रव्य, हे ब्रह्मतत्त्वय आडे दुसरे ब्रह्माशिवाय काडी डी नाही, भइएून हा सर्व प्रपंच भइएजे ब्रह्मतत्त्वय आडे दुसरे काडी डी नाही ॥ ४ ॥

व्याप्यव्यापकता मिथ्या सर्वमात्मेति शासनात् ।

ઇતિ જ્ઞાતે પરે તત્ત્વે ભેદસ્થાવસરઃ કુતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ - વ્યાપ્ય મહાજ્ઞે આપલ્યા અસ્તિત્વાચ્યા પાંઘરુણાખાલી ઘેણ્યાસ જે યોગ્ય આહે તે, આણિ વ્યાપલે ગેલેલે જે આહે તે, મહાજ્ઞે સર્વચ મિથ્યા ભ્રામક અસૂન સર્વ ત્યા પરબ્રહ્મરૂપાચેય શાસનાખાલી નિચંત્રિત આહે. હે જાણલ્યાવર પરમતત્ત્વાચ્યા પલીકડે આણખી કાય વેગળે રાહણાર? ॥ ૫ ॥

બ્રહ્મણઃ સર્વભૂતાનિ જાયન્તે પરમાત્મનઃ ।

તસ્માદેતાનિ બ્રહ્મૈવ ભવન્તીતિ વિચિન્ત્યતામ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ - પરમાત્મા -બ્રહ્મતત્ત્વાપાસૂનચ સર્વ પ્રાણી ઉત્પન્ન ઝાલે આહેત અસે સમજલ્યાવર તે સર્વ પ્રાણી બ્રહ્મભૂતચ આહેત અસા વિચાર કરાવા ॥ ૬ ॥

બ્રહ્મૈવ સર્વનામાનિ રૂપાણિ વિવિધાનિ ચ ।

કર્માણ્યાપિ સમગ્રાણિ ભિભર્તાતિ વિભાવ્યતત્ ॥ ૭ ॥

અર્થ - સર્વ નામરૂપાંની બ્રહ્મતત્ત્વચ વ્યાપલેલે આહે. આણિ સર્વ કાર્યે સુદ્ધા ત્યાનીચ ભરલેલી આહેત, અસે જાણવે. ॥ ૭ ॥

સુવર્ણજ્જાયમાનસ્ય સુવર્ણત્વં ચ શાશ્વતમ્ ।

બ્રહ્મણિ જાયમાનસ્ય બ્રહ્મત્વગ્ચ તથા ભવેત્ ॥ ૮ ॥

અર્થ - સોન્યા પાસૂન ઘડલેલ્યા સર્વચ અલંકારાત, વસ્તૂંમધ્યે સોનેચ અસતે હે જસે નિશ્ચિત આહે, તદ્વત્ હે સર્વચ બ્રહ્મતત્ત્વાચેય વિવિધ રૂપે આહેત હે જાણણાર્યાવા હે સર્વ જગત્ બ્રહ્મચ વાટતે ॥ ૮ ॥

સ્વલ્પમાધ્યન્તરં કૃત્વા જીવોચ્ચેત્પરમાત્મનઃ ।

ચસ્તિષ્ઠતિ વિમૂઢાત્મા ભયં તસ્યાભિભાષિતમ્ ॥ ૯ ॥

અર્થ - થોડે સે જરી અંતર પરમાત્માપાસૂન હ્યા જગતાચે તુમહી માનલે તર તો મૂઢ (અજ્ઞાની) ભયભીત હોતો ॥ ૯ ॥

યદજ્ઞાનાદ્ભવેદ્વૌતમિતરત્તત્પ્રપશ્યતિ ।

આત્મત્વેન તદા સર્વ નેતરત્તત્ર ચાણવપિ ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - જો અજ્ઞાનાને પરમેશ્વર આણિ જગત્ હ્યાંત દ્વૈત ભાવ ઠેવતો ત્યાસ તે સમજત નાહી પરંતુ જો બ્રહ્માત્મ ભાવાને સર્વ જગતા કડે બઘતો તો અણુરેણુ પણ ત્યાચ તત્ત્વાને ભરલેલે આહેત હે જાણતો ॥ ૧૦ ॥

અનુભૂતોડયથ્યં લોકો વ્યવહારક્ષમોડપિસન્ ।

અસદ્ગૂપો યથા સ્વપ્ન ઉત્તરક્ષણબાધિતઃ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - હ્યા જગતામધ્યે અનુભવ ઘેત અસતાંના સુદ્ધા તો જ્ઞાની બ્રહ્માત્મભાવાને રાહણારા સાધુપુરુષ વ્યવહારાંત સક્ષમ અસૂન સુદ્ધા હે જગ અગદી અસત્ય આહે, ભ્રામક આહે, હે ત્યાપ્રમાણેય જાણતો જ્યાપ્રમાણે એખાદે સ્વપ્ન બઘતા -બઘતા ત્યાંતૂન એકદમ જાગ યેતે વ ત્યાચ્યા અંતિમ ક્ષણાલા આપલે અહં તત્ત્વ જાગૃત હોવૂન આપણાસ

कणते डी अरे! भरे तर आपण ज्या जगात जागे डोवून वावरतो आडोत. ते तर सर्व असत्यय डोते. अगदी त्याप्रमाणे झानी ज्या जगताला मिथ्या समजतो ॥ ११ ॥

स्वप्ने जागरितं नास्ति जागरे स्वप्नता न छि ।

द्वयमेव लये नास्तिलयोऽपि छ्यनयोर्नय ॥ १२ ॥

अर्थ - स्वप्नामध्ये जागृतावस्था नसते ती लय पावते. जागृतावस्था मध्ये स्वप्नावस्था नसते ती लय पावते. ती त्या वेणेस नसते. मात्र दोघींच्या डी लय डोत नाही. डंयाच्या कुण्णायच लय नाश डोत नाही. ॥ १२ ॥

त्रयमेव भवेन्मिथ्या गुणत्रयविनिर्मितम् ।

अस्य द्रष्टा गुणातितो नित्यो छ्यैष चिदात्मकः ॥ १३ ॥

अर्थ - त्या तिघींच्या डी भ्रमवश नाश डोतो. त्रिगुणंमुणे निर्मित अश्या स्थितीच्या मात्र ज्या गुणंया जो दृष्टा आडे तो नाश पावत नाही. तो सदा (नित्य) शाश्वत चिदानंद असतो ॥ १३ ॥

यद्भ्रमृदि घटभ्रान्तिः शुक्तो छि रजतस्थितिः ।

तद्भ्रम्रभ्रणि ज्वत्वं वीक्षमाणे विनश्यति ॥ १४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे मृत्तिका (माती) आणि घट ज्या मध्यें भ्रांती उत्पन्न डोते किंवा शिंपले पाडून यांटीच्या भ्रम उत्पन्न डोतो त्याच प्रमाणे भ्रमतत्त्वाच्या ज्व उत्पन्न ङाल्यावर विसर पडून तो ज्वभावाय (यांटीय आडे डे जसे भ्रमाने वाटते) तसे वाटते. ॥ १४ ॥

यथा मृदि घटो नाम कनके कुण्डलाभिधा ।

शुक्तौ छि रजतभ्यातिर्ज्वशुद्धस्तथा परे ॥ १५ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे मातीला घट डे नांव दिवे जाते, सोन्याला कुण्डल असे मडटले जाते तद्गतय भ्रमतत्त्वाला ज्व शब्दाने मडटले जाते (आणि शिंपल्याला यांटी मडणून समजले जाते) ॥ १५ ॥

यथैव व्योम्नि नीलत्व यथा नीरं मरुस्थले ।

पुरुषत्वं यथा स्थाणौ तद्दृष्टं विश्वं चिदात्मनि ॥ १६ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे आकाशाला नीणेपण भासतो, वाणवंटात पाणी वाडतांना दिसते (मृगजण). ओभाधा भांभामध्ये कुण्णी माणूसय उभा आडे असा भ्रम डोतो तद्गत डे सर्व जग चिरस्थाठ अश्या आत्मतत्त्वाये असून सुद्धा भ्रमाने भासमान् डोते. आत्मतत्त्वावर जगाच्या भास डोतो. ॥ १६ ॥

यथैव शून्ये वेदान्तो गन्धर्वाणां पुरं यथा ।

यथाकाशे द्वियन्द्रत्वं तद्दृष्टं सत्ये जगत्स्थितिः ॥ १७ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे यामध्ये वेदांत, गंधर्वनगर मडटले जाते किंवा आकाशांत दोन चंद्र दिसतात असे मडटले जाते (ओभाधाच्या डोणयांत इरक ङाल्यावर त्याला दोन -दोन प्रतिमा दिसू लागतात किंवा भोटाने डोणा दाबल्यावर पण दोन दोन दिसते) त्याप्रमाणे डे जग भरेय आडे असे वाटते. ॥ १७ ॥

यथातरङ्गकल्लोलर्जलमेव स्फुरत्यलम् ।

अनेक नामरूपैश्च अख्यैकं प्रविशृम्भतेम् ॥ १८ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे तरंग आण्टि लाटा ङ्या पाण्यामध्ये स्वयंस्कूर्तिनेय येतात तसेय ङे अख्यतत्त्व अनेक रुपाने प्रकट ङोते ॥ १८ ॥

घटनाम्ना यथा पृथ्वी पटनाम्ना ङि तत्त्वतः ।

जगन्नाम्ना सिदाभाति सर्वं अख्यैव केवलम् ॥ १९ ॥

अर्थ - घट ङ्या नावाने ज्याप्रमाणे माती (अर्थात पृथ्वी तत्त्वय रुप बदलवून येते) ङिंवा वस्त्र ङ्या नावाने पण तत्त्वतः जमीनीमधूनय कापूस येतो व त्याचे वस्त्र बनते. तद्वत ङे अेक अख्यतत्त्वय सर्वत्र जगत् म्ङलून यित् स्वरुपाने शाश्वत रुपामध्ये विद्यमान असून विराजित ङोते ॥ १९ ॥

यथा वन्ध्यासुतोनास्ति यथा नास्ति मरौजलम् ।

यथा नास्तिनभो वृक्षस्तथा नास्ति गत्स्थितिः ॥ २० ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे वंध्य स्त्री या पुत्र अस्तित्वांतय नसतो, ज्याप्रमाणे वाणवंटात पाणी नसते तो नुसता (मृगजण) ङ्रम असतो, ज्याप्रमाणे नभ नसते पण भासते त्यांत गंधर्व नगर व वृक्ष यित्ररुपाने भासतात त्याय प्रमाणे ङे जगत् पण ङरे अस्तित्वांत नाही. ॥ २० ॥

गृह्यमाणे घटे यद्गन्मृत्तिका भाति यै बलात् ।

वीक्ष्यमाणे प्रपञ्चेतू अख्यैवाभाति भासुरम् ॥ २१ ॥

अर्थ - घट घेतल्यानंतर ज्याप्रमाणे आम्ही मातीय (ढातात) घेतली आढे असे वाटते त्याप्रमाणे ङ्या प्रपंचाला बघितल्यावर त्या -त्या रुपाने अख्यतत्त्वय प्रकाशित ङोत असते. ॥ २१ ॥

सदैवात्मा विशुद्धोऽस्ति ङ्यशुद्धो भाति वै सदा ।

यथैव द्विविधा रज्जुर्ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽनिशम् ॥ २२ ॥

अर्थ - त्याय प्रमाणे आत्मा सदैव शुद्धय असतो परंतु ङ्रमाने तो अशुद्धय वाटतो. सर्प रज्जु ङ्रम ङा ज्ञानी आण्टि अज्ञानी माणसांमध्ये वेगळाय भासतो (ज्ञान ङाल्यावर ती ढोरीय आढे म्ङलून भय वाटत नाही।) ॥ २२ ॥

यथैव मृगमयः कुम्भस्तद्देढोऽपि यिन्मयः ।

आत्मानात्मविवेकोऽयं वृथा ङियते ङुधैः ॥ २३ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे कुंभ ङा मृगमय म्ङलण्जे मातीय आढे तद्वत् ङा ढेढ यिन्मयस्वरुपय आढे. आत्मा आण्टि अनात्मा ङा विवडे पंडित लोक व्यर्थय करतात. ॥ २३ ॥

सर्पत्वेन यथा रज्जु रजतत्वेन शुक्तिका ।

विनिर्णीता विमूढेन देढत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ २४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे ढोरीला सर्प मानण्णे, शिंपल्याला यांढी मानण्णे, त्याप्रमाणेय आत्म्याला मूढ मनुष्य ढेढ समजतो. ॥ २४ ॥

घटत्वेन यथा पृथ्वी जलत्वेन मरीचिका ।

गुलत्वेन छि काष्ठानि षड्गत्वेनैव लोडता ॥ २५ ॥

अर्थ - जलत्व (म्हणजे पाणी असले) ज्यास मृगजण, घटत्व म्हणजे घडा असले म्हणजे माती आणि घर म्हाटले म्हणजे लाकडी सामान आणि शस्त्र म्हाटले म्हणजे लोभंड, त्याप्रमाणे आत्मतत्त्व म्हणजे हा देहय असे अज्ञानामुळे मूढ मनुष्यास वाटते. ॥ २५ ॥

दृष्टात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ।

नष्टेऽज्ञाने किमप्येव त्रो जातं नैव तिष्ठति ॥ २६ ॥

अर्थ - आत्मतत्त्व म्हणजे हा देहय असे अज्ञानामुळे मूढ मनुष्यास वाटते आणि अज्ञान नष्ट जाल्यावर कांठीय रडात नाही आणि नष्टही होत नाही. ॥ २६ ॥

सुभबुद्ध्या जगद्भानं जगद्भस्तुसुसुड्ग्रहः ।

जगत्पदार्थभोगेच्छा भोगेऽपि किल नो सुभम् ॥ २७ ॥

अर्थ - सुभप्राप्तीच्या आशेने जगाचे भान होते, जगातील वस्तूंचा संग्रह, आणि जगांतील सुभांच्या उपभोगाची इच्छा होते, पण भोगा मध्ये सुद्धा सुभप्राप्ती होत नाही. ॥ २७ ॥

क्रियोद्भवं सुभं न स्याद्यतः सो दुःखसम्भवः ।

अर्जनं पालनं भोगः कर्मणैवहि सिध्यति ॥ २८ ॥

अर्थ - क्रियेपासून उत्पन्न होणारे जे सुभ वाटते ते (परत) सुभ मिणत नाही. म्हणून ते दुःख उत्पन्न करणारेय असते. सुभ प्राप्त करणे, त्याला टिकविले आणि त्याचा भोग होणे हे सर्व क्रिया केल्यानेच होते. ॥ २८ ॥

कर्मण भवति श्रान्तो देहतो मनसोऽपि य ।

श्रान्ता य व्यवधानग्य शक्ति-हासोऽथ दुःखिता ॥ २९ ॥

अर्थ - क्रिया केल्याने अर्थात् ते ते काम केल्याने शारीरिक आणि मानसिक थकवा येतो. श्रान्ता, अडथळे आणि शक्तिपात होवून परिणामी दुःखच होते. ॥ २९ ॥

अर्थानामर्जने क्लेशस्तथैव परिपालने ।

नाशं दुःख व्यथे दुःखं भोगे दुःख तथैव य ॥ ३० ॥

अर्थ - धन मिणवताना पण श्रम, त्रास होतो, सांभाळतांना पण त्रास होतो आणि नाश जाला, अर्थ जाला तरी पण ते धन दुःखच ठरते. उपभोग घेतला तरी ते परिणामी दुःखदायकच ठरते. ॥ ३० ॥

समूहोद्दृश्यवस्तूनां जगन्नाम्ना विबुध्यते ।

भोग्यं भोगश्च भोक्तेति त्रिपुट्या व्यवहार्यते ॥ ३१ ॥

अर्थ - दिसणारे वस्तूंचा समूह ज्यालाच जग म्हाटले जाते. भोग घेण्यास लायक वस्तू, त्याचा आनंद आणि तो आनंद घेणारा हे मिणूनच त्या त्रिपुटीला (भोग्य, भोग, भोक्ता) जग असे म्हाटले जाते. ॥ ३१ ॥

सुभाभासं विनिर्भायं दुःखं यः सदैव छि ।

ઇતોડપિ દુઃખદં ડિં સ્યાન્મિથ્યાયાપિ ચ પગ્ચકમ્ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ - હ્યા વસ્તૂપાસૂન મિળણારા આનંદ નેહમીચ સુખાચા આભાસમાત્ર અસતો, સદૈવ પરિણામી દુઃખદય (અર્થાત્ પંચેંદ્રીયાંપાસૂન મિળણારા આનંદ હા પરિણામી દુઃખદાયકચ અસતો) ત્યાચાપાસૂન મિળણારે દુઃખ સુદ્ધા કસે અસતે તર તે સુદ્ધા મિથ્યા આણિ ભ્રામકચ અસતે. ॥ ૩૨ ॥

ત્રિકાલાબાધિતં સત્યં જગદ્ભક્તું ન શક્યતે ।

તથૈવ ભોગ્ય ભોક્ત્રાદિ જ્ઞાતૃજ્ઞેયાદિકં ચ યત્ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ - હે જગ ત્રિકાલાબાધિત (વર્તમાન, ભૂત આણિ ભવિષ્ય હ્યા તિનડી કાળાંત જે ટિકૂન રાહતે તે ત્રિકાલ અબાધિત) સત્ય આહે અસે મહણતા ચેત નાહી મહણૂન ભાગ્ય આણિ ભોક્તા હ્યાંના નિત્યત્વ આણિ અવિનાશિત્વ નાહી, જસે કી “જ્ઞાન”આણિ “જ્ઞાતા”હ્યાંના અવિનાશિત્વ આહે. ॥ ૩૩ ॥

આત્મેન્દ્રિયમનોયુક્તં ભોક્તેત્યાહુર્મનીષિણ: ।

ઉપાધિના વિહીનશ્ચેત્રો ભોક્તાડડત્મા સ્વભાવત: ॥ ૩૪ ॥

અર્થ - આત્મા ઇંદ્રિયે આણિ મનાને ઘેરલેલા અસતો. તો ભોક્તા અસા સંબોધિલા જાતો. જો અનાદિ અનંત અસતો તો ઉપાધિરહિત અક્ષરરૂપ અસતો. તો “જાણણારા” “જ્ઞાતા” હાય ખરા “આત્મા”અસતો અસે જાણકાર જ્ઞાની લોક સાંગતાત. ॥ ૩૪ ॥

અસડ્ગો હ્યયમાત્મેતિ શ્રુતિબોધો યતસ્તત: ।

રક્તસ્ફટિકવજ્જ્ઞેયં ભોક્તાડડત્મેતિ ચ યદ્વય: ॥ ૩૫ ॥

અર્થ - હા આત્મા અસંગ મહણજે નિર્મલ અવિકારી અસતો, જયાપ્રમાણે સ્ફટિક હે સ્વચ્છ અસતે પરંતુ ત્યાસ એખાધા રક્ત મહણજે લાલ વસ્તૂવર ઠેવલે તર ત્યાવર લાલ પ્રભા પડતે, આપલ્યા નેત્રેંદ્રિયાલા તો લાલ દિસતો. પરંતુ વાસ્તવિક તો તસાચ વર્ણહીન આણિ સ્વચ્છ આસતો. હ્યાપ્રમાણે “આત્મા હા ભોક્તા આહે”હે વચન સમજૂન ઘ્યાવે. ॥ ૩૫ ॥

ભોક્તા સત્ત્વગુણ: શુદ્ધો ભોગાનાં સાધનં રજ: ।

ભોગ્યં તમોગુણં પ્રાહુરાત્મા ચૈષાં પ્રકાશક: ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - સત્ત્વગુણં આત્મા હા ભોક્તા “શુદ્ધ આત્મા”અસતો આણિ (વિવિધ ગુણંચા) વિવિધ ભોગંચા સાધક આત્મા હા રજોગુણી મહટલા જાતો, આણિ જો તમોગુણંચા ગ્રાહક આત્મા અસતો ત્યાંસ તમોગુણી આત્મા મહટલા જાતો. હ્યાપ્રમાણે હા આત્મા વિધમાન અસતો. ॥ ૩૬ ॥

આકાશો વાયુરગ્નિશ્ચ જલં ભૂમિસ્તથૈવ ચ ।

સત્ત્વં રજસ્તમ ઇતિ પ્રોક્તા પ્રકૃતિરષ્ટધા ॥ ૩૭ ॥

અર્થ - પૃથ્વી, આપ, તેજ, વાયુ, આણિ આકાશ હી પંચમહાભૂતે આણિ સત્ત્વ, રજ આણિ તમ હે મિળૂન અષ્ટધા પ્રકૃતિ હોતે. ॥ ૩૭ ॥

સ્વર્ગો મર્ત્યશ્ચ પાતાલશ્ચોત: પ્રોતોડનચૈવ હિ ।

अस्या यत्सूक्ष्मरूपं तन्मायेति समुदीर्यते ॥ ३८ ॥

अर्थ - स्वर्ग मृत्यु आणि पाताण यांतील तिन्ही लोकांच्या अष्टधा प्रकृतींनी काढोकाढ भरलेले आहेत. आणि ज्यांचे सूक्ष्मरूप आहे ते माया म्हणून म्हटले गेले आहेत. ॥ ३८ ॥

आसीद्ब्रह्मैकमेवाग्रं नासीद्भिन्नं ततः क्वचित् ।

अहं ब्रह्मेति स्वात्मानं तदवेत्तत एव हि ॥ ३९ ॥

अर्थ - ब्रह्म हे तत्त्वच त्याच्या सुरवातीस असते आणि त्या शिवाय दुसरे कांडीही नाही. आणि “अहं ब्रह्म”च्या शिवाय दुसरे तत्त्व तेथे नाही. ॥ ३९ ॥

सर्वमासीज्जगज्ज्यति श्रुत्या निर्दिश्यते यतः ।

धर्ममेव हि मायाऽस्यां ब्रह्मतेजो मधेश्वरा ॥ ४० ॥

अर्थ - श्रुति म्हणजे वेदांनी असा निर्देश दिला आहे की हे सर्वच जगत् असे आहे आणि ही सर्व माया (ब्रह्म) म्हणजे भगवान मधेश्वराचीच अगाध शक्ति आहे. ॥ ४० ॥

मायामात्रमिदं द्वैतं माया नाम स्वकल्पना ।

“अहं ब्रह्मास्मि”शैव या तथा सर्वमिदं जगत् ॥ ४१ ॥

अर्थ - माया ही परमेश्वरापासून द्वैत म्हणजे दुसरी ही ऐक कल्पना आहे. जिथ्या मुणे हे सर्व जग आभासित होते, परंतु ते “अहं ब्रह्मास्मि”आहे. अर्थात् सर्वत्र परमेश्वराचीच शक्ति आहे, जे ऐकमात्र विद्यमान आहे. अर्थात् माये मध्ये ब्रह्मतेजच आहे. ॥ ४१ ॥

आभासरूप जगतः मूलाभासोऽयमीदृशः ।

अस्मिन् ब्रह्मप्रकाशो यो बिम्बितः स मधेश्वरः ॥ ४२ ॥

अर्थ - ज्या आभास (आभास रूप) जगताच्या मूलाशी हा मुख्य प्रकाशक अश्या रीतीने विद्यमान आहे. आणि ज्या मूळ ब्रह्मप्रकाशकाचे तेज प्रतिबिम्ब (आरश्यांत मुण दिसावे तसे) ज्या रूपाने दिसते. (ते स्वतः अगदी अविकारी आणि दूर आहे।) ॥ ४२ ॥

माया सा त्रिविधा प्रोक्ता सत्त्वरजसतामसी ।

“अहं ब्रह्मास्मि”येत्यत्र त्रिपुट्योद्गम ईदृशः ॥ ४३ ॥

अर्थ - माया जे आहे ती मात्र त्रिविधा ज्या तीन गुणांनी म्हणजे सत्त्व, रज, तम ज्यांनी नटलेली असून त्याचा उद्गम मात्र “अहं ब्रह्माऽस्मि”च्या ऐक्य तत्त्वामध्ये आहे ॥ ४३ ॥

अहं भौक्ता ब्रह्म चान्यद् भोग्यं भोगोऽस्मि वेदनम् ।

अहं ज्ञाता ब्रह्म ज्ञेयं ज्ञानमस्मीति वेदनम् ॥ ४४ ॥

अर्थ - मी भोगणारा असून जे भोग्य आहे भोगण्यास योग्य आहे ते दुसरे आहे असे समजणे म्हणजे “अहं अस्मि”मी ज्ञाता म्हणजे ब्रह्म आणि जाणण्यालायक ज्ञेय ते दुसरे असा द्वैतभाव होईल. ॥ ४४ ॥

स्मरणं विस्मरणापेक्षं विस्मृतिस्तु निजवृत्तिः ।

अतोऽहं स्मरणात्पूर्वं स्वावृत्तिश्चानुमीयते ॥ ४५ ॥

अर्थ - स्मरण आणि विस्मरण ह्यांत विस्मरण म्हणजे स्मरणाची निवृत्ति म्हणजे (त्याचा विसर पडणे, मतिभ्रम) हा प्रकार आहे. म्हणून मी माझे स्मरण करीत असतांना (दूर कोठे तरी काणा आऽ) आपल्या स्व-पुनरावृत्तिला अनुमान करून जाणवे पाहिजे. ॥ ४५ ॥

धृष्टमावरणं प्रोक्तमसख्यापि तमस्तथा ।

तम आसीदसद्वेति येदमग्रऽवदत् श्रुतिः ॥ ४६ ॥

अर्थ - हे आख्यादन असत् आणि तमस् म्हटले गेले आहे. श्रुति, वेदशास्त्रांनी सांगितले आहे की हे असत् ङोतेय पण कसे? तर ते अस्तित्वांत नसलेलेय पण सुरवातीला भ्रमाने वाटले ॥ ४६ ॥

आकाशवत्तमो ज्ञानमथवाऽऽवरण तथा ।

तस्मिन्नहं ब्रह्म चेति विक्षेपश्चाञ्चलोऽनिलः ॥ ४७ ॥

अर्थ - आकाशाप्रमाणेय तम आणि अज्ञान आवरण (की जे भ्रामकरीत्या असून परे अस्तित्वांत नाहीय असे) हे पण भासले. ज्याप्रमाणे वायु थंयल असतो तो स्थिर नाही तद्दत् हे वाटणे की “मी ब्रह्म नाही”हे उलटरूपानेय वाटते. ॥ ४७ ॥

आभासोऽनल इत्युक्तो रसास्वादोऽस्य तज्जलम् ।

इतःस्थूलानुभूतिर्या भूमिःसा सूक्ष्मरूपतः ॥ ४८ ॥

अर्थ - आभास हा अग्रिपण आणि रसास्वाद हा जलरूप असून भूमि ही स्थूल स्वरूपाची अनुभूति आहे. ज्या सर्व अनुभूति पंचमहाभूतांचे सूक्ष्मरूपय आहेत. ॥ ४८ ॥

अष्टधा प्रकृतेः सूक्ष्मं रूप मायेति यत् स्थितम् ।

माया साऽप्यष्टधा यैवं सूक्ष्मरूपेण बीजवत् ॥ ४९ ॥

अर्थ - अष्टधा प्रकृतिच्या स्वरूपांत मायाहीय उभी राहते. मायेचे सूक्ष्मरूप म्हणजे त्याच्या बुडाशी मायाय बीज रूपाने आहे. ॥ ४९ ॥

गुणसाम्या य मायेयं मूला प्रकृतिरुच्यते ।

ब्रह्मणोऽजानतो भाति ब्रह्मज्ञानाद्धि नश्यति ॥ ५० ॥

अर्थ - गुणांच्या (सत्त्व, रज, तम) साम्यरूपाने उदय जाल्यावर माया उत्पन्न ङोते हीय मूण प्रकृति ङोय. ब्रह्मतत्त्वाला विस्मृत केल्यामुणे ती जाणवते, आणि त्याचे ज्ञान जाल्यावर ती नाश पावते. ॥ ५० ॥

मूलप्रकृतिरेवेयं मूलमायेत्यपीर्यते ।

मूलाविद्येति य प्रोक्ता जगद्भ्रक्षस्य मूलतः ॥ ५१ ॥

अर्थ - मूल प्रकृति हीय मूलमाया म्हणून म्हटली जाते. जगत्वृक्षाची मूलतः ७ विद्या तीय मूल विद्या ङोय. ॥ ५१ ॥

असङ्गं ब्रह्मनित्यं हि सञ्चिदानन्दमद्भ्यम् ।

तस्मिन्न माया ज्ञवेशौ ना विद्यां न जगत्तथा ॥ पर ॥

अर्थ - ब्रह्मरूप तत्त्व हे निर्विकार नित्य चिदानंदमय आणि चिन्मय आहे. त्यांत म्हाणजे जगदीश्वरांत विद्या, माया आणि हे विनाशी तत्त्वपण नाही. ॥ पर ॥

मायाया पूर्वरूपं तु स्वात्माज्ञानं तमोऽपि वा ।

ततो ज्युपनिषद्ब्रूते माया सा तु मलत्तमः ॥ प३ ॥

अर्थ - आपल्या स्वात्मस्वरूपविषयी अज्ञान आणि तम म्हाणजे अंधकार हेच माया ह्या रूपाचे पूर्वरूप म्हाणजे आदि रूप आहे. आणि म्हाणूनच आम्हें उपनिषद् सांगते की “माया” ही मलत्तम म्हाणजे मोठ्यात मोठ्या स्वरूपाची आहे ॥ प३ ॥

जगत्सर्जनसङ्ख्यादतिसूक्ष्मतयात्र छि ।

अस्ति प्रवृत्तिप्रारम्भः निवृत्तिब्रह्ममात्रता ॥ प४ ॥

अर्थ - जगताची उत्पत्ति डोण्यास ईश्वराच्या जे संकल्प कारण जाला त्याच्या अतिसूक्ष्मरूपाने प्रारंभ “प्रवृत्ति प्रारंभ” हा ब्रह्मतत्त्वाची निवृत्तिच आहे ॥ प४ ॥

यथाकाशस्थितो वायु तथैवावरणे स्थिता ।

अहं ब्रह्मास्मिन्नपेयं वेदना बहुसूक्ष्मतः ॥ प५ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे आकाशांत स्थित वायु हा आवरणेांत स्थित आहे, “अहं ब्रह्माऽस्मि” ही ज्ञेयता अत्यंत सूक्ष्म रूपांत तशीच आहे ॥ प५ ॥

आवरणेद्भूतविक्षेपो ज्यतिसूक्ष्मोऽयमोद्दृशः ।

स्थूलस्थूलतया पश्चाद्भवत सृष्टिकारणम् ॥ प६ ॥

अर्थ - आवरणेांतून उत्पन्न जालेला वायु विक्षेपमात्राने अत्यंत सूक्ष्मरूप जाला. तदनंतर स्थूल हे सृष्टिरूपास स्थूलतेने कारण जाले ॥ प६ ॥

यथातिशुभ्रो विरलो मेघो छि भवति क्मात् ।

स्थूलस्थूलो घनः कृष्णः वृष्टेः साक्षाद्विकारणम् ॥ प७ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे अतिशुभ्र असा मेघ विरल होता होता कृष्णमेघ आणि क्माने घनदाट होतो आणि वृष्टिला साक्षात् कारण बनतो ॥ प७ ॥

तथैवेयं ब्रह्मस्कूर्तिर्विरला शुभ्रा छि सा क्मात् ।

स्थूलस्थूला घनीभूय जगः कारजं भवेत् ॥ प८ ॥

अर्थ - त्याप्रमाणेच ही ब्रह्मतत्त्वाची स्कूर्ति सुरुवातीला (संकल्प रूप ईश्वराचे स्फुरण आदि क्रिया) अत्यंत विरल शुभ्ररूप होते नंतर ती ढगू ढगू स्थूल आणि स्थूल होता होता जगत् कारण बनली ॥ प८ ॥

यथैव नावमाश्रित्य तीर्त्वाब्धिं तामपि त्यजेत् ।

ब्रह्मास्मि भावमाश्रित्य तीर्त्वा तमपि विसृजेत् ॥ प९ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે નાંવેત બસૂન સમુદ્રાવર તરંગત જાઊન શેવટી તો પાર કેલ્યાવર ત્યા નાવેલા સુદ્ધા સોડૂન દેતાત, ત્યાપ્રમાણે “અહં બ્રહ્માસ્મિ” હ્યાયા આશ્રય ઘેવૂન ભવસાગરાલા તરૂન જાઊન ત્યાસ પણ અર્થાત્, આપલ્યા “અહં તત્વાલા” વિસર્જિત કરાવે ॥ ૫૯ ॥

॥ ઇતિ અષ્ટમો અધ્યાય: સમાપ્ત ॥

હ્યાપ્રમાણે શ્રીસમર્થરામદાસાંની અનુગ્રહ દિલેલે શ્રીરામાયે પદકમલાવરી ભુંગરુપાને ગુંજન કરણારે પરમહંસ પરિવ્રાજકાંયે આચાર્ય ભગવાન્ શ્રીધરસ્વામી હ્યાંની રચલેલે મુમુક્ષુસખ ગ્રંથાતીલ જગન્મિથ્યાત્વં નામ પ્રકરણ આઠવે સંપલે

૯. માયારૂપસૃષ્ટિક્રમ: નામ પ્રકરણં નવમમ્

માયારૂપસૃષ્ટિક્રમ: નામ પ્રકરણં નવમમ્

(માયારૂપ સૃષ્ટિક્રમ નવવા અધ્યાય -)

બ્રહ્માસ્મીતિ પ્રવાહસ્ય મૂલં બ્રહ્મૈવ શાશ્વતમ્ ।

વિસ્તારશ્ચ જગદ્રૂપ: વિવિધત્વેન ભાસતે ॥ ૧ ॥

અર્થ - “બ્રહ્માડસ્મિ ઇતિ” મૈં બ્રહ્મ હૂ, “મી બ્રહ્મ આહે” હ્યા વિચાર પ્રવાહાયા મૂલ ઉદ્ગમ મહણજે તે શાશ્વત્ પરબ્રહ્મચ આહે. આણિ ત્યાયા વિસ્તાર મહણજે હે જગત્ રૂપચ આહે. તે વિવિધતેયે રૂપ ઘેવૂન નટલેલે આહે. ॥ ૧ ॥

વિશ્વાભિમુખતા યા સા પ્રવૃત્તિરિતિ સંજ્ઞિતા ।

બ્રહ્માભિમુખતા યા સા નિવૃત્તિરિતિ સંજ્ઞિતા ॥ ૨ ॥

અર્થ - જી જગત સ્વરૂપાકડે આકર્ષિત હોતે તી પ્રવૃત્તિ મહટલી જાતે આણિ જી બ્રહ્મતત્વાકડે આકર્ષિત હોતે, તી નિવૃત્તિ મહટલી જાતે. ॥ ૨ ॥

ગુણસામ્યાત્મિકાયાં સ માયાયાં બિમ્બિતો હ્યજ: ।

આદિનારાયણ: સાક્ષી મહેશો વા સદાશિવ: ॥ ૩ ॥

અર્થ - ત્રિગુણાંચી સામ્યાવસ્થા, મહણજે સમપ્રમાણાંત મિળવણી હોતે, મિસળ હોતે તેંવ્હા તી “માયા” હી નિર્માણ હોતે. હ્યા શક્તિ મધ્યે “અજ” મહણજે જ્યાયા કધીચ આદિ કિંવા જન્મ નાહી, તો પરમેશ્વર પ્રતિબિમ્બિત હોતો આણિ તોચ સાક્ષી મહણજે આત્મતત્ત્વરૂપ આદિ નારાયણ, મહેશ કિંવા સદાશિવ આહે. ॥ ૩ ॥

સા પુનર્વિકૃતિં પ્રાપ્ય સત્વોદ્રિક્તાડભવત્તત: ।

અવ્યક્તાખ્યા ચ તસ્યાં યો સ ઈશ્વર ઇતીર્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ - તી સામ્યરૂપધારી ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ જેંવ્હા ત્યાંત કેવળ સત્ત્વગુણાયાચ ઉદ્ભવ હોઊન ફોફાવતે, તેંવ્હા ઈશ્વરતત્ત્વ નિર્માણ હોતે. તો અવ્યક્ત અસણારા ત્યાચ માયારૂપાંત “ઈશ્વર” મહટલા જાતો.

માયોપાધિર્જગદોનિ: સર્વજ્ઞત્વાદિ લક્ષણ: ।

पारोक्ष्यशबलं ब्रह्म नामाऽस्पष्टं वपुस्त्वयम् ॥ ५ ॥

अर्थ - “माया” या तत्त्वापासून जन्म म्हणजे उत्पन्न होणारा तो अयोनिज परमात्मा सर्वज्ञता आदि लक्षांणी युक्त चित्र -विचित्र अदृश्यरूपाने अस्पष्ट अदृश्य अश्या शरीराने भासतो. ॥ ५ ॥

रजोद्रिक्ता मडन्नाम्नि जाता साङ्कुरता ततः ।

अङ्कुरात्पूर्वरूपा य कापि बीजस्थितिस्त्वयम् ॥ ६ ॥

अर्थ - रजोगुणांनी आधिष्ठय अश्या स्थितित तो आता (परब्रह्म रूप शक्तिमान परमेश्वर) अंकुरित होतो. आणि त्या अंकुरित होण्याच्या पूर्वी ही कोठली तरी ऐक स्थिति ही “बीजरूप” अशी नटली जाते. ॥ ६ ॥

अेतस्यां बिम्बितो यत्सु स्वार्णगर्भः स अेव छि ।

स्पष्टास्पष्टवपुश्चासौ बडुस्यामिति तप्यते ॥ ७ ॥

अर्थ - ज्या स्थिति मध्येय तो स्वार्णरूप गर्भधारक ऐक स्पष्ट आणि अस्पष्ट शरीरांनी “बडु” अनेक रूपाने तण्णू लागतो, प्रकाशित होतो. ॥ ७ ॥

मडतस्तु तमोद्रिक्ता याडङ्कारभिदाऽभवत् ।

अस्यां यो बिम्बितस्तस्त विराड्गामेति विश्रुतम् ॥ ८ ॥

अर्थ - मडत् तत्त्वामध्ये तमोगुणाया विकास होवून अडंकार निर्माण होतो. आणि त्यांत जेंव्हा या तत्त्वाया विराट् असा प्रतिबिम्बित भाव उत्पन्न होतो, तोय विराट् म्हणून म्हटला जातो. ॥ ८ ॥

एतो व्यक्तानि भूतानि त्रिगुणाः विश्वसृष्टये ।

जगत्कारणमेवैतत्प्रत्यक्षं भाव्यते बुधैः ॥ ९ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे ज्या सत्त्व, रज तमांनी ही सृष्टि उत्पन्न जाली. जे त्रिगुण व्यक्तरूपाने विद्यमान जाले असे विद्वान लोक मानतात. ॥ ९ ॥

विषणुरस्याभिमानी य प्रधान पुरुषोत्तमः ।

एतो ब्रह्मायतः सृष्टीः सर्वेव सम जायत ॥ १० ॥

अर्थ - मुख्य तत्त्व हे प्रधान तत्त्व विषणुरूपय असून विषणुतत्त्व आहे. ज्याप्रमाणे ही सृष्टि निर्माण जाली. आणि सर्वय ज्याप्रमाणे समरूपाने प्रकाशित जाले. ॥ १० ॥

ललाटात् ब्रह्मणो रुद्रः सञ्जात एति कथ्यते ।

अेतो त्रिमूर्तयो ज्ञेया सृष्टिस्थित्यन्तकारिणः ॥ ११ ॥

अर्थ - ब्रह्मतत्त्वाच्या ललाटामधून रुद्र तत्त्व निर्माण जाले असे सांगतात. ज्या पासूनय तीन तत्त्व निर्माण जाले. (१) उत्पत्ति (२) स्थिति (३) अंत, असे म्हटले जाते. ॥ ११ ॥

विषणु सत्त्वाभिमानी य विधिश्च रजस स्तथा ।

तमसो रुद्र एत्येव मता त्रिगुणदेवताः ॥ १२ ॥

अर्थ - विष्णु हे सत्त्वगुण संपन्न, ब्रह्म हे (ब्रह्मदेव विधि) राजस तत्त्व संपन्न, रुद्र हे तामस तत्त्व संपन्न असे त्रिगुण देवता मानले जातात. ॥ १२ ॥

विष्णुतः सूक्ष्मसृष्टिश्च स्थूला सा ब्रह्मणः स्मृता ।

विष्णुरात्मा हि विश्वस्य सर्वा सृष्टिरितः क्मात ॥ १३ ॥

अर्थ - विष्णु पासून सूक्ष्मसृष्टि, ब्रह्मापासून स्थूल सृष्टि आणि सर्व सृष्टिया आत्मा हा विष्णुच आहे. ज्याप्रमाणे सर्व सृष्टि निर्मित जाली. ॥ १३ ॥

अयं विष्णुर्हि सम्प्रोक्तः श्रीनारायण इत्यपि ।

उभगर्भोऽप्ययं ज्ञेयो निजपूर्वस्वरूपतः ॥ १४ ॥

अर्थ - हा विष्णुनारायण ज्या नावाने पाण जाणला जातो. आणि आपल्या पूर्वस्वरूपावरून पाण त्यास “उभगर्भ” हे पाण म्हटले जाते. ॥ १४ ॥

सृष्टिकामाऽयमाकाशं सृष्ट्वा प्रथममेव हि ।

ततो वायुस्ततो ह्यग्निस्ततो निरग्न्य भूस्ततः ॥ १५ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे सृष्टि उत्पत्ति करणाय्या कामनेने ज्या विष्णुने प्रथम आकाशाची निर्मिती केली तद्नंतर वायु, अग्नि, जल आणि भूमि निर्माण केले. ॥ १५ ॥

पञ्चतन्मात्र भूतानि त्रिगुणाश्च तथैव सः ।

प्रथमं सृष्टवान्देवः सूक्ष्मदेविसृष्ट ये ॥ १६ ॥

अर्थ - हे पंचतन्मात्र भूत निर्माण करून त्रिगुणांचे सृजन करून नंतर देवाने प्रथम सूक्ष्म देव, निर्माण केले. ॥ १६ ॥

तन्मात्ररूपा आसन् ये पञ्चभूतांश्च तांस्ततः ।

तमोगुणमधिष्ठाय स्थूलीकर्तुं स अक्षतः ॥ १७ ॥

अर्थ - हे पंचमहाभूत प्रथम ज्या -त्या तन्मात्रेच्या रूपांत प्रकाशित जाले. तमोगुणाच्या अधिष्ठानाने ते स्थूलरूपांत प्रथम दृश्यरूप जाले. ॥ १७ ॥

आकाशः शब्दगुणको शब्दस्पर्शात्मिकोऽनिलः ।

शब्दस्पर्शस्तथा रूपः याज्ञिस्तु त्रिगुणात्मकः ॥ १८ ॥

अर्थ - आकाशापासून शब्द तन्मात्राची उत्पत्ती जाली. शब्द, स्पर्शात्मक वायू उत्पन्न जाला. शब्द स्पर्श तथा रूपात्मक त्रिगुणांनीयुक्त अग्नि उत्पन्न जाला. ॥ १८ ॥

शब्दस्पर्शस्तथा रूपं रसो नीरं यतुर्गुणम् ।

शब्दस्पर्शस्तथा रूपं रसो गन्धश्च पञ्च भूः ॥ १९ ॥

अर्थ - शब्द, स्पर्श, रूप तथा रस ज्यांनी युक्त जल उत्पन्न जाले. हे चार गुणांनी युक्त जाले. शब्द, स्पर्श, रूप, रस आणि गंध ज्या पांच तन्मात्रे संहित “भूमि” उत्पन्न जाली.

स पञ्चभूतसत्त्वांशान् रजोशांश्च तथैव हि ।

कृत्वा यत्तुर्धा तत्पश्चात् क्रमेणानेन सृष्टवान् ॥ २० ॥

अर्थ - पंचमहाभूतांना आणि रजोगुणाला क्रमशः चार-चार भागांत त्याने विभाजित केले. आणि क्रमाने निर्मित जाली. त्यांच्या मिश्रणाने सृष्टि यी निर्मिती जाली. ॥ २० ॥

भूत सत्त्वांशत्रितयादन्तः करणपञ्चकम् ।

मनो बुद्धिश्च चित्तञ्च तथाऽडंकार एव च ॥ २१ ॥

अर्थ - शरीरांतील सत्त्वांशाच्या तीन भागाने अंतःकरण उत्पन्न होते. त्यांत मन बुद्धि चित्त अडंकार ह्या गुणांच्या समावेश असतो. ॥ २१ ॥

भूत सत्त्वतुरीयांशाज्ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च य ।

श्रोत्रं त्वकृयक्षुरित्येव जिह्वा घ्राणं निबोधत ॥ २२ ॥

अर्थ - आणि शरीरांतील भूत सत्त्वांशात, सत्त्वांशाच्या चौथ्या भागापासून ज्ञानेन्द्रिय पंचक (नेत्र, कर्ण, जिह्वा, स्पर्श, घ्राणेन्द्रिय) उत्पन्न जाले. ॥ २२ ॥

स्फुरणञ्चानुसन्धानं ज्ञानं विषयोऽस्तरस्य च ।

सङ्कल्पश्च विकल्पश्च मनोविषय एव च ॥ २३ ॥

अर्थ - स्फुरण आणि ज्ञान हे अंतःकरणाचे विषय आहेत. संकल्प - विकल्प हे मनाचे विषय आहेत. ॥ २३ ॥

निश्चयश्च भवेद्बुद्धेः चित्तस्य स्मरणं तथा ।

विषयाऽडङ् कृतेस्तद्गदभिमानोऽवगम्यताम् ॥ २४ ॥

अर्थ - बुद्ध्या विषय म्हाणजे निश्चय हा आहे. आणि चित्ताचा विषय स्मरण आहे. अडंकाराचा विषय अभिमान हा होय. हे जाणवावे. ॥ २४ ॥

मनःस्थानं गलान्तञ्च बुद्धेर्वदनमेव च ।

अडङ्कारस्य लृट्यं नाभिश्चित्तस्य च स्थलम् ॥ २५ ॥

अर्थ - मनाचे स्थान गणयामध्ये, बुद्धीचे स्थान वदन (मुभ) येथे आहे. अडंकाराचे स्थान लृट्यामध्ये आणि चित्ताचे स्थान नाभिमध्ये आहे. ॥ २५ ॥

मूलाधारं स्फुरणतो भ्रूमध्यं ज्ञानतस्तथा ।

अनुसन्धानतस्त्वैवमन्तः करणस्य वा स्थलम् ॥ २६ ॥

अर्थ - मूलाधारामध्ये स्फुरणाचे (उत्साह) स्थान, भ्रूमध्यांत म्हाणजे दोन्ही भ्रूव्यांमध्ये ज्ञानाचे स्थान आणि अंतःकरणाचे स्थान अनुसंधानामध्ये आहे. ॥ २६ ॥

अन्तरस्य च कूटस्थो मनसश्चन्द्रमास्तथा ।

बुद्धेश्चतुर्मुभो ज्ञेयो बृहस्पतिरथापि वा ॥ २७ ॥

અર્થ - અંતરાયા (મનાયા) દેવતા કૂટસ્થ (આત્મા) આહે. મનાયા દેવતા ચંદ્રમા મહટલા જાતો. બુદ્ધિયા દેવતા ચતુર્ભુજ મહાજે બ્રહ્મદેવ અસુન બૃહસ્પતિ સુદ્ધા માનલા જાતો. ॥ ૨૭ ॥

ચિત્તસ્ય વિષ્ણુર્વિજ્ઞેયો નારાયણ: સ ઇત્યપિ ।

અહઙ્કારસ્ય રુદ્રોડસાવેતેન્ત: કરણાધિપ: ॥ ૨૮ ॥

અર્થ - ચિત્તાયા દેવતા વિષ્ણુ આણિ તોય મહાજે નારાયણ હા કર્તાધર્તા આહે. અહંકારયા અધિષ્ઠાતા રુદ્ર (મહાદેવ) અસૂન તેય સર્વાંચે મુખ્ય સાધનાધિકારી આહે. ॥ ૨૮ ॥

શ્રવણસ્ય દિગ્ ત્વયો વાતશ્ચક્ષો: સૂર્યસ્તથૈવ ચ ।

જિહ્વાયા વરુણ: પ્રોક્તો ઘ્રાણસ્યાવિશ્વકુમારકૌ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ - શ્રવણોદ્રિયાંચી દેવતા દિશા, ત્વક્ - સ્પર્શોદ્રિયાંચી દેવતા વાયુ, નેત્રોદ્રિયાંચી દેવતા સૂર્ય, જિહ્વા રસોદ્રિયાંચી દેવતા વરુણ આણિ ઘ્રાણોદ્રિયાંચી દેવતા અશ્વિનીકુમાર હે માનલે ગેલે આહેત. ॥ ૨૯ ॥

શબ્દ શ્રોત્રસ્ય વિષયસ્ત્વય: સ્પર્શસ્તથૈવ ચ ।

અક્ષણૌરૂપં રસશ્ચૈવ જિહ્વાયાસ્તુ નિબોધત ॥ ૩૦ ॥

અર્થ - શ્રોત્રાયા વિષય શબ્દ, સ્પર્શોદ્રિયાંચી વિષય -સ્પર્શ, નેત્રોદ્રિયાંચી વિષય -રૂપ, જિહ્વાયા વિષય -રસ, ઘ્રાણમાણે મહટલે ગેલે આહે. ॥ ૩૦ ॥

ઘ્રાણસ્ય વિષયો ગન્ધ: સર્વેષાં સ્ફુટ એવ હિ ।

જીવાનાં બાધકં પ્રોક્તં ચૈતદ્વિષયપચ્ચકમ્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થ - નાકાયા વિષય -ગંધ, અસૂન સર્વ ઇંદ્રિયાંચે વિષય વેગળે -વેગળે આહેત. આણિ હે સર્વ વિષય પંચક જીવાંના બાધકય આહેત. ॥ ૩૧ ॥

ભૂતરજોડશત્રિતયાદ્વિજ્ઞેયં પ્રાણપચ્ચકમ્ ।

પ્રાણોપાન: સમાનશ્ચ વ્યાનશ્ચોદાન ઇત્યપિ ॥ ૩૨ ॥

અર્થ - પંચપ્રાણ હે રજોગુણી ભૂતાતીલ (તિન્હીંચી યુતિ હોવૂન) નિર્માણ જાલે, તે મહાજે પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન આણિ સમાન હે હોય. ॥ ૩૨ ॥

ભૂતરજસ્તુરીયાંશાત્પચ્ચકર્મેન્દ્રિયાણિ વૈ ।

વાગ્ હસ્તૌ ચ પાદૌ ચ પાયુશ્ચોપસ્થ એવ ચ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ - રજોગુણી ભૂતાંચ્યા ચૌથ્યા ભાગાપાસૂન પંચકર્મેદ્રિય નિર્માણ જાલે. વાક્, હાત, પાય, પાયુ, ઉપસ્થ હે તે હોતાંત. ॥ ૩૩ ॥

સત્ત્વં સમષ્ટિ તસ્ત્વૈ વં સૃષ્ટાશ્ચેન્દ્રિયપાલકા: ।

એભિરેવેન્દ્રિયાણીત્થં સ્વે સ્વે કર્માણિ કુર્વતે ॥ ૩૪ ॥

અર્થ - સત્ત્વગુણાપાસૂન સમવિષ્ટતત્ત્વરૂપી ઇંદ્રિયપાલક નિર્માણ હોવૂન ત્યા -ત્યા ઇંદ્રિયાંચે કાર્ય ત્યા -ત્યા કર્માત સંપન્ન જાલે. ॥ ૩૪ ॥

नाग कूर्मश्च कुकरो देवदत्तो धनञ्जयः ।

उपवाताश्च पञ्चै ते प्रोक्ता उपनिषत्सु हि ॥ ३५ ॥

अर्थ - नाग, कूर्म, कुकर, देवदत्त, धनञ्जय, हे पांच उपप्राण वायु उपनिषदांमध्ये सांगितले आहेत. ॥ ३५ ॥

अेषु प्राणैः पञ्च भुज्याः पञ्चसु तेष्वपि ।

प्राणसंज्ञस्तथाऽपानः श्रेष्ठः प्राणस्तथोर्ध्वसः ॥ ३६ ॥

अर्थ - ज्या पंचप्राणांमध्ये प्राण आणि अपान वायु हे मुख्य सांगितले आहेत. त्यांत प्राण हा विशेष श्रेष्ठ सांगितला आहे. ॥ ३६ ॥

स्थिते यस्मिंश्च स्थास्यामि योत्कान्तोऽहं तथैव य ।

धृति मत्वाऽसृष्टप्राणं भगवान् भूतभावनः ॥ ३७ ॥

अर्थ - भूतभवन प्रजोत्पादक भगवान् विष्णूने या मध्ये प्रविष्ट होवून सतत उत्काम होवून प्राण तत्त्व उत्पन्न केले. ॥ ३७ ॥

वायुष्येतेषु सर्वेषु भुज्यश्चैकोऽभवत्ततः ।

श्रेष्ठो ज्येष्ठश्च प्राणो हि श्रुवात्मानं विभर्तियः ॥ ३८ ॥

अर्थ - सर्व वायुंमध्ये त्या वेळेस अेकच वायु मुख्य रूपाने उद्भवला. ज्येष्ठ श्रेष्ठ असे प्राणतत्त्व सर्व श्रुवात्म्यांमध्ये प्रविष्ट जाले. ॥ ३८ ॥

आस्य नासिकयोर्मध्ये लृद्यं नाभिमाण्डलम् ।

पान्दाङ्गुष्ठमिति प्राङ्मुः प्राणस्थानानि य इमान्त ॥ ३९ ॥

अर्थ - तोंड आणि नाकामध्ये, लृद्यंत आणि नेम्बीत, पायाच्या अंगठ्यामध्ये ज्याप्रमाणे इमाने प्राण असण्याचे स्थान आहे. ॥ ३९ ॥

अपानो वर्तते नित्यं गुदमेण्ढोरुजानुषु ।

उदरे सकले कट्यां नाभौजङ्घे च वा तथा ॥ ४० ॥

अर्थ - अपान वायु हा नित्य गुदाद्वारी, शिश्नाग्रांत, गुदघे तथा मांडी ज्या ठिकाणी स्थित असतो. संपूर्ण उदरांत पोटांत आणि कटिस्थानी तथा नाभीमध्ये आणि जांघेमध्ये पण हा त्याप्रमाणेच असतो. ॥ ४० ॥

व्यानः श्रोत्रोरुदकत्याञ्च ककुद्भ्यां गुल्फयोरपि ।

प्राणस्थाने गलेऽक्षरोश्च व्याप्त सर्वत्र तिष्ठति ॥ ४१ ॥

अर्थ - व्यान हा वायु कान मांड्या, कंठर -नितम्ब घोटोद्वयांमध्ये स्थित आहे. प्राण स्थानामध्ये गणा, डोणे, ज्यांत असून, सर्वत्र व्यापला आहे. ॥ ४१ ॥

उदानः सर्वसन्धिस्थ पादयोर्दस्तयोरपि ।

नाभौ समानो विज्ञेयः सर्वत्रापि प्रवर्तते ॥ ४२ ॥

અર્થ - હાતાપાયાંચ્યા સર્વ સાંધ્યાંમધ્યે ઉદાન હા વાયુ સ્થિત અસૂન નાભિ મધ્યે સમાન હા વાયુ અસૂન તો સર્વત્ર ભ્રમણ કરતો. ॥ ૪૨ ॥

નાગાદિ યાયવઃ પચ્ય ત્વગસ્થ્યાદિષુ સંસ્થિતઃ ।

કર્માણિ દશવાયૂનામિત ઉર્ધ્વ પ્રચક્ષતે. ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - ત્વચા આદિ મધ્યે નાગ નામક વાયુ સ્થિત અસૂન એકંદર દહા પ્રકારચે વાયુ વર સાંગીતલે ગેલે આહેત આણિ ત્યાંચી કર્મ પણ ઉઘૃત કેલી ગેલી આહેત. ॥ ૪૩ ॥

નિઃશ્વાસોચ્છવાસકાસાશ્ચ પ્રાણકર્માણિ પ્રોચ્યતે ।

અપાનખ્યસ્ય વાયોશ્ચ વિણ્મુત્રાદિ વિસર્જનમ્ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ - શ્વાસ નિશ્વાસ આદિ પ્રાણવાયુચી કર્મે આહેત. અપાનાદિ વાયુચે મલમૂલ વિસર્જન હે કામ આહે. ॥ ૪૪ ॥

સમાનઃ સર્વસામીપ્યં કરોતિ તનુપોષણમ્ ।

ઉદાન ઉર્ધ્વગમનં દેહસ્થોજ્જ્વરણં તથા ॥ ૪૫ ॥

અર્થ - “સમાન” વાયુ હા સર્વ શરીરાંત ભ્રમણ કરુન સર્વત્ર સામીપ્ય પ્રાપ્ત કરુન શરીર પોષણ કરતો. ઉદાન હા વાયુ ઉર્ધ્વ ગતીસ જાઉન શરીરાચે શેવટ કરણચાચે કાર્ય કરતો. ॥ ૪૫ ॥

વ્યાનો વિવાદકૃત્પ્રોક્તશ્ચાલનં સર્વસન્ધિષુ ।

પચ્યવાયુક્રિયાઃ પ્રોક્તા ઉપવાયુક્રિયા ઇતઃ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ - “વ્યાન” વાયુ હા સર્વ સાંધ્યાંમધ્યે ભ્રમણ કરણારા અસૂન સાંધ્યાંચે વળણે, ચાલણે સંપૂર્ણ શરીરાંત ફિરણારા આહે. હ્યાપ્રમાણે પંચ વાયુચ્યા ક્રિયા સાંગીતલ્યા ગેલ્યા આહેત. આતા ઉપવાયુચ્યા ક્રિયા બધુ ॥ ૪૬ ॥

ઉદ્ગારાદિકરો નાગઃ કૂર્મ ઉન્મીલનાદિકૃત ।

નિદ્રાદિકૃદ્દેવદત્તઃ કૃકરઃ ક્ષુત્કરસ્તથા ॥ ૪૭ ॥

અર્થ - ઢેકરાચા ઉદ્ગાર આદિકરણારા વાયુ “નાગ” નામક આહે. કૂર્મ નામક વાયુ ઉન્મીલન કારક (ડોળયાંચી ઉઘડ ઝાંપ હોતે) દેવદત્ત વાયુમુળે નિદ્રાસમયી જાભઈ ચેતે, “કૃકર” નામક વાયુમુળે શિકા વગેરે ચેતાત. ॥ ૪૭ ॥

ધનન્જયસ્ય શોભાદિ કર્મપ્રોક્તં મહાત્મભિઃ ।

ન જહાતિ મૃતં વાડપિ શરીરચ્ચ ધનન્જય ॥ ૪૮ ॥

અર્થ - મહાત્મા લોકાંની, અસે મ્હટલે આહે કી - ધનન્જય નામક વાયુ હા શરીરાસ પુષ્ટી દેઉન શોભાકારક આહે. આણિ મૃત્યુ નંતર હી હા શરીરાસ કુગવતો આણિ સોડીત નાહી. ॥ ૪૮ ॥

અથ વર્ણાસ્તુ પચ્યાનાં પ્રાણાદીનામનુક્રમાત ।

અમૃતનાદાખ્યોપનિષદ્ વક્તિ મન્યા મહેડધુના ॥ ૪૯ ॥

અર્થ - પ્રજાદિ પંચપ્રાણાંચે અસે અનુક્રમાને વર્ણન “પ્રાણોપનિષદાંત” (અમૃતનાદ નામક ઉપનિષદાત) આહે. અસે માનલે જાતે. ॥ ૪૯ ॥

रक्तवर्णो मणिप्रण्यः प्राणवायुः प्रकीर्तितः ।

अपानस्तस्य मध्ये तु छन्दगोपसमप्रभः ॥ ५० ॥

अर्थ - रक्तवर्ण अर्थात लालमण्यप्रमाणे हा प्राण वायु प्रसिद्ध आहे. “अपान” वायु त्यांत छन्दगोप ज्या लाल मण्यमली कीज्याप्रमाणे दिसतो. ॥ ५० ॥

समानस्तुद्धयोर्मध्ये गोक्षीरघवलप्रभः ।

अपाएदुर उदानश्च व्यानो ज्यर्षिसमप्रभः ॥ ५१ ॥

अर्थ - गोदुग्ध वर्णाच्या म्दलजे गाईच्या दुधासारखा शुभ्ररंगाचा त्या दोघांमध्ये समान वायु हा असतो. उदान वायु हा अपांदूर म्दलजे भूरकट रंगाचा असून व्यान हा वायु अभाधा किरण प्रमाणे यमकतो. ॥ ५१ ॥

अपानस्य विधिर्यद्रत्नाणस्य उरिरुच्यते ।

उदानस्य यथा रुद्रः समानस्य तथेश्वरः ॥ ५२ ॥

अर्थ - अपान वायुचे अधिपति विधि अर्थात ब्रह्मदेव हे म्दटले जातात. आणि प्राणवायुचे अधिपति विष्णु भगवान हे सून उदान वायुचे रुद्र हे अधिपति, समान वायुचे ईश्वर हे अधिपति आहे. ॥ ५२ ॥

व्यानस्य भवतीत्यत्र त्वभिमानी सदाशिवः ।

अेवं प्रोक्तानि पञ्चानां पञ्चाधिपतयः क्मात ॥ ५३ ॥

अर्थ - व्यान ज्या वायुचे धिपति अभिमानी सदाशिव हे म्दटले जातात. आणि ज्याप्रमाणे हे पांच देव पंचाधिपति म्दलून म्दटले गेले आहेत. ॥ ५३ ॥

रजस्तुर्यशाभागेन कर्मेन्द्रियाणि याभवत् ।

वाग् उस्तौ यरणावेवमुपस्थः पायुरेव च ॥ ५४ ॥

अर्थ - रजोगुणाच्या शौथ्या भागापासून कर्मेन्द्रियांची उत्पत्ति जाली. वाग् (वाणी) उस्त, पाद, गुदा आणि जननेन्द्रिय ही ती होत. ॥ ५४ ॥

वायोऽग्निर्हस्तयोरिन्द्रः पादयोश्च त्रिविक्रमः ।

प्रजापतिरुपस्थस्य पायोर्भृत्युस्तथैव च ॥ ५५ ॥

अर्थ - वाणीच्या अग्नि, हातांच्या छंद्र, पायांच्या त्रिविक्रम, जननेन्द्रियाच्या प्रजापति, गुदा छंद्रियाच्या मृत्यु (यम) हे देवता होय. ॥ ५५ ॥

छमे कर्मेन्द्रियाणान्तु सन्त्यभिमानिनः क्मान्तु ।

दानादाने तथा स्पर्शा उस्तयोः कर्मतत्सुकुडम् ॥ ५६ ॥

अर्थ - ज्या कर्मेन्द्रियांच्या क्माने दान प्रदान करणे, स्पर्शा करणे ज्याचे हाताद्वारे स्फुरण जाले.

कर्मेन्द्रियाणि प्रोक्तानि यन्त्राणीव जडानि हि ।

वाण्येकैव हि सम्प्रोक्ता ज्ञानकर्माभियात्मिका ॥ ५७ ॥

अर्थ - कर्मद्रिय ठे जड यंत्रप्रमाणे जावे. पाण वाणी हीच ओक ज्ञान आणि कर्म ज्या दोन्हीची वाडक जाली. दोघांना प्रकट करती जाली. ॥ ५७ ॥

उद्गीरणां कर्म यस्याः यैव ज्ञानैकसाधना ।

नराणां भूषणं तर्ह्यज्जुवनं (?) लक्षणञ्च वा ॥ ५८ ॥

अर्थ - “उद्गीरणां” ध्वनि स्पष्ट करणे, स्पष्ट बोलणे, म्हणजे ज्ञानप्राप्तीचे साधन आहे. मनुष्यांचे ऐकमेव भूषण आणि मानवी जिवनाचे लक्षण आहे. ॥ ५८ ॥

परा पश्यन्ति मध्यमां वैभरी य यतुर्विधा ।

वाणीयं वर्तते देहे ज्ञातव्याऽन्त्र मुमुक्षुभिः ॥ ५९ ॥

अर्थ - परा - पश्यति - मध्यमा आणि वैभरी ज्या यार प्रकारच्या वाणी शरीरांत असतात. हे मुमुक्षु साधकाने समजून घेतले पाडीजे. ॥ ५९ ॥

परायामङ्कुरी भूय पश्यन्त्या द्विदलीकृता ।

मध्यमायां मुकुलिता वैभर्या विकसीकृता ॥ ६० ॥

अर्थ - “परा” वाणी मध्ये ती अंकुरित होवून, “पश्यति” मध्ये ती द्विदलीत होते नंतर “मध्यमा” वाणीमध्ये ती उन्मीलित होवून “वैभरी” मध्ये ती पूर्ण विकसित होते. ॥ ६० ॥

विदितं पादयोः कर्म गमनागमनादिकम् ।

उपस्थस्य य पायोश्च मूत्रविष्ठाविसर्जनम् ॥ ६१ ॥

अर्थ - पायांमुळे जाणे - येणे आदि कर्म होते. उपस्थ द्वारा मल, गूदाद्वारे मूत्र मल विसर्जन क्रिया होते. ॥ ६१ ॥

पञ्चविंशतितत्त्वाभ्यं सूक्ष्मं यैवातिवाडिकम् ।

लिङ्गशरीरमित्यवं वासनावासित जगुः ॥ ६२ ॥

अर्थ - पंचवीस तत्त्वांनी ज्या जडशरीरांत सूक्ष्म शरीर, आणि सूक्ष्म रुपाने लिंग शरीर म्हणून हे वासना स्थानी विराजमान असते. ॥ ६२ ॥

द्विधा विभज्य यैडेकं स्थायैकन्तु तथैव य ।

द्वितीयञ्च पुनश्चैवं यतुर्धा कृतवान् प्रभुः ॥ ६३ ॥

अर्थ - त्याचे दोन - दोन विभाग करून, त्याचे पुनर्स्थापन करून अर्ध्या उरलेल्या विभागाचे यार भाग प्रभुने केले. (पंचीकरण) अर्थात पंचमहाभूतांचे विशिष्ट संमिश्रण. ॥ ६३ ॥

तत्तद्भूते प्रधानांशमेकं संस्थाप्यनन्तरम् ।

तदन्येषु यतुर्भागान् संयोज्य पञ्च -पञ्च ते ॥ ६४ ॥

अर्थ - त्या -त्या भूतांचे अर्धे भाग घेवून, बाकीच्यांचे ओक -ओक पाव छिस्से त्यास जोडून त्याचे पुन्हा पाच प्रकार केले. ॥ ६४ ॥

पञ्चभूतेभ्य अवे य तत्त्वानि पञ्चविंशति ।

आकारोदीक्षणादेव देवः स्वाथित्यशक्तिः ॥ ६५ ॥

अर्थ - पंच मंडाभूतांपासून हे पंचवीस तत्त्वांचे आकार देवून देवाने स्वशक्तिने त्यांत चैतन्य ओतले. ॥ ६५ ॥

अन्तःकरां व्यानः श्रोत्रं वाक्शब्दो नभ अवे य ।

मनः समानस्त्वग्धस्तौ स्पर्शश्चेत्यनिलस्तथा ॥ ६६ ॥

अर्थ - अंतःकरणांमध्ये व्यान, श्रोत्र आणि वादी मध्ये शब्दरूप, नभ, मनामध्ये समान हा वायुरूप आणि त्वचे मध्ये वायुरूप स्पर्श निर्माण केला. ॥ ६६ ॥

बुद्धिरुदानश्चक्षुषी पादौ रूपं तथाऽनलः ।

चित्तं प्राणश्च जिह्वैव योपस्थस्य रसोजलम् ॥ ६७ ॥

अर्थ - बुद्धिमध्ये उदान, उोण्यांना रूप आणि पायांना अग्निदेवता, चित्तामध्ये प्राण, जिह्वा व जननेंद्रिय ज्यांत रसरूपी जलदेवता प्रकट जाल्या ॥ ६७ ॥

अर्द्धाङ्गारस्तथाऽपानो घ्राणं गन्धस्तथैव भूः ।

पञ्चविंशति तत्त्वानि सूक्ष्मदेहस्य सन्त्यथ ॥ ६८ ॥

अर्थ - अर्द्धकार, अपान, घ्राण गंध तसेच भू -पृथ्वी (गंधवती) हे पंचवीस तत्त्व सूक्ष्म देहाचे सांगीतले आडे. ॥ ६८ ॥

पञ्चीकृत छि भूतानां लेशानादायश्वरः ।

व्यष्टिः समष्टिः स्थूलानि शरीराणि विनिर्ममे ॥ ६९ ॥

अर्थ - ष्वराने पंचीकृत अश्या मंडाभूतांच्या मिश्रणांतून त्यांचे लेश (अंश) घेवून भूते प्राणी उत्पन्न केले. ती व्यष्टि समष्टि रूपांने स्थूल शरीरे उत्पन्न केले. ॥ ६९ ॥

कामक्रोधौ लोभमोहौ भयं नभः धृतीर्यते ।

यलर्नवलनञ्चैव प्रसारश्च निरोधनम् ॥ ७० ॥

अर्थ - काम, क्रोध, लोभ, मोह, भय हे आकाशतत्त्वांत तसेच यालाजे वलाजे, प्रसार, थांबलाजे, रोकला हे पण त्यातय आडे. ॥ ७० ॥

तथैवाकुञ्चनं त्वैवं दने पवनः षट्शः ।

क्षुत्तृष्णाऽऽलस्य निद्रा य मैथुनं या निलस्तनौ ॥ ७१ ॥

अर्थ - -त्याच प्रमाणे आकुञ्चन ढोणे, मिटाणे हे पण कार्य देहामध्ये आडे. ते पवन मंडलाचे वायुचेय आडे. त्याच प्रमाणे भूक, तडान, आणस, निद्रा, मैथुन हे तेजतत्त्व अग्नितत्त्वाद्वारेय शरीरांत क्रियाशील होतात.

मूत्रं लाला तथा रक्तं शुक्लं स्वेदो जलं मतम् ।

अस्थि यर्मय नाडी य केशा मांसञ्च भूस्तनो ॥ ७२ ॥

અર્થ - મૂત્ર, લાલ, રક્ત, ધામ, શુક્ર હે સર્વત્ર જલતત્વાયેય કાર્ય અસૂન હાડે, કાતડે, ચર્મ, નસા, કેસ માંસ હે સર્વ ભૂતતત્વાપાસૂનય હોતાત. ॥ ૭૨ ॥

પગ્ચભૂતાત્મકો દેહો સ્થૂલ: સૂક્ષ્મસ્તથૈવ ચ ।

આનન્દધન આત્માડહં વિનિશ્ચિત્ય વિમુચ્યતે ॥ ૭૩ ॥

અર્થ - હા પંચભૂતાત્મક દેહ સ્થૂલ આણિ સૂક્ષ્મ રૂપાત આહે. આત્મા માત્ર આનંદાયા કંદ અસૂન તો ત્યા દેહાસ વિસર્જિત કરતો. ॥ ૭૩ ॥

અહિંસાસત્યમસ્તેય બ્રહ્મચર્યામ્પરિગ્રહ: ।

અક્રોધો ગુરુશુશ્રુષા શૌચ સન્તોષ આર્જવમ્ ॥ ૭૪ ॥

અર્થ - હ્યા નિમ્નવિખિત સર્વ અંતરમુખ નિત્ય અશ્યા સ્થિતિ આહેત. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અસંગ્રહ, અક્રોધ, ગુરુશુશ્રુષા, શૌચ, સંતોષ સરલતા અસતે. ॥ ૭૪ ॥

શમો મનોનિગ્રહગ્ચ દમશ્ચેન્દ્રિયસંયમ: ।

કર્મત્યાગશ્ચોપરતિર્નિત્યમન્તર્મુખા સ્થિતિ: ॥ ૭૫ ॥

અર્થ - શમ, દમ, મનોનિગ્રહ, સંયમ, કર્મત્યાગ, ઉપરતિ હ્યા સર્વ આંતરિક પ્રવૃત્તિ ય્યા સ્થિતિ આહેત. ॥ ૭૫ ॥

તિતિક્ષા દ્વન્દ્વસહનં શ્રદ્ધા વિશ્વાસ એવ હિ ।

તુષ્ટિરેવ સમાધાનં પૂર્ણાનન્દ સ્વરૂપત: ॥ ૭૬ ॥

અર્થ - તિતિક્ષા સહનશક્તિ દ્વંદ્વ દ્વિધામન:સ્થિતિ શ્રદ્ધા, મહાજે વિશ્વાસય આહે. તુષ્ટી મહાજે સમાધાન, પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપાયે તે સમાધાન આહે. ॥ ૭૬ ॥

આત્મનિત્યમદમ્ભિત્વમાસ્તિકત્વમહિંસતા ।

એતે સર્વે ગુણા ફેયા: સાત્ત્વિકસ્ય વિશેષત: ॥ ૭૭ ॥

અર્થ - અમાનવિત્વં આપલ્યાકડે માન સમ્માન ન ઘેણે, અદાંભિકત્વ, ઢોંગીપણા ન કરણે, આસ્તિકતા મહાજે પરમેશ્વરાવર શ્રદ્ધા ઠેવણે. અહિંસા કોણત્યાહી પ્રકારથી હિંસા ન કરણે હી સર્વ સાત્ત્વિકગુણાંચી લક્ષણે આહેત.

॥ ૭૭ ॥

અહં કર્તાસ્મ્યહં ભોક્તસ્મ્યહં વક્તાભિમાનવાન્ ।

એતે ગુણા રાજસસ્ય પ્રોચ્યન્તે બ્રહ્મવાદિભિ: ॥ ૭૮ ॥

અર્થ - મીચ કર્તા આહે, મીચ ભોગણ્યાયા અધિકારી આહે, વક્તૃવાયા અભિમાન અસણે, હે ગુણ રાજસ પ્રવૃત્તિ ચે લક્ષણ આહેત. અસે જ્ઞાતે લોક માનતાત. ॥ ૭૮ ॥

નિદ્રાલસ્યમોહરાગૌ મૈથુનં ચૌર્યમેવ ચ ।

એતે ગુણાસ્તામસસ્ય પ્રોચ્યન્તે બ્રહ્મવાદિભિ: ॥ ૭૯ ॥

અર્થ - નિદ્રા, આળસ, આસક્તિ, મોહ, મૈથુન આણિ ચોરી કરણે, હી અવગુણ તામસ્ પ્રવૃત્તિ ચી આહેત. અસે બ્રહ્મવિદ્ સાધકંચે મત આહે. ॥ ૭૯ ॥

उर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।

जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसः ॥ ८० ॥

अर्थ - सत्त्वगुणी लोक उच्चलोकांत जातात. राजस प्रवृत्तिये लोक मध्यम लोकांत जातात, तामस प्रवृत्ति ये लोक निम्न लोकांत जातात. ॥ ८० ॥

बुद्धिर्मेन्द्रियप्राणपञ्चकैर्मनसा धियाः ।

शरीरं समदशाभिः सुसूक्ष्मं लिङ्गमुच्यते ॥ ८१ ॥

अर्थ - बुद्धि, कर्मेन्द्रिय, प्राणपंचक (पंचकर्मेन्द्रिय, पंचप्राण, पंच उपप्राण, मन आणि बुद्धि) ज्याप्रमाणे सतरा तत्त्व मिळून सूक्ष्म शरीर बनते. ॥ ८१ ॥

मनोबुद्धिरदङ्गारः स्वानिलाग्निजलानि भूः ।

अेताः प्रकृतस्यत्वष्टौ विकाराः षोडशोपचारे ॥ ८२ ॥

अर्थ - मन, बुद्धि, अहंकार स्व -अहंकारतत्त्व अनिल (वायु) अग्नि, जल आणि पृथ्वी मिळून हे आठ विकार सोळा तत्त्वांच्याही पलीकडचे आहेत. ॥ ८२ ॥

श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं चैव तु पञ्चकम् ।

पथूपस्थौ करौ पादौ वाङ्मयैव दशमी मता ॥ ८३ ॥

अर्थ - श्रोत्र, चक्षु, त्वचा, जिह्वा, व घ्राण हे पंचेन्द्रिय आणि पांच कर्मेन्द्रिय आहेत, पाय, वाणी, पायु, उपस्थ हे मिळून दहा आहेत. असे सांगितले गेले आहे. ॥ ८३ ॥

शब्दस्पर्शश्च रुपञ्च रसो गन्धस्तथैव च ।

त्रयोविंशतिरेतानि तत्त्वानि प्राकृतानि तु ॥ ८४ ॥

अर्थ - शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध हे मिळून प्राकृतिक सर्व तत्त्व आहेत. ॥ ८४ ॥

जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्च त्रयाऽवस्थाभिमानिनः ।

विश्वश्च तेजसश्चैव प्राज्ञश्चेति च ते त्रयः ॥ ८५ ॥

अर्थ - जाग्रत स्वप्न, सुषुप्ति ज्या आत्मतत्त्वाच्या तीन अवस्था मानल्या गेल्या आहेत. आणि विश्व तेजस आणि प्राज्ञ हे तीन ते रूप आहेत. ॥ ८५ ॥

विराट् छिरण्यगर्भश्च षष्ठश्चेति ते त्रयः ।

ब्रह्माण्डं चैव पिण्डाण्ड लोका भूरादयः क्मात् ॥ ८६ ॥

अर्थ - विराट् छिरण्यगर्भ आणि आ षष्ठर असे ते तीन आहेत. ब्रह्माण्ड पिण्डाण्ड आणि भूलोक असे ते क्माने आहेत. ॥ ८६ ॥

स्वस्वोपाधिलयादेव लीयन्ते प्रत्यगात्मनि ।

अण्डं ज्ञानाग्निना तप्तं लीयते कारणे सत् ॥ ८७ ॥

અર્થ - પ્રત્યગાત્મા હ્યા અવસ્થેત તે આપાપલી સ્વૌપાધી લીન કરુન જ્ઞાનાગ્નિને તમ હોવૂન અણકારણાસહિત વિલીન હોતે. ॥ ૮૭ ॥

પરમાત્મનિ લીનં તત્પરં બ્રહ્મૈવ જાયતે ।

તત: સ્તિમિત ગમ્ભર ન તેજો ન તમસ્તતમ્ ॥ ૮૮ ॥

અર્થ - પરમાત્મામધ્યે લીન ઝાલ્યાવર કૃત્ત બ્રહ્મ હેચ તેથે વિરાજિત રાહતે. આણિ વિસ્મિત હોવૂન અશી સ્થિતી નિર્માણ હોતે કી ત્યા ઠિકાણી ન અંધ:કાર રાહતો ન તેજસ્ રૂપ રાહતે. અર્થાત એકમેવ અદ્વૈત બ્રહ્માનંદય અનુભૂત હોતો. ॥ ૮૮ ॥

અનાપ્યમનભિવ્યક્તં સત્કિચ્ચિદવશિષ્યતે ।

ધ્યાત્વામધ્યસ્થમાત્માન કલશાન્તરદીપવત્ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ - સત્ તત્ત્વ અસે કાહી શાંત વ તેજસ્વી રૂપાંત શિલ્લક રાહતે કી જ્યાપ્રમાણે એપ્રાધા ઘટામધ્યે સ્થિર રૂપાને જ્યોતી દીપક પ્રકાશિત રહાતે. અર્થાત કોઠલેહી કંપન નસૂન એક સારખે તી જ્યોત સ્થિરપણે પ્રકાશિત રાહતે, અર્થાત્ આપલ્યા મધીલ આત્મતત્ત્વાયા સ્વયંપ્રકાશિત અસલ્યાચ્યા અનુભૂતિયા આનંદ ઘેતો. ॥ ૮૯ ॥

અડ્ગુષ્ઠમાત્રમાત્માનમધૂમજ્યોતિરૂપકમ્ ।

પ્રકાશયન્તમન્તસ્થં ધ્યાયેત્કુટસ્થમવ્યયમ્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ - અધૂમજ્યોતિસ્વરૂપ મહણજે અર્થાત કોઠલ્યાહી પ્રકારયા ધૂર ત્યા ઠિકાણી નસૂન સ્વચ્છ પ્રકાશય આહે, અશ્યા સ્થિતિત તે આત્મતત્ત્વ આપલ્યા અંતરંગાત જે સત્ તત્ત્વ કુટસ્થ આહે જો અવિકારી આહે, ત્યાલા કોઠલ્યાહી પ્રકાર સંશય કિંવા અજ્ઞાનાયા ધૂર વેષ્ટિલા ગેલા નાહી. અશ્યા નિર્મળ તત્ત્વાયા અનુભવ ઘેતે. ॥ ૯૦ ॥

વિજ્ઞાનાત્મા તથા દેહે જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્તિમિત: ।

માયયા મોહિત: પશ્ચાદ્બ્રહ્મજન્માન્તરે પુન: ॥ ૯૧ ॥

અર્થ - વિજ્ઞાનાત્મા (પંચકોશાત્મક દેહ) જાગ્રત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ હ્યા ત્રીન અવસ્થાંની માયા શક્તિમુળે વેઢલા જાતો, આણિ પુન્હા બહુત જન્માંના પ્રાપ્ત કરતો. ॥ ૯૧ ॥

સત્કર્મમ્પરિપાકાત્તુ સ્વવિકારં ચિકીર્ષતિ ।

કોડહં કથમયં દોષ: સંસારાખ્ય ઉપાગત: ॥ ૯૨ ॥

અર્થ - સત્કર્મ કરીત રાહિલ્યામુળે હા આત્મા સ્વવિકારાંના વિસર્જિત કરીત -કરીત પુઢે પ્રગતિ પથાવર જાતો. અર્થાત કોડહં મી કોણ આહે? આણિ “કથં અયં” હે કસે આહે? હે સર્વ વિચાર ત્યાલા સતત પડતાત આણિ ત્યામુળે ત્યા સંસારરૂપી દોષાંપાસૂન તો સુટત જાતો. ॥ ૯૨ ॥

જાગ્રત્સ્વપ્ને વ્યવહર-સુષુપ્તૌ ક્વ ગતિર્મમ ।

ઠતિ ચિન્તાપરો ભૂત્વા સ્વભાસા ચ વિશેષત: ॥ ૯૩ ॥

અર્થ - જાગ્રત સ્વપ્ન આણિ સુષુપ્તિ હ્યા તિન્હી અવસ્થા મલા કશા પ્રાપ્ત હોતાત? ત્યાંત માઝી કાય ગતિ આહે? આણિ હા આપલા આપલ્યાલાય કાય આભાસ આહે? અસા તો વિચાર કરતો. ॥ ૯૩ ॥

अज्ञानात्तु विद्याभासौ बलिस्तापेन तापितः ।

दग्धं भवत्येव तदा तूलपिडमिवाग्निना ॥ ८४ ॥

अर्थ - बाह्य तापामुळे तम डोवून (दुःखाने दुःखी डोवून) अज्ञानामुळे पोणल्यासारखे विदित डोते. ज्याप्रमाणे अग्निमुळे तूल कापूस जणावा तसे डोते. ॥ ८४ ॥

दडरस्थः प्रत्यगात्मा नष्टेज्ञाने ततःपरम् ।

विततो व्याघ्रविज्ञानं दडत्येव क्षर्णन तु ॥ ८५ ॥

अर्थ - सूक्ष्म दडर प्रत्यगात्मा हा अज्ञान नष्ट जाल्यामुळे ज्ञानरूपी सर्वत्र व्यापक स्वरूपी डोवून तो क्षणभरांत प्रज्वलित डोतो. ॥ ८५ ॥

मनोमय ज्ञानमयान्तसम्यग्दग्ध्वा क्लमेश तु ।

घटस्थ दीपवत्स्वरश्चः स्वदन्तेव प्रकाशते ॥ ८६ ॥

अर्थ - मनोमय ज्ञानमय कोशास क्लमाने दग्ध समाप्त करून तो घटस्थ दीपाप्रमाणे स्वांतःकरणांत शांतपणे तेवत राडतो. ॥ ८६ ॥

स्वर्गोमृत्यौ च पाताले यत्किञ्चित्स यरायरम् ।

पञ्चभूतात्मकं सर्वं षष्ठे किञ्चिन्न विद्यते ॥ ८७ ॥

अर्थ - स्वर्ग, मृत्यु, पाताल, आणि जे कांडी यरायर जगत आडे ते पंचभूतात्मक असून त्याशिवाय सडावे कांडीडी नाडी.

छक्षाणात्सृष्टवान्देवः पृथ्व्यप्तेजोऽनिलो नभः ।

स्थलसूक्ष्मशरीराणि चैतेरेवाऽसृजत् प्रभु ॥ ८८ ॥

अर्थ - छक्षाण दृष्टिक्षेप डेवण दृष्टिपात करून परमेश्वराने पृथ्वि, आप, तेज, वायु आकाश डी पंचमडाभूते निर्मित डेली. स्थूल आणि सूक्ष्म भूते प्राणी डी ज्यांपासूनय देवाने निर्मित डेली. ॥ ८८ ॥

पञ्चतन्मात्रतः सूक्ष्मं स्थूलं तत्स्थूलभूततः ।

पञ्चभूतात्मके देडे स्त्री का सा कश्च पुरुषः ॥ ८९ ॥

अर्थ - पंचतन्मात्रापासून सूक्ष्म देड आणि स्थूल देड डे स्थूल भूतांपासून उत्पन्न डेलीत. आणि ज्या पंचमडाभूतात्मक देडांत काय पुरुष देड आणि काय स्त्रीदेड? अर्थात सर्व अेकच प्रकार आडे. ं ॥ ८९ ॥

सुषिरं व्योमयद्देडो प्रयारो वायुसंज्ञकः ।

उष्णताग्निर्द्रवं यापः पृथ्वी काठिन्यमित्यपि ॥ ९०० ॥

अर्थ - शरीरांत आकाशरूपाने पोडणी रिक्त स्थाने वायुरूपाने यलन -वलन, अग्निमुळे उष्णता, जलामुळे द्रवता पातणपणा, पृथ्वीमुळे कडकपणा डाडे वगैरे निर्मित जाली. ॥ ९०० ॥

प्राणोत्कमणतश्चोर्ध्वं शवडुपात्तनुर्भवेत् ।

पृथ्व्यंश अेक अेवात्र वर्तते शवडुपातः ॥ ९०१ ॥

अर्थ - प्राणोत्कमण जाव्यावर शरीर उर्ध्व गतिस जाउन मृतउपाने शव बनून राडते. पृथ्वीया जो जड अंश असतो तो तेवढा येथे जमीनीवर राडतो. तो शिल्क राडतो. ॥ १०१ ॥

पृथिव्यां स लयं गत्वा मृत्तिकैव क्माद्भवेत् ।

अवशिष्ठं किमत्र स्थालो देहः कस्य सोऽभवत् ॥ १०२ ॥

अर्थ - पृथ्वीमध्ये त्याच्या विलय डोतो आणि त्याची मृत्तिका बनते. नंतर काय रडते? कसच्या देह आणि कोणत्या तो रडायला? ॥ १०२ ॥

आकाशाद्वायुरुत्पन्नस्ततोऽग्निः समजायत ।

अग्नेरापस्ततः पृथ्वी पृथिव्योऽन्नं प्रजायते ।

अन्नाद्देतो रजश्चैव ताभ्यां देहा षमे क्मात् ॥ १०३ ॥

अर्थ - आकाशांत वायु उत्पन्न जाला त्याच्यापासून अग्नि उत्पन्न जाला. अग्निपासून पाणी आणि पाण्यापासून पृथ्वी उत्पन्न जाली. पृथ्वी पासून अन्न, त्यापासून रेत आणि रज उत्पन्न जाले. त्या पासून देह निर्मित जाला. ज्या कमाने सर्व उत्पन्न जाले. ॥ १०३ ॥

घटो यद्भूमृत्तिकायाः पुल्लिङ्गत्वेन बुध्यते ।

स्त्रीलिङ्गत्वेन सा स्थाली मृत्तिकेऽव तत्र तु ॥ १०४ ॥

अर्थ - घटउपाने जे निर्मित जाले ते पुरुषलिंग आणि स्थाली उपाने जे उत्पन्न जाले ते स्त्रीलिंग. मात्र अेकाय मातीये सर्वकाडीं बनले आडे. ॥ १०४ ॥

तथैव स्त्री पुमान्देहो जडो मृण्मात्रं मृद्भवः ।

का य नारी नरः कः स्याद् भ्रममात्रमिदं जगत् ॥ १०५ ॥

अर्थ - त्याप्रमाणेय सर्व स्त्री -पुरुष देह डे जड आणि अेकाय मातीये बनलेले आडे. मडणून त्यांत काय नारी आणि काय नर डा भेद भ्रममात्रय आडे. डे जग भ्रम मात्रय आडे. ॥ १०५ ॥

रजोऽधिक्याय्य यो देहः स्त्रीलिङ्गत्वेन बुध्यते ।

रेतोऽधिक्याय्य यो देहः पुल्लिङ्गत्वेन बुध्यते ॥ १०६ ॥

अर्थ - रजतत्वाच्या आधिक्याने मडणजे बहुमात्रेने तो देह स्त्रीलिंग मडटला जातो आणि रेत तत्वाच्या आधिक्याने पुरुष देह मडटला जातो. ॥ १०६ ॥

अन्ने हि नरनारीति व्यवहारः प्रतीयते ।

नाऽपि भूमौ न नरीरे य नाग्नी वायो न भे तथा ॥ १०७ ॥

अर्थ - ज्यामुणेय व्यवहारात डा भेद नर नारी उपाने गणाला जातो. त्याप्रमाणे डा भेद त्या पंथमडाभूतांमध्ये नाडी डी ज्यापासून आपले मानवी शरीर मिश्रितउपाने बनले आडे. पृथ्वी, आप, तेज, वायु, आकाश डी तत्वे सर्व शरीरांत सारण्याय प्रमाणांत असतात. ॥ १०७ ॥

अज्ञानोत्थं भ्रमाज्जता वासनायाऽसदात्मिका ।

तस्यां पुंस्त्रीवदाभाति स्वप्ने मिथ्या यथा तथा ॥ १०८ ॥

अर्थ - अज्ञानामुळे भ्रम उत्पन्न होवून आण्डि असत् तत्वाधियी वासना उत्पन्न जाल्यामुळे हा नर नारी भेद जाणवतो पण तो ज्याप्रमाणे स्वप्न हे मिथ्या असते तद्वतय आडे. स्वप्न तेवढ्यापुरते भरे वाटते. पण जागृत अवस्था प्राप्त जाल्यावर ते सर्व मिथ्या (भोटे) होते हे पटते. ॥ १०८ ॥

अनेनेवां छिज्जवत्वं बन्धो दुःखं जनिर्मुक्तिः ।

नात्मा नैव य भूतानि नान्त्रं नारी नरोऽपिय ॥ १०९ ॥

अर्थ - ज्या अज्ञानजन्य भ्रमामुळेय ज्जवत्त्व आण्डि त्याये बंधन तसेय जन्म आण्डि मृत्यू हे प्राप्त होते. अन्यथा हे नर नारी भेद नाडीत. आण्डि आत्मा आण्डि ज्जव हे भेद नाडीत. ॥ १०९ ॥

जन्मदुःखाथमेवेयं भावना निर्मिता भवेत् ।

डीनमस्य भवेन्मोक्षो ग्रहणं बन्ध अेक छि ॥ ११० ॥

अर्थ - जन्म -दुःख ज्या साडीय डी भावना निर्मित होते आण्डि ज्या अज्ञानजन्य भ्रमरूपी अवस्थे पासून जो सुटला त्यास मोक्षप्राप्ती होते आण्डि ज्या भावनेत जो बांधला गेला त्याला संसार बंधन प्राप्त होते. ॥ ११० ॥

न यर्मणो न रक्तस्य न मांसस्य न यास्थिनः ।

यतो नैव ततो ज्ञानं स्वात्मरूप तनुर्जडा ॥ १११ ॥

अर्थ - त्या भ्रमामुळे यर्म, रक्त, मांस, अस्थि रूप हेडांमध्येय भीपाण्डा वाटतो. ते सर्व जडरूप आडे. स्वात्मरूपाये ज्ञान म्हाण्डे भ्रमरहित ज्ञान आडे. ॥ १११ ॥

यथा भानुः स्वप्रकाशस्तथा ज्यात्मा स्वयं प्रभः ।

यकास्ति सर्वदेडेषु निजनन्दस्वरूपतः ॥ ११२ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे सूर्य हा स्वयंप्रकाशी आडे, त्याय प्रमाणे आत्मा पण स्वयं प्रकाशी आडे. तो सर्व शरीरांत ज्जवमात्रांत स्वतःरूपाने आनंद रूपाने प्रकाशित होतो. ॥ ११२ ॥

इति श्रीसमर्थरामदासानुगृहित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसम्भः ग्रन्थे मायारूपसृष्टिः नाम नवमं प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

१०. गुरुकृपया देहाध्यसनाशः नाम प्रकरणं दशमम्

(गुरुकृपेने देहाविषयी भ्रान्तज्ञानाया नाश -)

देहाध्यवशास्थिते यद्यदाभाति तत्सदा ।

आत्मप्रकाशतः सर्वं भूगतोयं यथाऽपते ॥ १ ॥

અર્થ - દેહાધ્યાસ શરીર મ્હણજે મી હી પક્કી ચૂક અશી - ભ્રાત સમજૂત અસતે આણિ ત્યા મોહામુળે જે -જે ભાસતે તે -તે સર્વ આત્મજ્ઞાન ઝાલ્યાવર મૃગજળાપ્રમાણે નાહીસે હોતે. મૃગજળ હે સૂર્યતાપામુળે ભાસતે. ॥ ૧ ॥

અહં દેહો મમાયં વા ભાવનાઽજ્ઞાનકલ્પિતા ।

નાહં દેહો મમાયં વા ભાવના જ્ઞાનકલ્પિતા ॥ ૨ ॥

અર્થ - મી મ્હણજે માઝે શરીર આણિ હે માઝે હી ભાવના અજ્ઞાનામુળેય ઉત્પન્ન હોતે. આણિ આત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિનંતર હે માઝે નાહી અશી ભવના ઉત્પન્ન હોતે. ॥ ૨ ॥

અહં મમેતિ ચો ભાવો દેહાધ્યાસાદનાત્મનિ ।

સ ભાવો બન્ધ ઇત્યુક્તઃ સ્તન્મુક્તિર્મુક્તિરુચ્યતે ॥ ૩ ॥

અર્થ - મી આણિ માઝે હી ભાવના દેહાધ્યાસ લાગતો તેવ્હા હોતે. આણિ હ્યા ભાવના પાસૂન સુટકા ઝાલી કી મ્હણજે મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતે. ॥ ૩ ॥

દેહોઽહમિતિ સદ્ગુલ્પો મહત્ સંસાર ઉચ્યતે ।

દેહોઽહમિતિ સદ્ગુલ્પઃ સ બન્ધ ઇતિ ચોચ્યતે ॥ ૪ ॥

અર્થ - મી મ્હણજે દેહ હી કલ્પના મ્હણજેય મહાન સંસાર અસે મ્હટલે જાતે આણિ મી મ્હણજે હે શરીર હા સંકલ્પ બંધન ઉત્પન્ન કરતો. ॥ ૪ ॥

દેહોઽહમિતિ સદ્ગુલ્પસ્તદ્દુઃખમિતિ ચોચ્યતે ।

દેહોઽહમિતિ યદ્ભાન સ એવ નરક સ્મૃતઃ ॥ ૫ ॥

અર્થ - દેહ મ્હણજે “મી” હા સંકલ્પ દુઃખ ઉત્પન્ન કરતો આણિ દેહ મ્હણજે “મી” હી સંકલ્પનાચ હે ભાન હોણે મ્હણજેય નરકવાસ હોય. ॥ ૫ ॥

દેહોઽહમિતિ સદ્ગુલ્પો જગત્સર્વમિતીયતે ।

દેહોઽહમિતિ સદ્ગુલ્પો હૃદયગ્રન્થિરીરિતઃ ॥ ૬ ॥

અર્થ - દેહ મ્હણજે મી હી કલ્પનાચ મ્હણજે સર્વ જગ આણિ દેહ મ્હણજે મી હ્યાતય હૃદયગ્રંથી મ્હટલે જાતે. ॥ ૬ ॥

દેહોઽહમિતિ યજ્ઞજ્ઞાનં તદેવાજ્ઞાનમુચ્યતે ।

દેહોઽહમિતિ યજ્ઞજ્ઞાનં તદસદ્ભાવમેવ ચ ॥ ૭ ॥

અર્થ - દેહ મ્હણજે “મી” અસે વાટણે હેય અજ્ઞાન આહે. આણિ દેહ મ્હણજે “મી” હી ભાવનાચ “અસત્ ભાવના” મ્હટલી જાતે. ॥ ૭ ॥

દેહોઽહમિતિ યા બુદ્ધિઃ સા ચાવિદ્યેતિ ભણ્યતે ।

દેહોઽહમિતિ યજ્ઞજ્ઞાનં તદેવ દ્વૈતમુચ્યતે ॥ ૮ ॥

અર્થ - દેહ મ્હણજે “મી” હી ભાવનાચ અવિદ્યા અસે મ્હટલે જાતે. આણિ દેહ મ્હણજે “મી” હ્યાસચ દ્વૈત જ્ઞાન મ્હટલે જાતે. ॥ ૮ ॥

देलोडलमिति सङ्कुड्ल्यः सत्यजुवः स अवेव डि ।

देलोडलमिति यजुज्ञानं परिच्छिन्नमितीरितम् ॥ ८ ॥

अर्थ - “देल डाय मी” डा संकल्प मडलजे भरा जुवभाव मडले जाते. देल मडलजे मी डे ज्ञान परिच्छिन्न ज्ञान मडले जाते. ॥ ८ ॥

देलोडलमिति सङ्कुल्यो मडलपापमिति स्कुटम् ।

देलोडलमिति या बुद्धि स्तृषणादोषमया डिल ॥ १० ॥

अर्थ - देल मडलजेय “मी डा संकल्प” मडलपाप मडले जाते. देल मडलजे “मी डी बुद्धि” तृषणादोषाने परिपूर्णे मडले जाते. ॥ १० ॥

लोकवासनया जन्तोः त्रशास्त्रवासनयापि य ।

देलवासनाया ज्ञानं यथावनैव जायते ॥ ११ ॥

अर्थ - लोकषण लोकप्रियता आदि मोडामुणे शास्त्रवासना मडलजे बहुतसे ज्ञान प्राप्त करुनय तसे प्रदर्शन करणे डी षण तसेय देलवासना ज्या मोडामुणे मनुष्याला भरे ज्ञान प्राप्त डोत नाली. ॥ ११ ॥

छन्दिर्याभ्यां छ्यजय्याभ्यां द्वाभ्यामेव वृत्तं जगत ।

अडो उपस्थ जिह्वाभ्यां दुःखं समनुभूयते ॥ १२ ॥

अर्थ - अजेय अश्या दोन छंदिर्यांकडून ज्या जगाये संपूर्णपणे अपडरण केले गेले आडे. ते दोन छंदिर्य (डी ज्यांना कोणी जिंकूय शकत नाली) मडलजे अेक तर रसेनेद्विरे अर्थात कामवासना (ज्यांस अयोग्यरीतीने मोकाट सोडल्यामुणे) ज्यापासून परिणामी दुःखायीय प्राप्ती डोते. ॥ १२ ॥

विश्वं सर्वभ्रमापन्नं कान्तासु कनकेषु य ।

तासु तेष्वध्यनासक्तो धीरो वीरः सुधीकृती ॥ १३ ॥

अर्थ - कांता आणि कनके अर्थात स्त्री आणि सोने (धन) ज्यामुणेय सर्व जगत डे भ्रमित डोवून दुःखाप्रत पोडोयले आडे. ज्या दोन्डीं मध्ये जो कोणी निःस्पृह राडील तोय भरा धीर आणि वीर आडे. ॥ १३ ॥

जन्त्वा पूर्णतां यान्ति विकारा यौवने पुनः ।

तारुण्यं त्वब्धिवत् घोरं तत्र सत्सङ्गतिर्छिनो ॥ १४ ॥

अर्थ - यौवनावस्थेत विकार डे पूर्णपणे विकसित डोवून उत्पन्न डोतात. तारुण्य डे अेभाधा सागरासारभे अथांग असून सत्संगति शिवाय (मोकाट सुटलेले) असते. ॥ १४ ॥

दुर्लभो विषयत्यागो दुर्लभं तत्त्वदर्शनम् ।

दुर्लभा सडजावस्था सद्गुरोः करुणां विना ॥ १५ ॥

અર્થ - વિષયવાસનેચા ત્યાગ હા અત્યંત દુર્મિળ અસૂન તત્ત્વદર્શન અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનાવિષયી ઇચ્છા પણ ક્વચિત્તય આહે આણિ સહજ અવસ્થાપણ દુર્લભ (મનુષ્ય મહણૂન આપણ કાય કેલે પાહિજે અસે વાટણે મહણજે સહજ અવસ્થા) હી સુદ્ધા સદ્ગુરુ કૃપેવાચૂન કઠીણ આહે. ॥ ૧૫ ॥

ગુરુરેવ પરંબ્રહ્મ ગુરુરેવ પરા ગતિ: ।

ગુરુરેવ પરા વિદ્યા ગુરુરેવ પરાયણમ્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ - ગુરુ હેચ પરબ્રહ્મ આહે. ગુરુ હીચ પરમગતીઆહે. ગુરુ હીચ પરાવિદ્યા આહે આણિ ગુરુ હેચ શરણ જાણ્યાસ યોગ્ય અસે સ્થાન આહે. ॥ ૧૬ ॥

ગુરુદેવ પરાકાષ્ઠા ગુરુદેવ પરં ધનમ્ ।

યસ્માત્તત્ત્વોપદેષ્ટાઠસૌ તસ્માદ્ગુરુતરો ગુરુ: ॥ ૧૭ ॥

અર્થ - ગુરુ હી સર્વાંત ઉચ્ચ અશી સ્થિતી આહે. ગુરુ હેચ પરમધન આહે. ગુરુ હેચ તત્ત્વાચે ઉપદેશક અસત્યામુળે શ્રેષ્ઠ આહે. ગુરુ હેચ સર્વશ્રેષ્ઠ આહે. ॥ ૧૭ ॥

ગુકારશ્ચાન્ધકારો હિ રુકારસ્તેજ ઉચ્ચતે ।

અજ્ઞાનગ્રાસકં બ્રહ્મ ગુરુરેવ ન સંશય: ॥ ૧૮ ॥

અર્થ - ગુરુશબ્દાંતીલ પહિલ અક્ષર જે “ગુ” હ્યાચા અર્થ “અંધ:કાર” અસા આહે આણિ દુસરે અક્ષર “રુ” હ્યાચા અર્થ “તેજ” અસે આહે, અજ્ઞાનાચા (અંધ:કારાચા) નાશક ગુરુ આહે. કારણ અજ્ઞાનાને બ્રહ્મતત્ત્વ હે ગ્રાસલે ગેલે આહે. આણિ ગુરુ હેચ ત્યા અજ્ઞાનાચે નિવારણ કરતાત, કરુ શકતાત. ॥ ૧૮ ॥

ગુકારસ્થાદ્ ગુણાતીતો રૂપાતીતી રુકારક: ।

ગુણરૂપવિહીનત્વાદ્ ગુરુરિત્યભિધીયતે ॥ ૧૯ ॥

અર્થ - ગુકાર હા ગુણાંચ્યાહી પલીકડે મહણજે અતીત અસતો આણિ રુકાર હા રૂપાચ્યા હી પલીકડે રૂપાતીત અસતો. અર્થાત ત્યાલા કોઠલેહી રૂપ સાંગતા ચેણાર નાહી. આણિ ગુણ -રૂપ વિહીનત્ત્વમુળે મહણજે હે દોન્હી હી જ્યાસ નાહી, ત્યા પલીકડીલ ગુરુ હે આહેત. ત્યાંચે આપણ એકચ લક્ષણ સાંગૂ શકત નાહી ॥ ૧૯ ॥

ગુકાર: પ્રથમોવર્ણી માયાદિગુણભાસક: ।

રુકારોઽસ્તિ પરબ્રહ્મમાયાભ્રાન્તિવિમોચક: ॥ ૨૦ ॥

અર્થ - માયેચા જો પડદા બ્રહ્મરૂપાવર અજ્ઞાનરૂપાને આહે ત્યાંતીલ પ્રથમ (આવરણ) “ભ્રમ” રૂપી અંધ:કાર મહટલે પાહિજે. તો ગુકાર આહે. રુકાર હા જ્ઞાનસ્વરૂપ મહણજે બ્રહ્મરૂપાવરી અજ્ઞાન (ભ્રમાચા) નાશક આહે. ॥ ૨૦ ॥

ગુકારઞ્ચ ગુણાતીતં રુકારં રૂપવર્જિતમ્ ।

ગુણાતીતમરૂપઞ્ચ યોદધાત્સદગુરુ: સ્મૃત: ॥ ૨૧ ॥

અર્થ - “ગુકાર” હા ગુણાતીત અસૂન “રુકાર” હા રૂપાતીત આહે. જો ગુણાતીત આણિ રૂપાતીલ જ્ઞાન દેતો ત્યાલા સદ્ગુરુ અસે મહટલે જાતે. ॥ ૨૧ ॥

ધ્યાનમૂલં ગુરોર્મૂર્તિ: પૂજામૂલં ગુરો:પદમ્ ।

मन्त्रमूलं गुरोर्वाक्यं मुक्तिमूलं गुरोः कृपा ॥ २२ ॥

अर्थ - ध्यान हीय गुरुची मूर्ति आहे. गुरुचरण म्हाणजे पूजा करण्यातय आहेत. गुरुमंत्र म्हाणजे गुरुवाक्य उच्य गुरुमंत्र आहेत. आणि गुरुकृपा ही मुक्ती प्राप्त करण्यास मुख्य आधार (कारण) आहे. त्या मुण्येय मुक्ती भिणते. ॥ २२ ॥

शोषणं पापपङ्कस्य दीपनं ज्ञानतेजसः ।

गुरोः पादोदकं सम्यक् संसारार्णवतारकम् ॥ २३ ॥

अर्थ - पाप रुपी शिभवास दूर करणारे, ज्ञानरुपी तेज प्रज्वलित करणारे असे गुरु पादोदक अर्थात गुरुचे चरणामृत (म्हाणजे त्याची आज्ञा पालन करणे - गुरुवाक्यांवर विश्वास ठेवणे) हे भवसागर तरुन जाण्यास अत्यंत मोठे भक्कम साधन आहे. ॥ २३ ॥

यथा मनन्मन्त्रेण नरो वार्याधिगच्छति ।

तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रुषुरधिगच्छति ॥ २४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे तडान लागल्यावर मनुष्य भावून भावून शेवटी जलप्राप्ती करुन घेतो (श्रम केल्यावरय कुलप्राप्ती होणे) त्याप्रमाणे गुरुची सेवा करुन श्रमकरणार्यास विद्या प्राप्त होते. ॥ २४ ॥

गुरोः परतर नास्ति त्रिषु लोकेषु किञ्चनः ।

गुरुरेव परं ब्रह्म मोक्षसाम्राज्यं दिक्षितः ॥ २५ ॥

अर्थ - गुरुपेक्षा श्रेष्ठ, असे तिन्ही लोकात कुणीही नाही गुरु हाय परब्रह्मरूप अभिषिक्त सम्राट आहे. ॥ २५ ॥

गुरुप्रसादतस्स्वात्मन्यात्माराम निरीक्षणात् ।

गच्छता मुक्तिमार्गेण स्वात्मज्ञानं प्रवर्तते ॥ २६ ॥

अर्थ - गुरुप्रसादामुणे स्वतःच्या अंतरंगांत आत्म्याचे निरीक्षण करुन मुक्तिमार्गाने पुढे वाटचाल करीत असतांना स्व आत्मज्ञान प्राप्त होते. ॥ २६ ॥

गुरुवाक्याधृते चित्ते ब्रह्मज्ञाने प्रकाशते ।

अभ्यासवासनाशक्त्या तरन्ति भवसागरम् ॥ २७ ॥

अर्थ - गुरु वचनें लुट्यात साठविल्याने ब्रह्मज्ञान प्राप्त होते. आणि त्याच्या अभ्यास करण्याची सतत धर्या उत्पन्न होवून मनुष्य भवसागर तरुन जातो. ॥ २७ ॥

गुरुशिष्यादिभेदेने ब्रह्मैव प्रतिभासते ।

ब्रह्मैव केवलं शुद्धं विद्यते तत्त्वदर्शने ॥ २८ ॥

अर्थ - गुरु शिष्य भेदांमधून ब्रह्मतत्त्वय आभासित होते. तत्त्वदर्शन म्हाणजे अकंदर तत्त्वज्ञान, वेदांत, विषयांत “ब्रह्म” हाय केवळ अक विषय आहे. ॥ २८ ॥

मोक्षद्वारे क्षरपालाश्चत्वारः परिकीर्तितः ।

शमो विचारः सन्तोषश्चयतुर्थः साधुसङ्गम् ॥ २८ ॥

अर्थ - मोक्षाच्या द्वारा मध्ये प्रवेश करावयाचा असल्यास थार द्वारपाल असतात. (१) शम (२) विचार (३) संतोष (४) साधुसंग.

साधुसङ्गतिरेवाय कारणां प्रथमं ततः ।

युक्तिः सम्पाद्यते पुष्ठा दृढा नौरिवनाविकात् ॥ ३० ॥

अर्थ - त्यांत साधुसंगति हीय प्रथम मोठे कारण आहे. ज्याप्रमाणे तरुन जाण्यासाठी नाव आणि नाविक दोन्ही लागतात, पण नाविकारी युक्ति (नैपुण्य) पण त्या नावेला दृढ पळे ताब्यांत ठेवण्यास कारण बनून मार्ग कमण करते.

आत्मज्ञानान्न क्षेत्रेण विरक्तिप्रपया पुनः ।

साधवः पालयन्तीह दयया श्रुवतां कृते ॥ ३१ ॥

अर्थ - केवण शरीरभावनेने आत्मज्ञानाशिवाय विरक्ति प्राप्त होत नाही. आणि साधुसंत श्रुवांच्या कल्याणासाठी हे कार्य करुन त्यांचे पालन करतात. ॥ ३१ ॥

मरुत्भूमौ यथोद्यानं संसारे साधवस्तथा ।

शान्तिञ्च नवयैतन्यं यच्छन्ति हि मडात्मनः ॥ ३२ ॥

अर्थ - वाणवंटांत ओभाटे उद्यान मिणावे व शीतलता प्राप्त व्हावी तद्वत संसारांत साधुसंतांची संगती ही शांति आणि नवयैतन्य प्रदान करते. ॥ ३२ ॥

संसारसागरे सन्तः सर्वसमृद्धद्वीपवत् ।

पथिको यत्र गत्वैवं पुनर्दुःखं न विन्दति ॥ ३३ ॥

अर्थ - संसार सागरामध्ये संत हे सर्वसमृद्धिने युक्त असे ओभाटे द्विपथ - जमीनीया हिस्सा आहे. ते प्राप्त करुन संसारी मनुष्य पुनः दुःख प्राप्त करत नाही. ॥ ३३ ॥

नद्यो यथा परार्थाय इलवृक्षाणि वा यथा ।

परार्थाय हि श्रुवन्ति साधवो दीनवत्सलाः ॥ ३४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे नद्या परोपकारासाठीय वडात असतात, वृक्ष हे परोपकारासाठीय इण प्रदान करतात, तद्वत संत हे लोकांसाठीय दीनवत्सल होवून दुःखितांवर प्रेमरूपी छाया घालण्यासाठी असतात. ॥ ३४ ॥

गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।

पापं तापञ्च दैन्यञ्च हरति सन्तसमागमः ॥ ३५ ॥

अर्थ - गंगा नदी ही पापक्षालन करते, चंद्रमा तापहरण करतो आणि कल्पतरु हा दारिद्र्य दूर करतो पण संत हे पाप, ताप, दारिद्र्य दूर करतात, तिन्हीच्या नाश करतात. ॥ ३५ ॥

साधवो सुभो नित्यं परं ब्रह्मात्मरूपिणः ।

तत्र गत्वा न भिन्नःस्थात् प्रविष्टाब्धौ नदी यथा ॥ ३६ ॥

अर्थ - आत्मतत्त्वरूपेण ब्रह्मनिरूपण करून साधुसंत हे सुखरूप करून टाकतात (अर्थात साधुसंतांजवण जाऊन त्यांचे ब्रह्मनिरूपण जो समजून घेईल त्याला). ज्याप्रमाणे नद्या समुद्रात जाऊन मिळाल्यावर समुद्र रूपय होतात. त्यांचे स्वतःचे वेगळेपण रद्दात नाही. ॥ ३६ ॥

आत्मज्ञानं ही सम्प्राप्य ब्रह्मैवात्मा सनातनः ।

अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥ ३७ ॥

अर्थ - आत्मज्ञान प्राप्त जाल्यावर हे सनातन आत्मतत्त्वचय ब्रह्मचय होवून ऐक्यरूप होते. ज्या क्षणभंगुर सुखहीन अश्या जिवनाला प्राप्त करून त्या जिवाने माझे ईश्वराचे रूप प्राप्त होते. ॥ ३७ ॥

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यते मामबुद्धयः ।

परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ ३८ ॥

अर्थ - मला अर्थात “परं” अप्रत्यक्ष अश्या परमतत्त्वाला जो आनंदरूप आहे अश्या मला न जाणवल्यामुळे अज्ञानी लोक अदृश्य असे समजून (जे व्यक्त आणि दृश्यमय आहे, त्यालाच कृत्त समजतात।) ॥ ३८ ॥

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ।

यम्प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ३९ ॥

अर्थ - अव्यक्त जे स्पष्ट रूपाने समजत नाही तसेच निराकार आणि निर्गुण आहे ते आणि जे अप्रत्यक्ष अक्षर आहे असे स्वरूपेण म्हणजेच परमगती आहे. हे प्राप्त जाल्यावर जाणणारा पुनः जन्ममरणचक्राच्या द्वे-यांत अडकत नाही आणि त्या स्थानावरून परत येत नाही, तेच धाम म्हणजे माझे धाम आहे. ॥ ३९ ॥

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।

मामुपेत्य तु कौन्तेय पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ४० ॥

अर्थ - ब्रह्मलोकालासून तो ज्या मर्त्यलोकापर्यंत सर्व लोकांतील प्राणी पुनर्जन्मप्राप्त करतात. परंतु माझ्या पर्यंत पोहोचणारे जेव्हा पुनर्जन्म घेत नाहीत. ॥ ४० ॥

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ।

अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासद्व्ययते ॥ ४१ ॥

अर्थ - जे जाणवणारे योग्य आहे ते मी तुला आता सांगतो, जे जाणवल्यामुळे अमृत अन्न केले जाते, जे अनादि म्हणजे जयाची सुरुवात. कधी केवळ हे सांगता येत नाही, ते परब्रह्मरूप आहे. ते “असत्” असे म्हटले जात नाही. “सत्” म्हणजे चिरंतन अक्षर जे नव्दतेय ते आधी होते असे म्हणता येत नाही. म्हणून त्याला “असत्” आधी नव्दते असे म्हटले जाते. ॥ ४१ ॥

न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न पावकः ।

यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ ४२ ॥

अर्थ - त्या परम तत्त्वाला सूर्य प्रकाशित करीत नाही. चंद्र आणि अग्निपण त्यास प्रकाशित करीत नाहीत. ज्या ठिकाणी पोहोचल्यावर परत यावे लागत नाही (पुनर्जन्म नाही) ते माझे धाम आहे, असे समज. ॥ ४२ ॥

તદ્વિદ્ધિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રશ્નેન સેવયા ।

ઉપદેક્ષ્યન્તિ તે જ્ઞાનં જ્ઞાનિનસ્તત્ત્વદર્શિનઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - જે તત્ત્વજ્ઞાની વ મહાબુદ્ધિમાન મનીષી આહેત ત્યાંજપાશી જાઊન ત્યાસ વિનમ્રતેને નમસ્કાર કરુન, આણિ શંકા વિચારુન (બ્રહ્મજ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરાવે.

યજ્ઞહાત્વા ન પુનર્મોહમેવં યાસ્થાસિ પાણ્ડવ ।

ચૈત્ર ભૂતાન્યશેષેણ દ્રક્ષ્યસ્થાત્મન્યથો મયિ ॥ ૪૪ ॥

અર્થ - જે સમજૂન ઘેતલ્યાવર મોહપ્રાપ્તી હોત નાહી, તરી સર્વ પ્રાણી તુલા માઝ્યા અંતરાત્મ્યાંત આતા તુલા દાખવિતો ॥ ૪૪ ॥

ઇત્યાહ ભગવાન્ કૃષ્ણઃ સાધકાયજુનાય ચ ।

બ્રહ્મજ્ઞાનં પરં પુસા તત્પ્રાય ગુરુણૈવ હિ ॥ ૪૫ ॥

અર્થ - સાધક અર્જુનાલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ્ઞાની મહટલે આહે કી, બ્રહ્મજ્ઞાન હે ગુરુ કડૂનય ઘેતલે પાહિજે.

બ્રહ્મજ્ઞાનાદ્દતેનસ્થાન્મોક્ષઃ કસ્યાપિ કુત્રચિત્ ।

ગૃહી વાપિ ચ વૃદ્ધોઽપિ મુક્તઃસ્થાદ્બ્રહ્મવેદનાત્ ॥ ૪૬ ॥

અર્થ - બ્રહ્મજ્ઞાનાવાચૂન મોક્ષપ્રાપ્તી કધીહી હોત નાહી. સાધક તજ્ઞ આણિ જરી વૃદ્ધ અસતા તરી ગુરુ ઉપદેશારહિત રાહિલ્યાસ ત્યાસ બ્રહ્મજ્ઞાનપ્રાપ્તી હોત નાહી. ॥ ૪૬ ॥

ઇતિ શ્રીસમર્થરામદાસાનુગૃહિત શ્રીરામપદપદ્મજુભૃડગાયમાન શ્રીમત્પરમહંસ પરિપ્રાજકાચાર્ય ભગવતા શ્રી શ્રીધરસ્વામિના વિરચિતે મુમુક્ષુસખઃ ગ્રન્થે ગુરુકૃપયા દેહધ્યાસનાઃ નામ દશમં પ્રકરણં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૧૧. શ્રવણાદીનાં મોક્ષરાધનત્વં નામ પ્રકરણમેકાદશમ્

(શ્રવણાદી મોક્ષસાધન - પ્રકરણ અકરાવેં)

શ્રવણન્તુ ગુરોઃપૂર્વ મનનન્તરદનન્તરમ્ ।

નિદિધ્યાસનમેતદ્ધિ પૂર્ણબોધસ્ય કારણમ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ - પ્રથમ ગુરુચ્યા ઉપદેશાયે શ્રવણ કરુન નંતર ત્યાચે મનન (નીટ વિચાર કરુન, સ્મરણ કરુન) ત્યાનંતર “નિદિધ્યાસનમ્” અર્થાત ગુરુ કિવા શાસ્ત્ર વચનાંચે પુનઃપુનઃ સ્મરણ કરુન ત્યા જ્ઞાનાચી વારંવાર ઉજળણી કરણે ત્યા જ્ઞાનાંત “અસત્” તત્વાચ્યા નિષેધ આણિ “સત્” તત્વાચ્યા અધિષ્ઠાનાચ્યા અભ્યાસ હે ચેતે. હેચ પૂર્ણ બોધ પ્રાપ્તિચે મુખ્ય સાધન આહે. ॥ ૧ ॥

ઉત્પત્તિસ્થિતિસંહારસ્ફૂર્તિજ્ઞાનવિવર્જિતમ્ ।

પ્રથમં ત્વેકમેવાસીદ્ બ્રહ્મૈવાનન્દરૂપકમ્ ॥ ૨ ॥

અર્થ - ઉત્પત્તિ સ્થિતી આણિ સંહાર હ્યા જગતાચ્યા તીન અવસ્થા સર્વપ્રથમ એકદમ સ્ફુરણ હોણ્યાપૂર્વી એકચ સ્થિતીત હોત્યા ત્યા મહણજે કેવળ આનંદમય બ્રહ્મ હેચ એકમેવ અદ્વિતીય અવસ્થા હોય. ॥ ૨ ॥

अधिष्ठानं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणोऽन्यधतो न हि ।

ततः सर्वप्रपञ्चोयं ब्रह्मैव निजरूपतः ॥ ३ ॥

अर्थ - ब्रह्मतत्त्वाशिवाय दुसरे कोठवेच तत्त्व ज्या प्रपंचाच्या मुणाशी पार्श्वभूमीवर नाही. निजरूपाने म्हाणजे हे सर्वच जगत् म्हाणजे ब्रह्मरूपच आहे. ॥ ३ ॥

अेतद्ब्रह्मस्वरूपं यो ज्ञात्वा तत्स्थितिमाप्नुयात् ।

सञ्चिदानन्दं ब्रह्मैव भूत्वा शराजतेऽद्भ्यः ॥ ४ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे ब्रह्माची ही स्थिती जाणून जो त्या स्थितीला प्राप्त करून घेतो, तोच सत् चित् आनंदरूप होवून ब्रह्मरूपाने जणकतो. ॥ ४ ॥

प्रपञ्चाभावात्तस्तस्य दुःखाभावोऽपि जायते ।

न तस्य किञ्चिदज्ञानं नित्यबोधस्वरूपतः ॥ ५ ॥

अर्थ - प्रपंचाच्या म्हाणजे (मी व ब्रह्म दोन आहोत, मी म्हाणजे हे शरीर ज्या भावास प्रपंच (कल्पना) भाव म्हाटवे आहे।) द्वैत भावाच्या जेथे अभाव आहे, तेथे दुःख भावनेच्या पण अभाव आहे. त्यास कोठल्याही अज्ञानाच्या (मायेच्या) स्पर्श होत नाही. आणि नित्यतत्त्वाच्या बोध हा आनंददायक असतो. ॥ ५ ॥

मायाविद्यै विहायैवमुपाधीपरं श्रवणोः ।

अभाएऽसञ्चिदानन्दं परं ब्रह्म विलक्ष्यते ॥ ६ ॥

अर्थ - ज्या माया अविद्येला सोडून श्रवण आपली (जन्म -मरणाची) उपाधी दूर करून) अभाएऽसञ्चिदानन्दं स्वरूप जाणू शकतो. ॥ ६ ॥

एतत् गुरुमुभास्युत्वा शिष्यैः शमदमान्वितैः ।

तद् वाक्यार्थानुसन्धानं क्रियते श्रवणं हितत् ॥ ७ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे गुरुमुभांतून शिष्यांकडून (शम दमादि साधनांनी म्हाणजे इन्द्रिय निग्रह आणि मनोनिग्रहादि साधनांनी सज्ज होवून गुरु वाक्याचे पुनःपुनः प्रथमपूर्वक श्रवण व मनन (अनुसंधान करून) हितकारक श्रवण केले जाते. ॥ ७ ॥

अधिष्ठानाद्विनाकार्यं न प्रतीयेत कर्तव्यम् ।

कार्यकारणं भानं हि तदस्ति त्वमपि स्फुटम् ॥ ८ ॥

अर्थ - कोणतेही कार्य त्याचे अधिष्ठान जर योग्य असले तरच यशस्वी होते, अन्यथा नाही. कार्य कोणते आहे आणि त्याचे कारण हेतू काय आहे ज्याचे भान असले आणि त्याचे अस्तित्व सुध्दा स्पष्ट होते, अर्थात “तत् त्वं असि” तेच तू आहेस “तदस्ति त्वमपि स्फुटम्” अर्थात् ते आहे, तू पण आहे, हे स्पष्ट होते.

दृश्यमाने घटे यद्वन्मृत्तिका भाति सा भवात् ।

दृश्यमाने प्रपञ्चेऽपि ब्रह्मैवाभाति चित्सुभम् ॥ ९ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે હ્યા દિસણાર્યા જગાત આપલ્યાલા ઘટ દૃષ્ટિસ પડતો તેવહાં ત્યાતીલ મૂળ તત્ત્વ માતીય આહે, અસે આમહાસ જ્ઞાત હોતે, તદ્વતય હ્યા દિસણાર્યા સર્વ પ્રપંચામધ્યે સુદ્ધા આમહાસ બ્રહ્મ હેચ સર્વત્ર વિરાજમાન આહે, અસે ભાસતે. ॥ ૯ ॥

ભાવ્યતે યદિ ચેત્કાર્ય તદધ્યસ્તં હિ કારણ ।

સ્વાધિષ્ઠાનાત્તદધ્યસ્તં ભિન્નં ન સ્યાત્કદાચન ॥ ૧૦ ॥

અર્થ - જર હે કાર્ય ત્યામાગીલ ખરે તત્ત્વ કાય આહે, આણિ વરુન આવરણ કશાયે ભ્રમિત કરતે હે જાણવલે તર આપલ્યા મધીલ (અંતરાત્મ્યાંતીત બ્રહ્મતત્ત્વ) સ્વાધિષ્ઠાન જે આહે ત્યા શિવાય દુસરે તત્ત્વ નાહી અસે સર્વત્ર દિસેલ. અર્થાત “સર્વ ખલુ બ્રહ્મ” હે તત્ત્વ અનુભવાસ ચેઈલ. ॥ ૧૦ ॥

રજ્જુસર્વો યથા રજ્જુર્બ્રહ્મૈવેદં જગત્તથા ।

અયમહં ત્વિદં સોડહં બ્રહ્મૈવાનન્દમદ્વયમ્ ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - રજ્જુ દોરી હીય સર્પાસારખી વાટલી તસે બ્રહ્મતત્ત્વ હેચ દોરી આહે. પણ જગત્ હે સર્પાપ્રમાણે ભાસતે. પરન્તુ સ્વાધિષ્ઠાન જર ઉમગલે તર તે ભિન્નત્વ ભ્રમાને દુસરીય વસ્તુ વાટણે હે હોત નાહી. હ્યાંત “હા મી આહે” હા તો આહે, અસે ન વાટતા “મી તર બ્રહ્મચતત્ત્વચ આહે।” અસા મી અદ્વય આનન્દ વાટતો. ॥ ૧૧ ॥

ઇત્યં યુક્ત્યા નિશ્ચયાર્થ સાધકૈશ્ચ સમાહિતૈઃ ।

કૃતં તત્ત્વાનુસન્ધાનં મનનં તત્પ્રકીર્યતે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - હ્યાપ્રમાણે સાધક તપસ્વી કડૂન યુક્તિ ને હા અર્થ નિશ્ચિતાર્થ નિવડૂન ઘેતલા ગેલ્યાસ ત્યાસચ તત્ત્વાનુસંધાન, મનન અસે મહટલે જાતે. ॥ ૧૨ ॥

ઘટાકાશ મહાકાશમિવાત્માનં પરાત્મનિ ।

વિલાયાપ્પણ્ડભવેન ચોડસ્મિ સોડસ્મિ સ્થિરોડસ્યહમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - ઘટામધીલ આકાશ (પોકળી) આણિ મહા આકાશામધીલ પોકળી હ્યાપ્રમાણેચ આત્મા આણિ પરમાત્મા હ્યાંચા પરસ્પર (બૃહદ આણિ સૂક્ષ્મ) અસા સંબંધ આહે, આણિ ત્યા પાસૂન મી ખણિડત અસા તુકડા નસૂન અખણ્ડ બ્રહ્મચ આહે. અસા ગજર કરુન તો આહે, મી આહે, આણિ મી સ્થિર આહે, અસે સમજાવે. ॥ ૧૩ ॥

યત્રૈવ જગદાભાસૌ દર્પણાન્તઃ પુરં યથા ।

નિર્વિકલ્પો નિરાકારો તદ્બ્રહ્મૈવાસ્મિ નિષ્ક્રિયમ્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - જ્યાપ્રમાણે આરશાંતીલ પ્રતિબિમ્બ હે નિષ્ક્રિય અસતે ત્યાપ્રમાણે મી (આત્મતત્ત્વ) હે નિરાકર આણિ નિર્વિકલ્પ અસતે. ॥ ૧૪ ॥

ચિદાત્માનિ સદાનન્દે દેહારુઢામહ ધિયમ્ ।

નિવેશ્ય લિડુગમુન્સૃચ્ય કેવલોહં સ્વમાત્રતા ॥ ૧૫ ॥

અર્થ - ચિદાત્મરૂપ સદાનંદામધ્યે મી દેહ રૂપાવર “અહં” આણિ બુદ્ધિરૂપાને આરુઢ હોતો. આણિ નંતર સ્વાત્મરૂપાસ વિસરુન લિંગમુસૃજ્ય કેવલ અહં બુદ્ધિને મી અસે મહણૂ લાગતો. ॥ ૧૫ ॥

स्वप्रकाशमधिष्ठानं स्वयम्भूय सदात्मना ।

पश्यामि न स्तो भिन्नं डेवलानन्दरूपतः ॥ १६ ॥

अर्थ - “सदात्मना” अर्थात् सात् स्वरूपी आत्म्याने मी स्वयंभू स्वयं प्रकाशित अश्या माज्या अधिष्ठान असणार्था रूपावा बघतो तेंवडा ते माज्यापेक्षा अलग वेगणे असे कांडीय नसून डेवण आनंद स्वरूपय आडे, असे दिसते, अर्थात् अनुभूत डोते. ॥ १६ ॥

क्य गतं केन वानीतं कुत्र वीजमसज्जगत् ।

अधुना नैव पश्यामि स्थितोऽस्मि डेवलात्मना ॥ १७ ॥

अर्थ - असत् रूपी नश्वर जग कोठे गेले? कुणी त्यास दृष्टीआड प्पेयून नेले? आण्णि कशामध्ये ते नश्वर जगत् विलीन जाले? असे मी आता कोठेय बधू शकत नाडी. कारण आता मला सर्वत्र डेवण आनंदमय आत्मतत्त्वय अनुभूत डोत आडे. ॥ १७ ॥

किं डेयं किमुपादेयं किमन्यत्किं विलक्षणम् ।

निजानन्दसुधासिन्धौ परिपूर्णे चिदात्मनि ॥ १८ ॥

अर्थ - काय डेय तिरस्करणीय आडे? काय उपादेय ग्राह्य आडे? काय दुसरे कांडी आडे? आण्णि काय विलक्षण आडे? चित् तत्त्वाने परिपूर्ण आण्णि आनंदाचा समुद्रय डी काय वेळज्या मोठ्या आनंदात मी न्हाडिन निघावो आडे. ॥ १८ ॥

न डिज्यद्य पश्यामि न शृणोमि न वेदम्यडम् ।

स्वात्मनैव सदैवास्मि चिदानन्दः स्वलक्षणः ॥ १८ ॥

अर्थ - न डि मी कांडी बधू शकतोय न डि मी कांडी अकू शकतोय, डिंवा कांडी जाणू शकतोय अशी आनंदमय स्थिती आडे डी सतत आपल्या आपल्या मध्येय आनंदांत अण्ण्ड अश्या आनंदात जे डि स्वतःथेय लक्षण आडे, अश्या अवर्णनीय स्थितीत मी आडे. ॥ १८ ॥

छत्थं निर्विचिकित्स्वैर्ये येतसः स्थापितस्य यत् ।

अेकतानत्वमेताद्धि निदिध्यासनमुच्यते ॥ २० ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे आपल्या चित्ताला ज्या अवर्णनीय अश्या आनंदांत स्थापन करून अेकाय प्रकाराने त्याय स्थितीत राडण्याचा वारंवार अभ्यास करणे ज्यालाय निदिध्यासन म्हणतात.

ध्यातृध्याने परित्यज्य क्रमाद्ध्यैयैकगोचरम् ।

निवातदोपवञ्चितं समाधिरभिधीयते ॥ २१ ॥

अर्थ - ध्यानधारणेमध्ये क्रमाने अेक -अेक सोडून दृश्यस्वरूपांत जे आनंदमय स्वयंप्रकाशी तत्त्व दृष्टिगोचर डोते त्यास निर्वात अश्या स्थणी दिव्याथी ज्योत ज्याप्रमाणे स्थिर राडून प्रकाशित डोत असते, तसे आपले चित् त्या आनंदमय स्थितीत दृढ रडावे, यालाय समाधी असे म्हणतात. ॥

वृत्तयस्तु तदानीमध्यज्ञाता आत्मगोचराः ।

સ્મરણાદનુમીયન્ત વ્યુત્થિતસ્ય સમુન્થિતા: ॥ ૨૨ ॥

અર્થ - ત્યા વેળેસ આપણાંસ અજાણતા, અનેક વૃત્તિ, કલ્પના જ્યા આપલ્યા આત્મતત્વાંત સાઠલેલ્યા અસતાત, ત્યા દૃષ્યરૂપ હોતાત. આણિ આપલ્યા સ્મરણસ્થલાંતૂન ઉદ્ભવતાત આણિ ભાસૂ લાગતાત. (આપલ્યા ચિત્તામઘ્યે અનેક પૂર્વજન્માર્થે સંસ્કાર અસતાત. ત્યાંતૂન આપણાસ ન કળત તે વિચાર દૃષ્યરૂપ ઘેવૂન ઉઠતાત). ॥ ૨૨ ॥

અનાદાવિહ સંસારે સગ્ચિતા: કર્મકોટય: ।

અનેક વિલયં યાન્તિ શુદ્ધો ધર્મોઽભિવર્ધતે ॥ ૨૩ ॥

અર્થ - અનાદિ અશ્યા હ્યા સંસારામઘ્યે કોટ્યાવધી કર્મ સંચિત ઝાલેલે અસતાત. અનેક કર્માર્થ્યા વિલય હોતો. આણિ શુદ્ધ કર્મ જી અસતાત તે ધર્માર્થી વૃદ્ધિ કરિતાત. ॥ ૨૩ ॥

ધર્મમેઘમિમં પ્રાહુ: સમાધિં યોગવિત્તમા: ।

વર્ષત્યેષ યથા ધર્મોમૃતધારા: સહસ્રશ: ॥ ૨૪ ॥

અર્થ - યોગ્યાંમધીલ મહાયોગી હ્યા ધર્મમેઘાલા “સમાધી” અસે મહણતાત. સહસ્રધારાંની હા મેઘ જણૂ અમૃતવર્ષાર્થ કરતો. ॥ ૨૪ ॥

અમુના વાસનાજાલે નિ:શેષં પ્રવિલાપતે ।

સમૂલોન્મૂલિતે પુણ્યપાપાખ્યે કર્મસગ્ચયે ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - વાસનાંચ્યા જાળયામઘ્યે હ્યાંજકડૂન ત્યાંચા (વાસનાંચા) નિપટારા ઝાલેલા દિસતો. આણિ કર્મ સંચયામઘ્યે પાપ આણિ પુણ્યાચા સમૂલ નાશ ઝાલેલા અસતો. ॥ ૨૫ ॥

વાક્યમપ્રતિબન્ધં સત્પ્રાકૃપરોક્ષાવભાસતે ।

કરામલકવદ્ધોઘમપરોક્ષં પ્રસૂયતે ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - અપ્રતિબંધ સત્ વાક્ય હે અજ્ઞાત્ ન દિસણારે અસે વાટતે. હાતાવર ઠેવલેલ્યા આવળયાપ્રમાણે જે સ્પષ્ટ વ નિશ્ચિત અસતે તે દૃશ્યસ્વરૂપાંત અસતે. ॥ ૨૬ ॥

અન્યવિદ્યાપરિજ્ઞાનમર્વશ્યં નશ્ચર ભવેત્ ।

બ્રહ્મવિદ્યાપરિજ્ઞાનં બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ કરં સ્થિતમ્ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - બ્રહ્મવિદ્યા સોડૂન અન્ય વિદ્યાંચે જ્ઞાન હે નશ્ચર આહે. બ્રહ્મવિદ્યેચે જ્ઞાન માત્ર (હાતાવર ઠેવલ્યાપ્રમાણે સ્પષ્ટ) બ્રહ્મપ્રાપ્તિ હેચ નિશ્ચિત આહે. ॥ ૨૭ ॥

યત્પરં બ્રહ્મ સર્વાત્મા વિશ્વસ્થાયતનં મહત્ ।

સૂક્ષ્માત્સૂક્ષ્મતરં નિતયં તત્ત્વમેવ ત્વમેવ તત્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ - વિશ્વાચા આધાર પરબ્રહ્મ હે સૂક્ષ્માંત સૂક્ષ્મ અસૂન નિત્ય સત્ તત્ત્વ રૂપ અસૂન તેચ તુજ્યાંત પણ આહે.

જાગ્રત્સ્વપ્નસુષુપ્ત્યાદિ પ્રપગ્ચં યત્પ્રકાશતે ।

તદ્બ્રહ્માહમિતિ જ્ઞાત્વાં સર્વબદ્ધૈ: પ્રમુચ્યતે ॥ ૨૯ ॥

अर्थ - जाग्रत स्पष्ट सुषुप्ति डा प्रपंच ज्या -ज्या मुणे प्रकाशित छोटो तेच ब्रह्मतत्त्व मी आडे, हे जाणून सर्व बंधनापासून मुक्ति प्राप्त छोते. ॥ २९ ॥

अवमेवोपदेशो हि डैवल्योपनिषद्गतः

छान्दोग्येऽपि स्फुटं वाक्यमेतत्तत्त्वमीतिय ॥ ३० ॥

अर्थ - डैवल्य उपनिषदांतली डेच वाक्य स्पष्ट डेले आडे, आण्णि छान्दोग्य उपनिषदांतली डेच वाक्य कीं “तत् तत्त्वं असि” डे सांगितले आडे. ॥ ३० ॥

अवगम्य गुरुत्व तत्त्वं नित्यमेव समाहितैः ।

साधकैश्चित्तं कार्यं शुकोपनिषदि स्फुरम् ॥ ३१ ॥

अर्थ - गुरु पासून डेच ज्ञान साधकाने संचित करून मिणवले पाडिजे. शुकोपनिषदांत सांगितले आडे किं साधकाने असे चिंतन करीत रडावें. ॥ ३१ ॥

येनक्षेते शृण्वातीदं जिघ्रति व्याकरोति च ।

स्वाद्भ्रस्वादु विजानाति तत्प्रज्ञानमुदीरितम् ॥ ३२ ॥

अर्थ - ज्यामुणे बघणो, अडैणो, वास घेणो ज्या क्रिया स्पष्ट छोतात, तसेच स्वाद घेणो समजते ते “प्रज्ञान” असे भडटले जाते. ॥ ३२ ॥

यतुर्मुभेन्द्र देवेषु मनुष्याश्चर्गेवीटिषु ।

चैतन्यमेकं ब्रह्मातः प्रज्ञानं ब्रह्ममय्यपि ॥ ३३ ॥

अर्थ - यतुर्मुभेन्द्र ब्रह्मदेवांत, गाय-धोडे ड्यांत, अेकच चैतन्य तत्त्व आडे. ते ब्रह्ममय चैतन्य आडे. ॥ ३३ ॥

परिपूर्णाः परात्मास्मिन्हेडे विधाघिकाशिरिणि ।

बुद्धेः साक्षितया स्थित्वा स्फुरन्न डमितीर्यते ॥ ३४ ॥

अर्थ - विधा प्राप्त करून घेण्यारी अधिकारी बुद्धि डिय्या साक्षीने परिपूर्णा परमात्मा ज्या डेडामध्ये स्फुरण पावतो. ॥ ३४ ॥

स्वतः पूर्णा परात्मात्रं ब्रह्मशब्देन वर्णितः ।

अस्मीत्येक्यं परामर्शतेन ब्रह्मत्वाभ्यडम् ॥ ३५ ॥

अर्थ - स्वतः पूर्णा असा परमात्मा “ब्रह्म” ज्या शब्दाने वर्णित डेला गेला आडे. “अस्मि” ज्या विचाराने स्पष्टीकरणाने मी “ब्रह्म” आडे डे स्पष्ट छोते. ॥ ३५ ॥

अेकमेवाद्वितीयं सन्नामरुपं विवर्जितम् ।

सृष्टेः पुराधुनाप्यस्य तादृक्त्वं तद्वितीर्यते ॥ ३६ ॥

अर्थ - नाम आण्णि रुपाने रडित असे अेकच अेक अद्वितीय “सत्” नामक तत्त्व डे सृष्टीच्या पूर्वी आण्णि आता स्फुडा त्याच प्रमाणे आडे, असे भडटले जाते. ॥ ३६ ॥

શ્રીતુર્દેહેન્દ્રિયાતીત વસ્ત્વન્ન તદિતીર્યતે ।

એકતા ગ્રાહ્યતેઽયસીતિ તદૈક્યમનુભૂયતે ॥ ૩૭ ॥

અર્થ - શ્રોત્યાંચ્યા દેહ - ઇન્દ્રિયાંચ્યા પણ પલીકડીલ તત્ત્વ અસે બ્રહ્મતત્ત્વ ત્યાસ મહટલે જાતે. તે આણિ શરીર હ્યાચી એકરૂપતા અનુભવિલી જાતે. ॥ ૩૭ ॥

સ્વપ્રકાશાપરોક્ષત્વમયમિત્યુક્તિતો મતમ્ ।

અહ્કુરાદિદેહાન્ત પ્રત્યગાત્મેતિ ગીયતે ॥ ૩૮ ॥

અર્થ - આત્મ તત્ત્વાસ “અયમ” મહણજે “હા” અસે મહટલે જાતે. કારણ તે તત્ત્વ પરોક્ષ મહણજે સ્વયંપ્રકાશી આહે. અહંકાર આદિ તત્ત્વ જે દેહાબરોબર નષ્ટ હોતાત વ જે રાહતે ત્યાસ પ્રત્યગાત્મા મહણતાત. ॥ ૩૮ ॥

દૃષ્યમાનસ્ય સર્વસ્ય જગતસ્તત્ત્વમીર્યતે ।

બ્રહ્મશબ્દેન તદ્બ્રહ્મસ્વપ્રકાશાત્મરૂપકમ્ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ - દૃશ્યમાન અર્થાત દિસણાર્ચ્યા સર્વજગતાચે તત્ત્વ મહટલે જાતે. આણિ બ્રહ્મ શબ્દાને સ્વપ્રકાશિત હોણારે તે તત્ત્વ અર્થ અસે મહટલે જાતે. (અર્થાત સર્વ જગ હે બ્રહ્મતત્ત્વાધિષ્ઠિતય આહે હે સાર)

ઋવેદાદિવિભાગેન મહાવાક્યાર્થ એવ હિ ।

શ્રીશિવેન શુકાયૈવમુપદિષ્ટઃ સમાસતઃ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ - ઋવેદ આદિ વિભાગાંની મહાવાક્યાં દ્વારે હેચ જ્ઞાન ઉપૂત કેલે આહે આણિ ભગવાન શંકરાંની પણ શુકદેવાંના હાચ ઉપદેશ દિલા આહે. ॥ ૪૦ ॥

પૂર્વસંસ્કારતો યશ્ચ બીજશુદ્ધસ્તથાપિ ચ ।

વિરક્તઃ સ યુવા ધન્યઃ સન્તસઙ્ગતિદ્વિશેષતઃ ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - પૂર્વ સંસ્કારાંની જો શુદ્ધ આહે ત્યાચે બીજય શુદ્ધ આહે આણિ અસા વિરક્ત યુવક ધન્ય હોય. આણિ સત્સંગામુળે તર તો વિશેષય ધન્ય હોતો. ॥ ૪૧ ॥

ગૃહિત્વાદિ ચ વૃદ્ધોઽપિ મુક્તાઃ સ્યાદ્ બ્રહ્મવેદનાત્ ।

પ્રક્ષાલનાહ્નિપ્લુસ્ય દૂરાદસ્પર્શનં પ્રજેત્ ॥ ૪૨ ॥

અર્થ - વૃદ્ધ માણસ પણ બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ઝાલ્યાવર મુક્ત હોઈલ. ચિખલાચે પ્રક્ષાલન કેલ્યાવર દુરુનચ ત્યાલા સ્પર્શહી ન કરિતા જાવે મહણજે નિર્મળ રહાતા ચેઈલ. ॥ ૪૨ ॥

આશ્રમાદાશ્રમં ગચ્છેદિતિવચ્યાન્યથાતિ વા ।

બ્રહ્મચર્યાદપિત્વેવં પ્રવ્રજેન્દાહ સા શ્રુતિઃ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - એકા આશ્રમાંતૂન દૂસર્ચ્યા આશ્રમાંત જાતાંના અસેચ અલિપ્ત (માયેપાસૂન જીવ વાયવૂન) નિર્મલ રહાવે. (બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ, સંન્યાસાશ્રમ હ્યા એકાંતૂન દુસર્ચ્યાંત જાતાના) સુરવાતીલા મહણજે બ્રહ્મચર્યાશ્રમા પાસૂનચ અસે નિર્વિકાર અલિપ્ત રાહૂન ભ્રમણ કરાવે અસે શ્રુતિ વેદ સાંગતાત. ॥ ૪૩ ॥

યૌવને યો વિરક્તસ્થાતત્યુણેન ધરા વહેત્ ।

जन्तुनां कुलकोटीनां विषयासक्तयेतसाम् ॥ ४४ ॥

अर्थ - जो तारुण्यांतय विरक्त डोवून राहतो त्या युवकाद्वारे य पृथ्वी तोलली जाते. (तरंगते) अन्य कोट्यावधी जिवजंतु त्यावर विषयासक्त असून राहतात. ॥ ४४ ॥

भोग्येभ्यो भूरिभङ्गोभ्यो धाराभ्य एव पर्वतः ।

यलन्नैव य यो धीरः स वै पुरुष उच्यते ॥ ४५ ॥

अर्थ - पर्जन्याच्या अनेक धारा जरी पर्वतावर पडत असल्या तरी पर्वत हा अयलय राहतो. त्याप्रमाणे भोग्य अश्या अनेक मायावी रुपाना निवारण करून धीर गंभीर योगी हा स्थिर मनाने राहतो. ॥ ४५ ॥

यस्य नाडङ्गतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

यः समः सर्वभूतेषु जिवितं तस्य शोभते ॥ ४६ ॥

अर्थ - ज्याला अडंकार्या भाव लिप्त होत नाही, त्याची बुद्धि दूषित होत नाही. तो सर्व भूतमायांशी समबुद्धिने राहतो. त्याचे जिवन शोभून दिसते. ॥ ४६ ॥

यान्तःशीतलयाबुध्या रागद्वेषविमुक्तया ।

साक्षिवत्पश्यतीन्द् ङि जिवितं तस्य शोभते ॥ ४७ ॥

अर्थ - राग द्वेष ङ्या पासून मुक्त असून ज्याची बुद्धि शीतलतेला प्राप्त जाली आहे तो ङ्या सर्व जगताकडे डेवण साक्षी या भावाने पाहतो. त्यामुळे त्याचे जिवन शोभून दिसते व त्यामुळे तो जणकतो. (आत्मतेजने). ॥ ४७ ॥

येन सम्यक्परिज्ञाय डे यो पादयमुज्जता ।

चित्तेस्थान्तेर्षितः चित्तं जिवितं तस्य शोभते ॥ ४८ ॥

अर्थ - ज्याने सम्यक् रीतिने (याणाक्षपाणे) जाणून जे (डेय) पण घेण्यासारभे (अर्थात् मोडक) ते टाडून त्याच्या त्याग करून स्वयित्ताया चित्तामध्येय लय डेला तो साधक शोभून दिसतो. ॥ ४८ ॥

बुभुक्षोश्च मरुर्ध्वत्विपासोर्मृगतृषिण्डिका ।

मुमुक्षोर्भोग्श्रीस्तद्भत् नैवाकर्षेदनागपि ॥ ४९ ॥

अर्थ - भुडेने त्रस्त अश्या माणसाला वाणवंट, तडानेने व्याकुण अश्या माणसाला मृगजण ज्याप्रमाणे कांडीय आकर्षण आणुि सुभ देवू शकत नाही, त्याच प्रमाणे मोक्षाची धच्छा करणार्याला अडिक भोग कांडीय मोडित करूं शकत नाही. ॥ ४९ ॥

आध्यात्मरतिरासीनः पूर्णः पावनमानसः ।

प्राप्तानुत्तमविश्रान्तिः न डिञ्चिदिल वाञ्छति ॥ ५० ॥

अर्थ - ज्याचे मन पूर्ण पावन पवित्र जालेले आहे आणुि डेवण अध्यात्तामध्येय प्रेम उत्पन्न जाले आहे त्यास परमात्म तत्त्वाच्या ध्यास लागून तो दुसरे कांडीय धच्छित नाही. ॥ ५० ॥

तरवोऽपि ङि जिवन्ति जिवन्ति मृगपक्षिणः ।

स जिवति निरातड्डो य आनन्दस्वरूपता ॥ ५१ ॥

અર્થ - વૃક્ષપણ જીવિત અસતાત આણિ પશુ -પક્ષી પણ જીવિત અસતાત, પરંતુ તોય ખરા જગતો કી જો અક્ષયાનંદસ્વરૂપ પરમાત્માચ્યાય સાન્નિધ્યાત આનંદાત રાહતો. ॥ ૫૧ ॥

જાયતે મિચતે લોકો મિચતે જનનાય ચ ।

જન્મમૃત્યુનાશયિત્વા જાતા બ્રહ્મેહ સ કૃતી ॥ ૫૨ ॥

અર્થ - જન્મણે આણિ મરણે હેચ સામાન્ય લોકાંમધ્યે આહે. સામાન્યત: મરતો તે હી પુન:જન્મ ઘેણ્યાસાઠીચ અસે લોકાંમધ્યે દૃષ્ટિસ પડતે. પરંતુ જન્મ આણિ મૃત્યુ ચા ત્યાચ્યા પુન:પુન: ફેરીયા નાશ કરુનચ જો રાહતો તોય ખરા બ્રહ્મ આણિ તો મહણજે ચ પરમેશ્વરાચી ખરી કૃતિ હોય. ॥ ૫૨ ॥

ઇહચેદશકલ્પોદ્ધુ પ્રાકશરીરસ્ય વિસ્ત્રસઃ ।

તત:સર્ગેષુ લોકેષુ શરીરત્વાય કલ્પતે ॥ ૫૩ ॥

અર્થ - જર કોણી આપલે પૂર્વજન્મીચે શરીર નષ્ટ ઝાલે આહે હે સમજણ્યાસ અસમર્થ અસેલ અર્થાત આત્મા હા તોય અનંત આહે, હે જ્ઞાન ત્યાસ નસેલ તર ત્યાલા જગાંત પુન: જન્મ ઘેવૂન શરીરપ્રાપ્તી હોઈલય. આત્મા અમર અસૂન તો શરીર બદલતો હે બ્રહ્મજ્ઞાન. ॥ ૫૩ ॥

યોનિમન્યે પ્રપદન્તે શરીરત્વાય દેહિનઃ ।

સ્થાણુમન્યેડનુસયન્તિ યથા કર્મ યથા શ્રુતમ્ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ - તો દેહધારી અન્ય યોનીતીલ શરીર ધારણ કરતો. જ્યાપ્રમાણે કર્મ અસેલ ત્યાપ્રમાણે ત્યાલા અન્ય -અન્ય વૃક્ષાદિ પણ યોની પ્રાપ્ત હોતે. ॥ ૫૪ ॥

ઇતિ શ્રીસમર્થરામદાસાનુગૃહિત શ્રીરામપદપદ્મજભુડગાયમાન શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય ભગવતા શ્રી શ્રીધરસ્વામિના વિરચિતે મુમુક્ષુસખ: ગ્રન્થે શ્રવણાદીનાં મોક્ષસાધનત્વં નામ એકાદશં પ્રકરણં સમ્પૂર્ણમ્ ।

૧૨. સૃષ્ટિસ્વરૂપં નામ પ્રકરણં દ્વાદશમ્ ॥

માયોપાધિ જગદોનિઃ સર્વજ્ઞત્વાદિ લક્ષણઃ ।

સ ઈશ ઇતિ વિખ્યાતોડજઘઃ સૃષ્ટિરીક્ષણાત્ ॥ ૧ ॥

અર્થ - “માયા” યા ઉપાધીને યુક્ત જગત્ રૂપી યોની અશી હી સૃષ્ટિ ત્યા ઈશ્વરાને કેવળ આપલ્યા દૃષ્ટિપાતાને ઉત્પન્ન કેલી જો કિ, (ઈશ્વર) સર્વજ્ઞ આદિ લક્ષણાની પ્રસિદ્ધ આહે. ॥ ૧ ॥

માયાતુ પ્રકૃતિં વિદ્યાન્માયિનં તુ મહેશ્વરમ્ ।

તસ્યાવયવભૂતૈસ્તુ વ્યાપ્તં સર્વમિદં જગત્ ॥ ૨ ॥

અર્થ - માયા મહણજે હી પૃથ્વી સમજાવી આણિ ઈશ્વર હા માયિન (માયા ઉત્પન્ન કરણારા) અસે મહણતાત આણિ ત્યાચ્યા અવયવાંપાસૂનચ ઉત્પન્ન અશી હી ભૂતે (પ્રાણી) અસૂન ત્યામુળે હે સર્વ જગ વ્યાપ્ત આહે. ॥ ૨ ॥

સૃષ્ટવા બહુવિધાન્દેહાન્ પ્રવિષ્ટોડયં યદા તદા ।

देहाभिमानतश्चास्य ह्यविद्योपाधिरागता ॥ ३ ॥

अर्थ - अनेक प्रकार से शरीर निर्माणा करून ज्या धर्मराने त्यात प्रवेश केला आणि देहाभिमान उत्पन्न होवून त्या प्राण्यांमध्ये अविद्या प्रकट जाली. ॥ ३ ॥

एषा अवे ततो ज्ञोऽविद्योपाधित अवे हि ।

देह दृष्टित अवेवायं किञ्चिद्यज्ञा एति कथ्यते ॥ ४ ॥

अर्थ - परमेश्वरय त्या अविद्या उपाधीने वेष्टित जाल्याने देह दृष्टिने हा किञ्चित् ज्ञाता असे म्दटले आहे. ॥ ४ ॥

देहाभिमानतश्चास्य सृष्टिर्मेथुनसम्भवा ।

स्वप्ने मानसिकी सृष्टिर्यथैवेशस्यसा भवेत् ॥ ५ ॥

अर्थ - देहाभिमानतः देह म्दणजेय मी ज्या कल्पनेने ग्रस्त ही सृष्टि मैथुनातूनय उत्पन्न जाली. ज्याप्रमाणे स्वप्न ही मनामुणेय रयली गेलेली सृष्टि आहे. ती धर्मराय्याय सृष्टिप्रमाणे सत्य वाटते. ॥ ५ ॥

नैवैकत्वेन कार्यं स्यादिति मत्वा स धर्मरः ।

सृष्टिकामो द्विधा जाता शक्तिश्च शक्तिमानता ॥ ६ ॥

अर्थ - अेकट्टेपणाने हे कार्य होणार नाही असे जणून त्या धर्मराने सृष्टी उत्पन्न करण्याच्या धर्मने शक्ति आणि शक्तिमान अशी दोन रूपे धारण केले. ॥ ६ ॥

द्वेधा विभज्य यात्मानमर्धेन पुरुषोऽभवत् ।

अर्धेन नारी तस्यां तु विराजमसृजत् प्रभूः ॥ ७ ॥

अर्थ - स्वतःस दोन भागात उत्पन्न करून विभाजित करून अेकापासून पुरुष तत्त्व उत्पन्न केले आणि अधर्धाभागाने नारी तत्त्व उत्पन्न केले. आणि त्यांत शोभा आणि तेज निर्माण केले. ॥ ७ ॥

प्रकृतिः पुरुषो भूत्वा स्वयमीशोऽमीदृशम् ।

धर्मरानेन जगत्सर्वं प्रजार्पणं सृष्टवान् ॥ ८ ॥

अर्थ - प्रकृति आणि पुरुष रूपाने स्वयं धर्मराने ज्याप्रमाणे धर्मरणाने म्दणजे दृष्टिक्षेप करून हे सर्व जगत् प्रजार्पणाने निर्माण केले. ॥ ८ ॥

सङ्कल्पनं येक्षणं वा तपः प्रकृतिरुच्यते ।

तत्संयोगेन विश्वंयत्स अवेवाभूत्स्वशक्तिः ॥ ९ ॥

अर्थ - संकल्प धर्मरण किंवा तप म्दणजेय प्रकृति असे म्दटले जाते. त्याच्या संयोगानेय हे जग स्वशक्तिने निर्माण जाले. ॥ ९ ॥

यथ्यापि सर्वभूतानां बीजं तदुभमर्जुन ।

न तदस्ति विनां यत्स्यान्मया भूतं यरायरम् ॥ १० ॥

अर्थ - जे ही ज्या प्राणीमात्रांमध्ये मूल बीज आहे. ते सर्व माजेय रूप आहे. (तू अर्जुन जणू) असे भगवान श्रीकृष्ण म्दणाले. हे यर आणि अयर दिसणारे सर्व कांही जगत् माज्यावायून कांहीय नाही. ॥ १० ॥

વ્યક્તાવ્યક્તસ્વરૂપેણ પ્રકૃતિ: સા દ્વિધા મતા ।

ઈક્ષણ ભાવતોડવ્યક્તા વ્યક્તા ચેક્ષણતો હિ સા ॥ ૧૧ ॥

અર્થ - વ્યક્ત આણિ અવ્યક્ત હ્યા દોન રૂપાંની હી સૃષ્ટિ વિભાગલેલી આહે. ઈક્ષણાચ્યા ભાવાને અવ્યક્ત આણિ વ્યક્ત હી સુહૃદા ઈક્ષણાનેચ. ॥ ૧૧ ॥

અવ્યક્તાવ્યક્તય: સર્વા: પ્રભવન્યહરાગમે ।

રાયિઆડ્ગમે પ્રલીયન્તે તત્રૈવાવ્યક્તસંહાકે ॥ ૧૨ ॥

અર્થ - દિવસ ઉજાડલ્યાબરોબર જે અવ્યક્ત અસતે તે લગેચ વ્યક્ત સ્વરૂપાંત રૂપાંતરિત હોતે. આણિ રાત્ર જાલ્યાબરોબર જે વ્યક્ત સ્વરૂપાંત અસતે તે અવ્યક્ત સ્વરૂપાંત વિલીન હોવૂન જાતે. ॥ ૧૨ ॥

સર્વ ભૂતાનિ કૌન્તેય પ્રકૃતિં યાન્તિ મામિકામ્ ।

કલ્પક્ષયે પુનસ્તાનિ કલ્યાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥ ૧૩ ॥

અર્થ - હે અર્જુન ! સર્વ પ્રાણીમાત્ર હ્યા પ્રકૃતિ રૂપાત જી માજ્યાતૂનચ ઉત્પન્ન આહે, ત્યાંત નિર્માણ હોવૂન કલ્યાચ્યા અંતીમ સમયી માજ્યાતય વિલીન હોતાત. આણિ કલ્યાચ્યા સુરુવાતીલા મીચ ત્યાંચે સૃજન (નિર્મિતી) કતો. ॥ ૧૩ ॥

પ્રકૃતિં સ્વામવષ્ટભ્ય વિસૃજામિ પુન:પુન: ।

ભૂતગ્રામમિમં કૃત્સ્નમવશં પ્રકૃતેર્વશાત્ ॥ ૧૪ ॥

અર્થ - સંપૂર્ણ દૃશ્ય જગત્ પ્રકૃતિ હી માજ્યા અધીન અસૂન મી ત્યાંત પ્રવેશ કરૂન પુન:પુન: તિલા ઉત્પન્ન કરતો. આણિ હા સંપૂર્ણ પ્રાણી સમુદાય પરવશ અસૂન પ્રકૃતિચ્યા મહણજે માજ્યાચ અધીન આહે. ॥ ૧૪ ॥

મહર્ષય: સમ પૂર્વે ચત્વારો મનવસ્તથા ।

મદ્ભાવા માનસા જાતા યેષાં લોક ઇમા:પ્રજા: ॥ ૧૫ ॥

અર્થ - સાત મહાર્ષી આણિ ચાર હી મનુ માજ્યા મનાપાસૂન, માનસપુત્ર ઉત્પન્ન જાલે આણિ ત્યાંજપાસૂનચ હે લોક (પ્રજા) ઉત્પન્ન જાલે. ॥ ૧૫ ॥

ભગવાનુક્તવાનેતતત્પ્રસિદ્ધં યતસ્તત: ।

મનસી પ્રથમ સૃષ્ટિર્જીવાનાં મૈથુનાત્ ॥ ૧૬ ॥

અર્થ - ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હ્યાપ્રમાણે બોલલે હે પ્રસિદ્ધચ આહે કી સર્વ સૃષ્ટિ આદિસમયાંત મહણજે સુરુવાતીલા મનામુળે ઉત્પન્ન જાલી આણિ નંતર મૈથુનાપાસૂન ઉત્પન્ન જાલી. ॥ ૧૬ ॥

પ્રકૃતિ: પુરુષોરૂપોડસાવીશ: સ્ત્રીપુરુષસ્તથા ।

ભૂત્વા ગૃહી પતિ: પત્ની પ્રજાં સૃજતિ સ ક્ષમાન્ત ॥ ૧૭ ॥

અર્થ - પ્રકૃતિ આણિ પુરુષ અશ્યા રૂપાને હા ઈશ્વર સ્ત્રી પુરુષ હ્યા રૂપાને ઉત્પન્ન હોવૂન ઘરામધ્યે પતિ -પત્નિ બનૂન ક્ષમાને પ્રજા નિર્માણકર્તા જાલા. ॥ ૧૭ ॥

मम योनिर्मलदृष्टं ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ।

सम्भवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ १८ ॥

अर्थ - माजी योनी मडणजे मडदृष्टं असून त्यांत मी गर्भाधान करतो आणि सर्व प्राण्यांची उत्पत्ति त्यापासूनच संभव होते. ॥ १८ ॥

धृष्ट्याद्रेषसमुत्थेन द्रुद्धमोडेन भारत ।

सर्वभूतानि सम्मोहं सर्गे यान्ति परन्तप ॥ १९ ॥

अर्थ - धृष्ट्या आणि द्रेष उत्पन्न जाल्यामुळे त्यां द्रुद्धात (दोषांच्या पकडी मध्ये दिशाभूल होवून किंकर्तव्यमूढ अवस्था) मोडा मुळे सर्व प्राणी मोडित व भ्रष्ट होतात. आणि कल्पांति हे मडान् तप करण्यार्या अर्जुना ! हे सर्व जन्म घेतात. ॥ १९ ॥

सृष्टिक्रमोऽयमेवेति प्रसिद्धश्चेज्जिवयोः ।

कर्म सर्वं हि सृष्ट्यर्थं निर्वाहार्थं ततश्च तत् ॥ २० ॥

अर्थ - हा सृष्टिक्रम प्रसिद्धच आहे. सर्व कर्म ही निर्मिती आणि निर्वाहा साठीच केवी जातात. असे हे आहे. ॥ २० ॥

अव्यक्तं कारणं सूक्ष्मं महत् तत्त्वो ततो विराट् ।

स्थूल शरीरमीशस्य जगत्स्मिन्प्रतिष्ठितम् ॥ २१ ॥

अर्थ - अव्यक्त कारण हे सूक्ष्म असून महत् तत्त्व विराट् रुपाने पसरलेले आहे. आणि ईश्वराच्या स्थूल शरीरा पासून जगत् त्यांत प्रतीयमान जालेले आहे. ॥ २१ ॥

राजते विविधत्वेन विराट् तेन स उच्यते ।

शरीरत्रयमेवं हि ज्ञानीयादीश्वरस्य च ॥ २२ ॥

अर्थ - विविध रुपाने हे विराट् पुरुषाचे रुप पसरलेले आहे. आणि ते सुशोभित होते. आणि आपले शरीरत्रय (स्थूल -सूक्ष्म -कारण) हे ईश्वराचेच रुप आहे, हे जपावे. ॥ २२ ॥

अव्यक्तोपाधितश्चेतः स्वर्णं गर्भस्तथैव च ।

मडदुपाधितश्चैव यादुडुारी विराजतः ॥ २३ ॥

अर्थ - अव्यक्त असे तत्त्व उपाधिसहित स्वर्ण गर्भरुपाने व्यक्त होते व त्यांत महत् उपाधी मडणजे अडंकार तत्त्व निर्माणा होते. ॥ २३ ॥

अव्यक्त कारणे देहे बीजवत्सृष्टि वासना ।

ततः सैवाडुुरीभूय महत्त्वमितिस्फुटम् ॥ २४ ॥

अर्थ - अव्यक्त अश्या कारणे देहामध्ये बीजरुपाने सृष्टिवासना अर्थात् सुभवासना असतात. मग त्याच अंडुरित होवून महत्त्वरुपाने स्पष्ट होवून झोझावतात. ॥ २४ ॥

तस्मिन् छिद्ययगर्भः स बहुस्यामिति तप्यते ।

પુરુષપ્રકૃતિભાવેન પતિ: પત્નિ તતસ્તુ સઃ ॥ ૨૫ ॥

અર્થ - ત્યાંતય હિરણ્યગર્ભરૂપ બીજ હે બહુશ્યામ્ અશ્યા રૂપાને મહાણજે મી બહુતશ્યા રૂપાંત ઉદ્ભવિત હોઈન અશ્યા સ્ફુરણતત્વામુળે પ્રસ્ફુટીત હોતે. ॥ ૨૫ ॥

યત્કિંચિન્મિથુનં સૃષ્ટૌ વ્યક્તં તત્પગ્ચભૂતતઃ ।

સ એવ સર્વં યદ્ભૂત યચ્ચ ભવ્યં વિરાડિતિ ॥ ૨૬ ॥

અર્થ - જે કાઠી મૈથુનાંતૂન ઉત્પન્ન જાલે તે સર્વ પંચ મહાભૂતાંપાસૂન વ્યક્ત જાલે. ત્યાતૂનચ સર્વ કાઠી ભૂત ઉત્પન્ન જાલેલે આણિ ઉત્પન્ન હોણારે અસે વિરાટ્ રૂપ આહે. ॥ ૨૬ ॥

ઈશ એવ હિ જીવોડયમવિદ્યોપાધિતઃ શ્રુતઃ ।

કૈવલ્યોપનિષચ્છ્લોકા ઉદ્ધૃતા કે ચ નાત્ર તુ ॥ ૨૭ ॥

અર્થ - અવિદ્યેમુળે ઉપાધી પ્રાપ્ત જીવહી હા ઈશ્વરતત્ત્વરૂપચ આહે. કૈવલ્યોપનિષદાંતીલ શ્લોકાંવરુન હે સ્પષ્ટ કેલે આહે. તે કોણતે તત્ત્વ આહે કી જે ઈશ્વરાચ્યા અધિષ્ઠાનાશિવાય આહે? ॥ ૨૭ ॥

હૃત્પુણ્ડરીકં વિરજં વિશુદ્ધં વિચિન્ત્યમધ્યે વિશદં વિશોકમ્ ।

અચિન્ત્યમવ્યક્તમનત્તરૂપં શિવ પ્રશાન્તમમૃતં બ્રહ્મયોનિચમ્ ॥ ૨૮ ॥

અર્થ - આપલ્યા હૃદયકમલામધ્યે વિરાજિત અસલેલ્યા નિર્મલ શુદ્ધ, નિર્વિકાર, શોકરહિત, અચિન્ત્ય જ્યાચે ચિંતન કરણે કઠિણ આહે. અદૃશ્ય, અમૃતરૂપ, શ્રીશંકરાચે જે અત્યંત શાંત આણિ બ્રહ્મયોની મહાણજે બ્રહ્મતત્ત્વચ આહે અશ્યા રૂપામધ્યે મુનિ ધ્યાન કરુન પ્રવિષ્ટ હોતાત. અસા ૨૯ ક્રમાંકાચ્યા શ્લોકાલા જોડૂન હા વાક્યાર્થ પૂર્ણ હોતો. ॥ ૨૮ ॥

તથાદિમધ્યાન્તવિહીનમેકં વિભું ચિદાનન્દમરૂપમદ્ભૂતમ્ ।

ઉમાસહાયં પરમેશ્વરં પ્રભુ ત્રિલોચનં નીલકણ્ઠ પ્રશાન્તમ્ ।

ધ્યાત્વામુનિર્ગચ્છતિ ભૂતયોનિં સમસ્તસાક્ષિં તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૨૯ ॥

અર્થ - આદિ મધ્ય વ અંતરહિત એક સર્વવ્યાપી (વિભું) તસેચ સત્ ચિત્ આનંદમય અદ્ભુત અસે શ્રી શંકરાચે રૂપ જે ઉમા પાર્વતી સહ આહે તસેચ ત્રિનયન નીલકણ્ઠ પ્રશાંત આહે. અશાંચે મુની ધ્યાન કરતાત જે કી (શિવશંકર) સમસ્ત ભૂતયોની મહાણજે પ્રાણીમાત્રાં મધ્યે સાક્ષીરૂપાને વિદ્યમાન આહેત. અજ્ઞાનરૂપ અંધ:કારાલા પાર કરુન (તો મુની) પરમ તત્ત્વામધ્યે પ્રવિષ્ટ હોતો. ॥ ૨૯ ॥

સ બ્રહ્મા સ શિવઃ સેન્દ્રઃ સોડક્ષરઃ પરમઃ સ્વરાટ્ ।

સ એવ વિષ્ણુઃ સ પ્રાણઃ સ કાલોડગ્નિઃ સ ચન્દ્રમા ॥ ૩૦ ॥

અર્થ - તો બ્રહ્મ આહે. તો ઇંદ્ર આહે. તોચ શિવ આહે, અવિનાશી આહે, તોચ પરાત્પર આણિ પ્રકાશરૂપ આહે. તો વિષ્ણુપ્રાણ આણિ કાલ આહે. તો અગ્નિ આહે આણિ ચંદ્રમા આહે. ॥ ૩૦ ॥

સ એવ સર્વં યદ્ભૂતં યચ્ચ ભવ્યં સનાતનમ્ ।

જ્ઞાત્વા તં મૃત્યુમત્યેતિ નાન્યઃ પન્થા વિમુક્તયેમ્ ॥ ૩૧ ॥

अर्थ - જે કાંડી આતાપર્યંત હોવૂન ગેલે આણિ હોણાર આહે, તે સનાતન બ્રહ્મચ્ય આહે. ત્યાલા સમજણારાચ્ય મૃત્યુલા પાર કરૂન જાઉ શકતો. પૂર્ણતઃ મુક્ત હોણ્યાસાઠી ત્યાચ્યાશિવાચ ઉપાય નાહી. ॥ ૩૧ ॥

સર્વભૂતસ્થમાત્માનં સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

સમ્પશ્યન્ બ્રહ્મ પરમં યાતિનાચ્ચેન હેતુના ॥ ૩૨ ॥

અર્થ - સર્વ પ્રાણી આત્મતત્વામધ્યે સ્થિર આહેત આણિ સર્વ પ્રાણીમાત્રાંત માજ્યાંત જે તત્ત્વ આહે તેચ તત્ત્વ આહે. હે જો સાધક અનુભૂત કરતો તોચ પરમતત્વાપ્રત પોહોચતો હ્યા શિવાચ તો દૂસર્્યા કોઠલ્યાહી માગાને જાત નાહી. ॥ ૩૨ ॥

આત્માનમરણિં કૃત્વાં પ્રણવં ચોત્તારણિમ્ ।

જ્ઞાનનિર્મચ્ચનભ્યાસાત્ પાપ દહતિ પણ્ડિતઃ ॥ ૩૩ ॥

અર્થ - અંતઃકરણલા અરણીચા વરચા ભાગ કલ્પૂન પ્રણવાલા ત્યાચા ખાલચા ભાગ માનૂન મંચન કરૂન (દોન કાષ્ટખણ્ડાંના ઘેવૂન વર ખાલી હેવૂન ઘાસતાત, વ યજ્ઞાચા અગ્નિ પ્રકટ કરણ્યાસાઠી ત્યાંતૂન ઠિણગ્યા પાડૂન અગ્નિ મંચન હી ક્રિયા હોતે વ તી કરૂન યજ્ઞાચી સુરુવાત હોતે) જ્ઞાન મંચનાને જ્ઞાન જ્યોતિ પ્રકટ કરણ્યાચ્યા (અભ્યાસા દ્વારે) સાધક જો બુદ્ધિમાન, પ્રયત્નશીલ અસેલ તો આપલે અજ્ઞાનરૂપી બંધન જાળૂન નષ્ટ કરેલ. ॥ ૩૩ ॥

સ એવ માયાપરિમોહિતાત્મા શરીરમાસ્થાય કરોતિ સર્વમ્ ।

સ્ત્રિચાત્રપાનાદિવિચિત્રભોગૈઃ સ એવ જાગ્રત્પરિતૃપ્તિમેતિ ॥ ૩૪ ॥

અર્થ - તો આત્માચ માયેને પરિમોહિત હોવૂન મોહાને લપેટલા જાઉન શરીરાશી તાદાત્મ્યભાવ ઉત્પન્ન કરૂન સર્વ પ્રકારચે કાર્ય કરતો. તોચ જાગૃત અવસ્થેમધ્યે સ્ત્રી -અન્ન -પાન આદિ ભોગ પ્રાપ્ત કરૂન પરિતૃપ્ત હોતો. ॥ ૩૪ ॥

સ્વપ્ને તુ જીવઃ સુખદુઃખ ભોક્તા સ્વમાયચાકલ્પિત વિશ્વલોકે ।

સુષુપ્તિકાલે સકલે વિલીને તમોડભિભૂતઃ સુખરૂપમેતિ ॥ ૩૫ ॥

અર્થ - તોચ આત્મા આપલ્યાચ માયેને સ્વપ્નામધ્યે રચલ્યા ગેલેલ્યા સંસારાંત સુખ ભોગતો. તો. સુષુપ્તમાવસ્થેત સર્વ (ઇંદ્રિયે) કાહી વિલીન ઝાલ્યાવર તમસ્ (અપ્રતિતિ) જ્ઞાનાને આવૃત્ત હોવૂન આપલ્યા મધ્યેચ આનંદાનુભૂતિ ઘેતો. ॥ ૩૫ ॥

પુનશ્ચ જન્માન્તરકર્મયોગાત્ સ એવજીવઃ સ્વપિતી પ્રબુદ્ધઃ ।

પુરત્રયે ક્રીડતિચશ્ચ જીવસ્તતસ્તુજાતં સકલં વિચિત્રમ્ ॥ ૩૬ ॥

અર્થ - નંતર પુનઃ પૂર્વજન્મકૃત કર્મચ્યા સંયોગાને જીવ સ્વપ્ન પાહતો આણિ જાગા હોતો. તો જાગૃત સ્વપ્ન સુષુપ્તિ રૂપી અવસ્થાં મધ્યે ખેળતો આણિ ત્યામુળેચ નાનાવિધ નાવિન્ય ઉત્પન્ન હોતે. ત્યાચા આધાર અખણ્ડ બોધ આણિ આનંદ સ્વરૂપ આહે. ત્યાતચ તિન્હી પુર અવસ્થા વિલીન હોવૂન જાતાત. ॥ ૩૬ ॥

આધારમાનન્દમખણ્ડબોધં યસ્મિન્ લયં યાતિ પુરત્રયગ્ચ ।

જ્ઞયં પરબ્રહ્મ સુશાન્તમેતત્સ્વયં પ્રકાશં તમસઃ પરસ્તાત્ ॥ ૩૭ ॥

અર્થ - અત્યંત પ્રશાંત અસે પરબ્રહ્મતત્ત્વ વિદિત કેલે પાહિજે, જે સ્વયંપ્રકાશી અસૂન અજ્ઞાનરૂપી અંધ:કારાચ્યા પલીકડે આહે. ॥ ૩૭ ॥

માયોપાધિત એવાસ્ય બ્રહ્મણો નામ “ઈશ્વર:” ॥

અવિદ્યાપાધિતસ્તસ્ય બ્રહ્મણો નામ જીવક: ॥ ૩૮ ॥

અર્થ - માયા ઉપાધિ સહિત જે આત્મતત્ત્વ ત્યાલાચ ઈશ્વર મહણતાત. અવિદ્યા ઉપાધિ સહિત ત્યા બ્રહ્મતત્ત્વાચે નાંવ જીવ અસે આહે. ॥ ૩૮ ॥

ઉપાધિભ્યાં વિહીનો તૌ બ્રહ્મૈવાસઙ્ગરૂપત: ।

ઘટાકાશો મહાકાશો મહદાકાશો એવ હિ ॥ ૩૯ ॥

અર્થ - ઉપાધીને વિરહિત અસે તે દોન્હી હી (ઈશ્વર આણિ જીવ) હે અસંગ અસે બ્રહ્મતત્ત્વચ આહે. ઘટાકાશ, મહાકાશ આણિ મહદાકાશ હે સર્વ એકચ આહેત. ॥ ૩૯ ॥

શુભ્રાભવચ્ચ સા માયાઽવિદ્યા કૃષ્ણાભવત્તયો ।

બ્રહ્મસૂર્યપ્રકાશો યો ભિમ્બિત: સ ઇમાવિતિ ॥ ૪૦ ॥

અર્થ - શુભ્ર રૂપાને જી અસતે તી શુભ્ર અભ્રાપ્રમાણે (અભ્ર -ઢગ) આણિ અવિદ્યા હી કાળયા મેઘાપ્રમાણે અસતે. વિદ્યા મહણજે બ્રહ્મજ્ઞાન હે સૂર્યાપ્રમાણે અસતે. સૂર્યોદય ઝાલ્યાવર અભ્રે નષ્ટ હોતાત ત્યાપ્રમાણે બ્રહ્મજ્ઞાનપ્રાપ્તી ઝાલ્યાવર (કૃષ્ણવર્ણીય) અવિદ્યા નષ્ટ હોતે. ॥ ૪૦ ॥

અસઙ્ગો બ્રહ્મસૂર્યો હિ તત્પ્રકાશોઽપિ તાદૃશ: ।

સઙ્ગીવ મન્યતે ભ્રાન્ત્યા તદેવાજ્ઞાનમુચ્યતે ॥ ૪૧ ॥

અર્થ - સૂર્યાપ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાન હે સ્વચ્છ નિર્મલ સ્વયંપ્રકાશી અસૂન ત્યાચા પ્રભાવ (પ્રકાશ) પણ તસાચ નિર્લિપ સ્વચ્છ સ્પષ્ટ અસતો. ભ્રાંતિચ્યા સંગતીને, ભ્રાંતિ મુળે ઉત્પન્ન ઝાલેલે તે અજ્ઞાન મહણૂનચ સંબોધિલે જાતે. ॥ ૪૧ ॥

જીવેશો ભવતોઽજ્ઞાનાત્ માયાઽવિદ્યે તથૈવ ચ ।

બ્રહ્માણ્ડમપિ પિણ્ડાણ્ડપુંસ્ત્રીસર્જનકલ્પને ॥ ૪૨ ॥

અર્થ - જીવ હા અજ્ઞાનાપાસૂન આણિ માયા હી અવિદ્યોપાસૂન ઉત્પન્ન હોતે. બ્રહ્માણ્ડ પણ પુરુષ -સ્ત્રી લિંગાચ્યા ઉત્પત્તિને ત્યાચ કલ્પનેને ઉત્પન્ન હોતે. ॥ ૪૨ ॥

પ્રવૃત્તૌ સર્જનં કાર્યં પુંસ્ત્રી ચેતિ વિભાવનમ્ ।

નિવૃત્તૌ સર્જનં કાર્યં નાપિ પુંસ્ત્રીવિભાવનમ્ ॥ ૪૩ ॥

અર્થ - પ્રવૃત્તી રૂપાને તે સૃજનાચે કાર્ય પુરુષ -સ્ત્રી આદિ વિભાગાંત ઉત્પન્ન હોતે આણિ નિવૃત્તિ રૂપાને તે સૃજનાચે કાર્ય અસતે, ત્યાંત પુરુષ -સ્ત્રી હા અભેદ આહે. ॥ ૪૩ ॥

અક્ષરં બ્રહ્મ પરમં સ્વભાવોઽધ્યાત્મ ઉચ્યતે ।

ભૂતભાવોદ્ભવકરો વિસર્ગ: કર્મસંજ્ઞિત: ॥ ૪૪ ॥

अर्थ - अक्षर अभाएउ परब्रह्म हे स्वभावतः अध्यात्म म्हाणून ओणभले जाते. ભૂત आणि भाव व्याप्रमाणे आलेले कर्म हे “कर्म” म्हाणूनय ओणभले जाते. ॥ ४४ ॥

प्रवृत्तिलक्षां कर्म ज्ञानं निवृत्तिलक्षमणम् ।

प्रवृत्तिस्सा गृह्णिष्यति निवृत्तिःसाय न्यासिनाम् ॥ ४५ ॥

अर्थ - प्रवृत्तिरूपी केलेले कर्म हे “कर्म” आडे आणि निवृत्ति रूपाने होणारे ते ज्ञान म्हाटले जाते. भौतिक सुभासाही कर्म हे प्रवृत्ति रूपी कर्म आणि हे विभ करते व त्याचे परिणाम भोगावे लागतात परंतु निवृत्ति रूपी कर्म हे आपल्याला हेव हेवल्यासारखे कल्याणकारी असतात. ॥ ४५ ॥

प्रवृत्तौ देहसम्भन्धाद्देहाड्डुारतोऽपि य ।

धर्मावतशतः कार्यं निवृत्तौ नेदृशं क्वचित् ॥ ४६ ॥

अर्थ - देह संबंध, देहभुद्धि आणि अडंकार ज्या मुणे प्रवृत्तिरूप कार्य होते. धर्मावश होवूनय कार्य होतात. मात्र निवृत्ति मार्गात व्याप्रमाणे धर्मावश होवून कांठीय कार्य होत नाहीत. ॥ ४६ ॥

जनिमत्पदार्थस्वीकारः सङ्गलश्च द्विवा निशम् ।

तत्सुप्नेच्छाप्रवृत्तौ य निवृत्तौ नेदृशं क्वचित् ॥ ४७ ॥

अर्थ - उत्पत्ति मुणेश पदार्थांच्या उव्यास असतो. आणि रात्रदिवस संग्रही वृत्ती हेवली जाते. त्यापासून सुभ मिणविणयायी, मिणयायी धर्मा असते. तसे निवृत्ति मध्ये निरीच्छताय असते.

पुत्रेच्छया भवेत्कामः पतिपत्नीत्वभावनम् ।

गुहं धनं प्रवृत्तौ य निवृत्तौ नेदृशं क्वचित् ॥ ४८ ॥

अर्थ - पुत्राच्या धर्मेमुणे कामवासना उत्पन्न होते. आणि पति-पत्नी ही भावनापण उत्पन्न होते. धर आणि धन ज्यांच्या प्रवृत्ति मध्येय ती प्रवृत्त होते. मात्र निवृत्त प्रवृत्तिला हे कांठीय नको असते. ॥ ४८ ॥

तारतम्यञ्च वैविध्यं भिन्नत्वं स्वेतरं सुभम् ।

कार्यदृष्टिः प्रवृत्तौ य निवृत्तौ नेदृशं क्वचित् ॥ ४९ ॥

अर्थ - विविध रूपामध्ये त्या “तर” “तम” भावाने तो सुभ भगतो. प्रवृत्ति रूपी विचारकाये माजे व परक्याये (अशा स्वार्थ बुद्धिने) सुभ यितले जाते. मात्र निवृत्ति विचारक असे कांठीय यितन करीत नाही. ॥ ४९ ॥

उत्पत्तिः सृष्टिनिर्वाहः कार्यादृष्टयेव ज्वनम् ।

रागद्वेषौ प्रवृत्तौ य निवृत्तौ नेदृशं क्वचित् ॥ ५० ॥

अर्थ - निर्मिति, सृष्टिमध्ये ज्वननासाठी कार्य करणे (जुविकोपाजन) ज्या हेतुने कार्य करणे आणि त्याय बरोबर राग (आसक्ति) आणि द्वेष हे विकार असणे व्याप्रमाणे प्रवृत्तिमार्गीय माणसाये ज्वन असते. मात्र जो निवृत्ति मार्गी असतो त्याने राग द्वेषादि सर्व भावांवर जय मिणविलेला असतो. त्याच्या वागण्यांत त्या सारखे कांठीही नसते ॥ ५० ॥

अहं कर्ता तथा भोक्ता क्लृप्ता मलेश्वरः ।

પુનર્જન્મ પ્રવૃત્તૈય નિવૃત્તૌ નેદૃશં ક્વચિત્ ॥ ૫૧ ॥

અર્થ - મી કર્તા, મી ભોક્તા, કૃળ દેણારા ઈશ્વર અસે પ્રવૃત્તિ માર્ગી માણસાયે વિચાર ત્યાસ પુનર્જન્માચી પ્રામી કરવતાત આણિ નિવૃત્તિરૂપ જો સાધક અસતો ત્યાચે અસે વિચાર નસતાત. ॥ ૫૧ ॥

ભોગતોડયજ્ઞાનવૃદ્ધિશ્ચ ભોગેચ્છાયાવિવર્ધનમ્ ।

અતૃપ્તિર્હિં પ્રવૃત્તૈય નિવૃત્તિ નેદૃશં ક્વચિત્ ॥ ૫૨ ॥

અર્થ - ભોગાપાસૂન અજ્ઞાનાચી વૃદ્ધિ હોતે. આણિ ભોગ ભોગલ્યાને ઈચ્છા હ્યા વૃદ્ધિગત હોતાત. પ્રવૃત્તિ માગને અતૃપ્તિ પ્રાપ્ત હોતે. માત્ર નિવૃત્તિ માર્ગામધ્યે સાધકાલા ઈચ્છાય નસતાત. ભોગેચ્છા નસતાત. ॥ ૫૨ ॥

ઈચ્છાપ્રાપ્તપદાર્થાનાં ચિન્તા તદ્રક્ષણસ્ય ચ ।

પ્રાપ્તૃપ્તિ: પ્રવૃત્તૈય નિવૃત્તૌ નેદૃશં ક્વચિત્ ॥ ૫૩ ॥

અર્થ - ઈચ્છા હી અપ્રાપ્ત વસ્તુસાહી અસતે. આણિ પ્રાપ્ત ઝાલેલ્યા વસ્તુચ્યા રક્ષણાસાહી ચિન્તા અસતે, એકંદર પ્રવૃત્તિશાલી જીવાલા તૃપ્તી હવી અસતે. ॥ ૫૩ ॥

ભોગાદનન્તરં દુઃખં જુગુપ્સાંડશુચિતા તથા ।

વિષાદૈર્ષ્યે પ્રવૃત્તૈય નિવૃત્તૌ નેદૃશં ક્વચિત્ ॥ ૫૪ ॥

અર્થ - તસે નિવૃત્તીમાર્ગી સાધકાસ ભૌતિક સુખપ્રદાયક વસ્તુચી પ્રામી આણિ તત્સમ ધડપડ નસતે. ॥ ૫૪ ॥

પ્રવૃત્તિશ્ચ નિવૃત્તિશ્ચ ભિન્નમાર્ગો પરસ્પરૌ ।

બ્રહ્માજ્ઞાનાત્પ્રવૃત્તિ: સ્યાન્નિવૃત્તિર્બ્રહ્મવેદનાત્ ॥ ૫૫ ॥

અર્થ - પ્રવૃત્તિ આણિ નિવૃત્તિ હે પરસ્પર ભિન્નમાર્ગ આહેત. બ્રહ્મતત્વાચ્યા અજ્ઞાનામુળે મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ માર્ગી હોતો. ઉલટ બ્રહ્મજ્ઞાનાને ત્યાલા નિવૃત્તિ માર્ગ પ્રિય વાટતો. ॥ ૫૫ ॥

પ્રપચ્ચત: પ્રવૃત્તિ: સ્યાન્નિવૃત્તિર્નિષ્પ્રપચ્ચત: ।

કર્મતશ્ચ પ્રવૃત્તિ: સ્યાન્નિવૃત્તિ: કર્મત્યાગત: ॥ ૫૬ ॥

અર્થ - પ્રપચ્ચત રસ આસક્તિ નિર્માણ ઝાલ્યામુળે માણૂસ પ્રવૃત્તિ માર્ગાચા હોતો. નિવૃત્તિ માર્ગી હા પ્રપચ્ચાપાસૂન દૂર જાતો. કર્મબાહુલ્યામુળે (અધિક કર્મ પ્રાપ્ત ઝાલ્યાને) પ્રવૃત્તિમાર્ગી હોતો. કર્માતીલ નીરસતેને તો નિવૃત્તિમાર્ગી હોતો. ॥ ૫૬ ॥

કાર્યાભાનાત્પ્રવૃત્તિ સ્યાન્નિવૃત્તિ: સ્તદભાવત: ।

પ્રવૃત્તિર્બોધયેત્કર્મ નિવૃત્તિર્નિષ્ચિયાત્મતામ્ ॥ ૫૭ ॥

અર્થ - કાર્યાચે ભાન ઝાલ્યામુળે “મી કર્તા આહે” હ્યા ભાવનેચા ઉદય ઝાલ્યામુળે અહં બુદ્ધિને તો પ્રવૃત્તિ માર્ગી હોતો. આણિ તી બુદ્ધિ નસતે (મી કર્તા આહે હી બુદ્ધિ) તેવ્હાં તો નિવૃત્તિ માર્ગી હોતો. ॥ ૫૭ ॥

સ્વભિન્નં વસ્તુભોગો હિ કર્મણા ફલમીદૃશમ્ ।

બ્રહ્મસ્વરૂપપ્રાપ્તિસ્તુ કર્મણા ન કદાચન ॥ ૫૮ ॥

अर्थ - आपल्यापासून सर्व भोग व आनंद वेगळे आहेत (म्हणजे आनंदप्राप्तीचे स्थान अंतःकरणांत नसून ते बाहेरील भौतिक वस्तु -पदार्थांमध्ये आहे।) ही प्रवृत्ति असल्याने कर्मांचे कृण प्राप्त होते. परंतु ब्रह्मतत्त्वच सर्वत्र अंतरबाह्य भरलेले असून त्यांतच सुषुप्तबुद्धि असलेो म्हणजे निवृत्तिमार्ग असून त्या पासून कर्मकृत्वाने लिप्तता होत नाही. ॥ ५८ ॥

स्वान्यस्य हि सम्प्राप्तिः यतः कर्मकृत्वं भवेत् ।

स्वप्राप्तिः कर्मणा नैव स्पष्टं कस्य नस्याद्विदम् ॥ ५८ ॥

अर्थ - माज्यापासून दुसरे हे वेगळे तत्त्व आहे आप पर भाव हे वाटलेो म्हणजे कर्मकृत्वं लिपिले जाते ते भोगावे लागते. परंतु स्वतःचीच आत्मप्राप्ती जावी म्हणजे दुसरे तिसरे कांडीय न राहता स्पष्टपणे ऐक्य ऐक तत्त्व शिक्क राहते. ॥ ५८ ॥

कार्यान्तर्भूतमेवं हि कर्मणा प्राप्यते यतः ।

कार्यशून्यपरं ब्रह्म कारणां नैव प्राप्यते ॥ ६० ॥

अर्थ - कार्य केल्याने तदनंतरच त्याचे कृण परिणाम हे निर्माणा होते. परंतु ज्याच्याकडून निर्विभ्र भावाने कृलाशा न ठेवता कार्य हे केवण कर्तव्यभावाने केल्यास त्यास त्याचे कृल शिक्कत नाही. ते ब्रह्मभूत होवून त्याचे कारणा कृल माथी पडत नाही. ॥ ६० ॥

यदानन्दपरं ब्रह्म जगत्कारणमीदृशम् ।

तदज्ञानाज्जगत्कार्यं तद्विद्वद्भुं सुदुःखदम् ॥ ६१ ॥

अर्थ - ज्याप्रमाणे परमानंदादायक ब्रह्मच जगत् उत्पत्तिये कारणा आहे, तेंव्हा त्याच्या ज्ञानामुणे जगत्कार्य समजते. त्या उलट त्याच्या अज्ञानाने अतिदुःखाची प्राप्ती होते. ॥ ६१ ॥

जगदन्तर्गतं वस्तु कर्मणा प्राप्यते यतः ।

दुःखाय हि भवेत्कर्म सुखाय न कदाचन ॥ ६२ ॥

अर्थ - जगतामधील वस्तु ही कर्मांमुण्ये प्राप्त होते. हे जसे भरे आहे त्याप्रमाणे दुःखासाठीच कर्म होते आणि सुखासाठी ते घडत नाही. ॥ ६२ ॥

कर्मणा बध्यते जन्तुर्विद्यया य विद्युज्यते ।

तस्मात्कर्म न कुर्वन्ति यतयः पारदर्शिनः ॥ ६३ ॥

अर्थ - कर्मांमुणे प्राणी हा बंधनांत पडतो परंतु ज्ञानप्राप्तीने तो मुक्त होता म्हणून जे परमश्रितक असे यती असतात ते मळान् योगी असतात. ते कर्म करीत नाही अर्थात सकाम कर्म अहंकारयुक्त होवून करीत नाहीत. ॥ ६३ ॥

अनिष्टमिष्टं मिश्रञ्च त्रिविधं कर्मणा कृत्वं ।

भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ ६४ ॥

અર્થ - ઇષ્ટ -અનિષ્ટ આણિ મિશ્ર અસે કર્માચી વિવિધ પ્રકારચી કૃળ અસતાત. હી કૃળ પ્રવૃત્તિ માર્ગ્યાંના કોઠલાચ અહં પ્રવૃત્તિયા ત્યાગ ન કરણ્યાને પ્રાપ્ત હોતાત આણિ ચિકટતાત. પરંતુ સન્યાસી લોકાંના તી ચિકટત નાહીત. ॥ ૬૪ ॥

અજીવેશાત્મકં બ્રહ્મ માયાડવિદ્યાવિશૂન્યતઃ ।

નામરૂપવિશૂન્યં તત્જગચ્છૂન્યમજં ધ્રુવમ્ ॥ ૬૫ ॥

અર્થ - જીવભાવ રહિત બ્રહ્મરૂપ, માયા આણિ અવિદ્યા યા પાસૂન નિર્લિપ્ત નામરૂપ રહિત તે શૂન્ય અસે જગત્ અનાદિ વ અનંત નિત્ય અસે આહે. ॥ ૬૫ ॥

જગત્સદ્ગુલ્પ શૂન્યં તત્પુમાન્નૈવ ન પ્રકૃતિઃ ।

નાપિ નારી નરો નૈવ પ્રપચ્યાભાવતઃ ક્વચિત્ ॥ ૬૬ ॥

અર્થ - સંકલ્પશૂન્ય જગત્ મહાજે ત્યાંત પ્રકૃતિ આણિ પુરુષ હા વિભાગચ નાહીં ન કિ તેચે નર નારી હા ભેદ આહે, જ્યા પાસૂન હા પ્રપંચ નિર્મિત હોતો. ॥ ૬૬ ॥

કામાદિદોષશૂન્યં યન્નિર્વિકલ્પં નિરાકુલમ્ ।

આનન્દધનમત્યચ્ચં બ્રહ્મૈકં પ્રવિજૃમ્ભતે ॥ ૬૭ ॥

અર્થ - કામ આદિ દોષાંપાસૂન અલિપ્ત, અદ્વિતીય આણિ સુખમય આનંદાચી અતિ ઉચ્ચ સીમાચ અસે “બ્રહ્મ” ઉચ્ચ તત્ત્વ એકચ એક અત્યંત વિશાલ આણિ અસીમરૂપાને કૈલલેલે અસતે, પસરલેલે અસતે. ॥ ૬૭ ॥

યા મા મિથ્યેતિ સા માયા મિથ્યાયાશ્ચ જનિઃ કુતઃ ।

વિદ્યતે યા ન સાડવિદ્યા સા કુતોડત્રાવશિષ્યતે ॥ ૬૮ ॥

અર્થ - “યા મા ઇતિ સા માયા” જી નસતેય (“મા” હે સંસ્કૃતમધ્યે નિષેધાત્મક અવ્યય આહે, જી મુળી અસ્તિત્વાતચ નાહી તી માયા) તી માયા, મિથ્યા ખોટી અશી સ્થિતી તિચા જન્મચ તો કોઠલા? (વિદ્યતે યા ન સા ઇતિ અવિદ્યા) જી અસ્તિત્વાંતચ નાહીં તી ચેથે કોહૂન શિલ્લક રાહણાર? ॥ ૬૮ ॥

વન્ધ્યા પુત્રકથૈવાત્ર જીવેશાદિપ્રકલ્પના ।

પ્રજાયા સૃષ્ટિકાર્યં તં સર્વહિ વિતથં તથા ॥ ૬૯ ॥

અર્થ - વંધ્યા સ્ત્રીચા પુત્ર કોઠલા? જીવેશ વગૈરે હ્યા કલ્પના તદ્વતચ આહેત. પ્રજોત્પત્તિ આદિ સૃષ્ટિકાર્ય હી તસેચ વ્યર્થ આહે. ॥ ૬૯ ॥

કાર્યાત્યૂર્વન્ન કાર્યં સ્યાત્ નાધિષ્ઠાનાદ્વિતા તતઃ ।

અન્તે નૈવ યતઃકાર્યં તદેતચ્છશશ્ઙ્ગવત્ ॥ ૭૦ ॥

અર્થ - કાર્યાચ્યા પૂર્વી જે કાર્ય નસેલ, જ્યાલા અધિષ્ઠાન નસેલ, આણિ અંતિમ અવસ્થેત જે કાર્ય શિલ્લકચ રહાત નાહી, તે સશાચ્યા શિંગાપ્રમાણે અસંભવ આહે. ॥ ૭૦ ॥

આદાવન્ને જગત્રાસ્તિ વર્તમાનેડપિ તત્તથા ।

આદાવન્તે વર્તતે યત્ વર્તમાનેડપિ બ્રહ્મ તત્ ॥ ૭૧ ॥

અર્થ - આદિ સમયી આણિ અંતિમ સમયી જગત્ રહાત નાહી. વર્તમાનાંત સુદ્ધા તે તસેચ આહે. જે આદિ અંતી આણિ વર્તમાનાંત રાહતે તે બ્રહ્મતત્ત્વચ આહે. ॥ ૭૧ ॥

સિદ્ધાન્તોઽધ્યાત્મશાસ્ત્રાણાં સર્વાપિન્હવ એવ હિ ।

નાવિદ્યાસ્તીહ નો માયા સર્વ બ્રહ્મેદમકલવમ્ ॥ ૭૨ ॥

અર્થ - અધ્યાત્મ શાસ્ત્રાયા સિદ્ધાંત હાય આહે કી જે કાંહી સર્વ સત્ય આહે, તે આવૃત્ત મહણજે ઝાકલેલેચ રાહતે. માયેને વેષ્ટિત હોતે. થેથે અવિદ્યા પણ નસતે આણિ માયા પણ નસતે. સર્વ કાહીં બ્રહ્મચ નિષ્કલંક અસતે. ॥ ૭૨ ॥

અતદ્વયાવૃત્તિરૂપેણ નેતિ નેતીતિવાક્યતઃ ।

બુધૌર્નિરસ્યતે સર્વ બ્રહ્મૈકં પ્રવિલક્ષ્યતે ॥ ૭૩ ॥

અર્થ - બુધ મહણજે પણિંત લોકાંકડૂન તે બ્રહ્મતત્ત્વ “નેતિ - ન ઈતિ” અસે હે નાહી -હે નાહી અસે મહણૂન અદ્વય આવૃત્તિ રૂપાને તે દુસરે તત્ત્વ નિરસ્ત કેલે જાતે. જે કાંહી બ્રહ્મચ આહે. (સર્વ ખલુ ઈદં બ્રહ્મમ્ !) અસે સિદ્ધ કેલે જાતે. ॥ ૭૩ ॥

સર્વ હિ ખલ્વિદં બ્રહ્મ નેહ નાનાસ્તિ કિંચન ।

સચ્ચિદાનન્દબ્રહ્મૈવ સર્વત્રૈવં સમીક્ષતે ॥ ૭૪ ॥

અર્થ - “સર્વ હિ ખલુ ઈદં બ્રહ્મ”, હે સર્વચ ખરે મહણજે બ્રહ્મતત્ત્વાધિષ્ટિત આહે આણિ વિવિધ વેગળે અસે કાંહીહી નાહી. સત્ ચિત્ આનંદમચ બ્રહ્મચ સર્વત્ર વિરાજિત આહે. ॥ ૭૪ ॥

વ્યતિરેકેણ ચદ્વત્સ્થાનન્દન્વયે નાપિ તત્તથા ।

એકમેવાદ્વયં બ્રહ્મ નેહ નાનાસ્તિ કિંચન ॥ ૭૫ ॥

અર્થ - વ્યતિરેક નિષેધાત્મક પદ્ધતિ નેતિ-નેતિ અશ્યા રીતીને જે અસતે, તે વ્યતિરેક (હે અસે -હે અસે) અશ્યા રીતીને બ્રહ્મતત્ત્વાચે વર્ણન સાંગતા થેત નાહી. તે એકમેવ અદ્વિતીય બ્રહ્મ અસત્યાને ત્યાચ્યા સારખે કાહીંચ નાહી. તે અનુપમેચ આહે. ॥ ૭૫ ॥

પ્રપચ્યસત્યભાનેન તત્યાગે દોષ ઈક્ષ્યતે ।

પ્રપચ્યભાવતઃ કસ્ય તત્યાગે દોષ સમ્ભવઃ ॥ ૭૬ ॥

અર્થ - પ્રપંચ હેચ સત્ય આહે, અસે સમજણાર્ચ્યાસચ ત્યાચ્યા ત્યાગ કરણે હ્યાંત દોષ સંભવતો પણ જયાલા પ્રપંચ હા અસત્યચ આહે, અસે વાટતે ત્યાસ કસલા ત્યાગ આણિ કસલા દોષ? સન્યાસી ભાવનેને સારે જગચ મિથ્યા આહે, ત્યાંત કસલા ત્યાગ આણિ કસલા દોષ? ॥ ૭૬ ॥

શિવઃક્ષરતિ લોકાન્વૈ વિષ્ણુઃ પાતિ જગત્રયમ્ ।

બ્રહ્મા સૃજતિ લોકાન્વૈ એવમાદિક્રિયાદિકમ્ ॥ ૭૭ ॥

અર્થ - શિવ હા યા લોકાચ્યા (જગાચ્યા) અંત કરતો. વિષ્ણુ હા પાલનકર્તા આહે. આણિ બ્રહ્મા હા સૃજનકર્તા આહે. હ્યાપ્રમાણે આદિ ક્રિયા માનલી જાતે. ॥ ૭૭ ॥

યદ્યદસ્તિ પુરાણેષુ યદ્યદ્દે ટ્રેષુ નિર્ણયમ્ ।

સર્વોપનિષદાં ભાવં સર્વં શશવિષ્ણાણવત્ ॥ ૭૮ ॥

અર્થ - જે -જે પુરાણાંત આહે, તે -તે વિદ્વાનાંચે મહાણે આહે, ઉપનિષદાંતહી હાય ભાવ આણિ નિર્ણય આહે. કી સર્વ જગત હે શશશ્વૃગવત (જે અસંભવ અસે સશ્યાચ્યા શિંગાપ્રમાણે) અસે આહે વ્યર્થ આહે. ॥ ૭૮ ॥

નિત્યાનન્દમયં બ્રહ્મ કેવલં સર્વદા સ્વયમ્ ।

અનન્તમવ્યયં શાન્તમેકરૂપમનામયમ્ ॥ ૭૯ ॥

અર્થ - નિત્ય સદા આનંદમય બ્રહ્મ હે સ્વતઃચ સ્વયં પ્રકાશી અસૂન અનંત આણિ અખાણ્ડરૂપાત્મક, શાંત, એકતત્ત્વરૂપાને આણિ નામ રૂપાવિરહિત અસે આહે. ॥ ૭૯ ॥

વન્ધ્યાકુમારવચને ભતિશ્ચેદસ્તિ કિચ્ચન ।

સશશ્વૃગોણ નાગેન્દ્રો મૃતશ્ચેજ્જગદસ્તિ તત્ ॥ ૮૦ ॥

અર્થ - વંધ્ય સ્ત્રીચ્યા મુલાચ્યા વચનાંની કાંહી કોઠે કુણાલા ભયભીત વ્હાવે લાગતે કા? (તે અશક્યચ આહે) આણિ સશ્યાચ્યા શિંગાની નાગાંચા મહારાજા સર્પ મારલા ગેલા, હે જસે અસંભવ આહે, તદ્વતય હે જગ પણ મિથ્યા આહે. ॥ ૮૦ ॥

મૃગતૃષ્ણાજલં પીત્વા વૃમશ્ચેદસ્તિવદ્જગત્ ।

નરશ્વૃગોણ નષ્ટશ્ચેત્કશ્ચિદંસ્તિવદમેવ હિ ॥ ૮૧ ॥

અર્થ - મૃગજળાંતીલ પણી પિઉન હે જગ તૃમ ઝાલે અસે જર મહટલે તર, માણસાચ્યા શિંગાને હે જગત નષ્ટ હોઈલ, અસે મહાણ્યાસારખે વ્યર્થ આહે. ॥ ૮૧ ॥

ગગને નીલિમા સત્યં જગત્સત્યં ભવિષ્યતિ ।

શુક્તિકા રજતં સત્યં ભૂષણં ચેજ્જગદ્ભવેત ॥ ૮૨ ॥

અર્થ - ગગન મહાણજે આકાશ, હે ખરેચ નીળે આહે, અસે મહટલે તર હે સારે જગ પણ સત્યચ આહે, અસે મહટલે જાઈલ. આણિ શિંપલે હે ખરચ ચાંદીચે આહે, અસે મહટલે તર હે જગત્ પણ એક આભૂષણચ હોઈલ. ॥ ૮૨ ॥

રજ્જુસર્પોણ દંષ્ટશ્ચેત્રો ભવતુ સંસૃતિઃ ।

ચિત્રસ્થદીપૈસ્તમસો નાશશ્ચેદસ્તિવદં જગત્ ॥ ૮૩ ॥

અર્થ - રજ્જુ મહાણજે દોરી આણિ તિલાચ સર્પ માનૂન બસલા (કોણ એક અજ્ઞાની આણિ ત્યા સર્પાચ્યા દશાને એક મનુષ્ય મેલા આણિ ત્યાલા સત્ગતિ મિળાલી હે મહાણે જસે અશક્ય વ કલ્પિત વાટતે ત્યાપ્રમાણે ચિત્રામધીલ દિવ્યાચ્યા ઉજેડાને ખરોખરચ અંધાર કેલા અસે મહાણે સુહ્ર્દા જસે અશક્ય આણિ વ્યર્થચ બાલિશપણાચે વેડેપણાચે આહે, તદ્વચ હે જગ ખરેચ આહે અસે મહાણે હોઈલ. (અર્થાત પાણિડતાંચે મત હે જગ મહાણજે સુહ્ર્દા સ્વપ્રવત્ અસત્યચ આહે, હે તાત્પર્ય) ॥ ૮૩ ॥

સર્વં હિ ખલ્વિદં બ્રહ્મ તજ્જલાનીર્તિ નિત્યશઃ ।

સત્વા શાન્તમુપાસીત શ્રુત સમુપન્દિશ્યતે ॥ ૮૪ ॥

अर्थ - भरे तर सर्वय (डे यराचर जगत) डे ब्रह्म आडे. (सर्व भलु धं ब्रह्म) असे दृष्टिने पाळून त्याप्रमाणे शांतपणे त्या ब्रह्म तत्त्वाची उपासना करावी, असे आमचे श्रुति वेदशास्त्र सांगते. ॥ ८४ ॥

यत्तद्देश्यमग्राह्यमगोत्रं सर्वतोभुजम् ।

परिपश्यन्ति धीरा ये भूतयोनिं तदव्ययेम् ॥ ८५ ॥

अर्थ - જે જે સર્વત્ર અગ્રાહ્ય અગોત્ર મહાજે જ્યાએ જ્યાએ આમ્હાસ જ્ઞાન નાહી તે સુદ્ધા સર્વ યરાચર જગત ડે બ્રહ્મતત્ત્વાએય અવિનાશી રૂપ આડે, અસે પરિઉત જ્ઞાની લોક માનતાત. ॥ ૮૫ ॥

લોકાકર્મચિતાનેવં પરીક્ષ્ય બ્રાહ્મણ સ્વયમ્ ।

આચાર્નિર્વેદપત્યન્ત નાસ્ત્યકૃતઃ કૃતેન યત્ ॥ ૮૬ ॥

અર્થ - અશાતર્કને કર્મ કરાણાર્યાંએ પરીક્ષણ કરુન બ્રહ્મદેવ જો સ્વતઃચ વૈરાગ્યાયા અધિપતી આડે, ત્યાંસ કર્મકલાને લિમ ડોવૂ દેત નાહી. (જરી ત્યાંની કર્મે કેલીત તરી) ॥ ૮૬ ॥

પરાગ્ચિ ખાનિ વ્યત્પણસ્વયમ્ભૂસ્તસ્માત્પરાડ્પશ્ચયતિ નાન્તરાત્મન્ ।

કશ્ચિદ્ધીરઃ પ્રત્યગાત્માનમૈક્ષદાવૃત્યયક્ષુરમૃતત્ત્વમિચ્છન્ ॥ ૮૭ ॥

અર્થ - હ્યા ઉલટ તત્ત્વાએ જે લોક અસતાત (કી જે સર્વત્ર એકચ બ્રહ્મરૂપ તત્ત્વ ભરલેલે આડે, અસે માનત નાહીત) તે સ્વતઃલા આણિ દુસર્યાલા ખૂપ વેગળેપણાને સમજતાત. ત્યાંસ આપલ્યા અંતરતત્ત્વાપ્રમાણે માનીત નાહીત. કોણી ધીરપુરુષય પરમાત્મતત્ત્વાલા આપલ્યા નયનાંભોવતીય વેષિત અસા સમજતો. (મહાજે સર્વત્ર બ્રહ્મતત્ત્વ ભરલેલે ત્યાલા દિસતે) ॥ ૮૭ ॥

પરાયઃકામાનનુચન્તિ બાલાસ્તે મૃત્યોર્ચન્તિ વિતતસ્થય પાશમ્ ।

અથ ધીરા અમૃતત્ત્વં વિદિત્વા ધ્રુવમધ્રુવેષ્વિહ ન પ્રાર્થયન્તે ॥ ૮૮ ॥

અર્થ - પ્રતિકૂલ પ્રવૃત્તિએ કામનાંચી ઇચ્છા કરણારે વ ત્યાનુરૂપ ચાલણારે બાલબુદ્ધિએ લોક મૃત્યુચ્યા વિશાલ દીર્ઘ પાશાસ બાંધલે જાતાત આણિ ધીર અર્થાત્ જ્ઞાની અમૃતત્ત્વાસ જાણૂન નિશ્ચિત અનિશ્ચિત અસે હ્યા ભૌતિક જગાંત ઇચ્છિત નાહી. ॥ ૮૮ ॥

પાશબદ્ધઃ સ્મૃતો જીવઃ પાશમુક્તઃ સનાતનઃ ।

તુષેણ બદ્ધો વ્રીહિસ્યાતુષા ભાવેનઃતણ્ડુલઃ ॥ ૮૯ ॥

અર્થ - પાશબદ્ધ જો અસતો તો જીવ મહટલા જાતો આણિ પાશમુક્ત જો અસતો ત્યાલા સનાતન મહટલે જાતે. કોજ્યાંને વેષિત તસે તાંદૂળાએ અન્ન (રૂપ) સાળ, ત્યાસ “બ્રીહિ” અસે મહણતાત. આણિ કોંડા કાઢૂન ટાકલ્યાવર સાળીચ્યા વરચે તાંદૂળાએ કડક ટરફલ ભુરકટ રંગાએ જે અસતાત, ત્યાસ તાંદૂળ અસે મહણતાત. ॥ ૮૯ ॥

ધ્યાયન્નાસ્તે મુનિશ્ચૈવમાસુમેશમૃતેસ્તુયઃ ।

જીવન્મુક્તઃ સ વિજ્ઞેયઃ સ ધન્યઃ કૃતકૃત્યવાન્ ॥ ૯૦ ॥

અર્થ - જો સાધક મુની સતત ધ્યાન કરીત રાત્રદિવસ ઝોપ ચેઈપર્યંત ઈશતત્ત્વાએય ધ્યાન કરતો, સત્ય, મંગલ હ્યા વિષયીય ધ્યાન કરતો, તોય ધન્ય સમજાવા, તોય કૃતકૃત્ય આણિ જીવન્મુક્ત ઝાલા અસે આડે. ॥ ૯૦ ॥

જીવન્મુક્તપદં ત્યજવા સ્વદેહે કાલસાત્કૃતે ।

વિશત્યદેશમુક્તત્વ પવનો સ્પન્દતાવિવ ॥ ૯૧ ॥

અર્થ - જીવનમુક્ત પદાયા ત્યાગ કરુન, આપલા દેહ કાલવશ ઝાલ્યાવર તો મુનિ કોઠલ્યાહી સીમેમધે ન રાહતા અદેશત્વં મહાજે કુઠલેચ સ્થાન સીમિત ન રાહતા, તો વાયુપ્રમાણે સર્વત્ર ફેલત પ્રસારિત હોતો. ॥ ૯૧ ॥

દેવદ્વિજગુરુપ્રાણપૂજનં શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીરં તપ ઉચ્યતે ॥ ૯૨ ॥

અર્થ - દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ આણિ વિદ્વાન હ્યાંચે પૂજન, પાવિત્ર્ય, સરલતા હે “શારીર તપ” અસે મહટલે જાતે. ત્યાચ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્ય આણિ અહિંસા હે પણ “શારીર તપ” અસે મહટલે જાતે. ॥ ૯૨ ॥

અનુદ્વગકરં વાક્યં સત્યં પ્રિયહિતતગ્ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયામ્યસનં ચૈવ વાઙ્મયં તપ ઉચ્યતે ॥ ૯૩ ॥

અર્થ - ઉદ્વેગ ન ઉત્પન્ન કરણારે સત્ય આણિ હિતકારકે પ્રિય વાટણારે અસે વાક્ય બોલણે, સતત અધ્યયનરત રાહૂન સ્વાધ્યાય કરુન રાહણે હે વાઙ્મય તપ આહે. ॥ ૯૩ ॥

મનઃ પ્રસાદઃ સૌમ્યત્વં મૌનમાત્મવિનિગ્રહઃ ।

ભાવસંશુદ્ધિરિત્યેતત્ તપો માનસમુચ્યતે ॥ ૯૪ ॥

અર્થ - મન હે પ્રસન્ન ઠેવણે, સૌમ્ય ભાષા બોલણે, મૌન ધારણ કરણે, આત્મનિયંત્રણ કરણે, હે ભાવ જે અસતાત (વિચાર તરંગ) ત્યાંસ શુદ્ધ ઠેવણે હ્યાસ માનસ તપ અસે મહણતાત. ॥ ૯૪ ॥

વિવિધમ્પત ઇદં નિત્ય જીવનગ્ચ મુમુક્ષુણામ્ ।

અનેનૈવ મુમુક્ષુસ્થાત્સાધકો માન્ય ઇત્યપિ ॥ ૯૫ ॥

અર્થ - અસે નાનાવિધ તપ હેચ મુમુક્ષુ સાધકાંચે તપસ્વી જીવન આહે. હ્યામુળેચ મુમુક્ષુ મોક્ષાચી ઇચ્છા કરણાર્થ્યાચે જીવન સાધક મહણૂન મહટલે ગેલે આહે. ॥ ૯૫ ॥

સ્વવર્ણાશ્રમધર્મોણ તપસા ગુરુતોષણાત્ ।

સધનં પ્રભવેત્યુંસાં વૈરાગ્યાદિ ચતુષ્ટયમ્ ॥ ૯૬ ॥

અર્થ - આપલ્યા વર્ણાશ્રમાચ્યા ધર્મચે પાલન કરુન, તપાને ગુરુચે સંતુષ્ટીકરણ કરુન “વૈરાગ્ય ચતુષ્ટય” હે સાધન સાધ્ય કેલે જાતે. ॥ ૯૬ ॥

પરમાત્મન એવાયં મોક્ષધર્મપ્રસૂરિતઃ ।

સર્વપ્રથમમે વાતો ગુરુમાર્ગાદિમસ્તુ સઃ ॥ ૯૭ ॥

અર્થ - પરમાત્મ્યા કડે જાણારા હા મોક્ષ માર્ગ આણિ ત્યાચા પ્રવાહ હા પ્રથમ ગુરુરાજાંકડે જાણારા માર્ગ આહે. ॥ ૯૭ ॥

ગુરુરેવ હરિઃ સાક્ષાન્નાન્ય ઇત્યબ્રવીત્ શ્રુતિઃ ।

તદ્ભક્ત્યાપિ ચ મુક્તિઃસ્થાત્કૃતા ચેદ્ગુરુભાવતઃ ॥ ૯૮ ॥

अर्थ - श्रुति अर्थात वेदांनी छेय सांगीतले आहे की गुरु छेय साक्षात छरि म्छणजे परमेश्वर आछेत. दुसरे कोणी नाछी. त्यांची गुरुची भक्ती डेल्यानेय मुक्ती मिणते आछि ती गुरुभावनेने भक्ती डेली पाछिजे. ॥ ८८ ॥

योमामजन्मादिञ्च वेति लोक मछेश्वरम् ।

असम्मूढ स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुययते ॥ ८८ ॥

अर्थ - जो मला अनादि, अजन्मा असा लोक मछेश्वर म्छणून जणतो, तो असंमूढ अर्थात् दूढ बुद्धि असलेला मूढबुद्धि जयाची नाछी असा, साधक छ्या मर्त्य लोकांमध्ये सर्व पापांपासून मुक्त छोतो. ॥ ८८ ॥

छत्यत्रापीशभक्तिस्तु ब्रह्मरूपेण बोधिता ।

ब्रह्मरूपेणेशभक्तिः कार्यतो वा मुमुक्षुभिः ॥ १०० ॥

अर्थ - छ्याप्रमाणे येथे छशबुद्धि छी ब्रह्मरूपाने स्पष्ट डेली आहे ब्रह्मरूपाने छशभक्ती कार्यरूपाने मुमुक्षु साधका कडून ञाली पाछिजे. ॥ १०० ॥

नित्यानित्यविवेकोऽयमिछा मुत्र विरागता ।

शमादिषट्कसम्पत्तिः मुमुक्षुत्वं छि साधनम् ॥ १०१ ॥

अर्थ - नित्य आछि अनित्य छ्यातील विवेक, आसक्ती रछित राछणे आछि शम दमादि षट्संपत्ति छीय मुमुक्षुसाधकाची साधने आछेत, असे येथे सांगितले आहे. षट्संपत्ति - (१) शम - छद्रियनिग्रह (२) दम - मनोनिग्रह (३) तितिक्षा - सछनशील (४) छपरति - संसारात रस नसाणे (५) श्रद्धा - गुरुशास्त्र (६) शांति - शंकानिवृत्ति. छ्या विषयी पूण्यभाव असला पाछिजे. ॥ १०१ ॥

छति श्रीसमर्थरामदासासानुछित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमछंस परिराजकायार्थ भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसम्भः ञन्ये सृष्टिस्वरूपं नाम द्वादशं प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

१३. श्रीसद्गुरुस्तुतिनामक प्रकरणं त्रयोदशम्

(श्री सद्गुरुस्तुतिनामक तेरावे प्रकरण)

श्रीगुरुं परमानन्द वन्दे आनन्दविग्रहम् ।

यस्य सन्निधिमात्रेण चिदानन्दायते मनः ॥ १ ॥

अर्थ - परम आनंदरूप आछि मूर्तिमंत आनंदोल्लासय अश्या श्री गुरुंना मी वंदन करितो, जयांच्या डेवल सान्निध्यानें निःसीम अण्ण्ड आनंदय प्राप्त छोतो. ॥ १ ॥

नमस्ते नाथ भगवन्शिवाय गुरुरूपिणे ।

विद्यावतारसंसिध्दै स्वीकृतानेक विग्रहः ॥ २ ॥

अर्थ - गुरुरूपी भगवान् शंकरांना नमस्कार असो जयांनी विद्येच्या ज्ञानप्राप्तीसाठी अनेक मूर्तिमंत अवतार धारण डेले आछेत. अर्थात् नानाविध विद्या कलांथे जे श्रेष्ठ गुरु आछेत, ते परमेश्वरी अवतारय छोते. ॥ २ ॥

અચ્યુતાય નમસ્તસ્મૈ ગુરવે પરમાત્મને ।

સ્વારમોક્તપદેચ્છૂના દત્તં ચેનાચ્યુત પદમ્ ॥ ૩ ॥

અર્થ - ત્યા પરમગુરુલા અચ્યુતાલા નમસ્કાર અસો, જો આત્મારામામધ્યેય રમમાણ હોવું ઇચ્છિણાર્યા સાધકાંલા અચ્યુત પદ અઢળ પદ પ્રાપ્ત કરુન દેતો. ॥

નમોડચ્યુતાય ગુરવેડજ્ઞાનધ્વાન્તૈક ભાનવે ।

શિષ્યસન્માર્ગપટવે કૃપાપીયૂષસિન્ધવે ॥ ૪ ॥

અર્થ - ત્યા અચ્યુત કધીહી પરાભૂત ન હોણાર્યા અશ્યા ગુરુલા, અજ્ઞાનરૂપી પાપાંધ:કારાયે નાશ કરણાર્યા સૂર્યાલા નમસ્કાર અસો. શિષ્યાંના સન્માર્ગ દાખવિણ્યાત પ્રવીણ અસણાર્યા ત્યાય પ્રમાણે કૃપારૂપી અમૃતાયા સાગરચ કી કાય અશ્યા મહાકનવાળૂ ગુરુસ નમસ્કાર અસો. ॥ ૪ ॥

નમોડચ્યુતાય ગુરવે શિષ્યસંસારસેતવે ।

ભક્તકાર્યેકસિંહાય નમસ્તે ચિત્સુખાત્મને ॥ ૫ ॥

અર્થ - ત્યા ગુરુસ જો અચ્યુત આહે આણિ શિષ્યાંના સંસારસાગરાંતૂન પાર કરણ્યાસ સેતુયાચ અવતાર ધારણ કરતો અશ્યા અક્ષય આનંદરૂપી ભક્ત કાર્ય કરણ્યાસ સિંહાસારખા (મોઠા સામર્થ્યશાલી અસૂન) વાટા ઉચલતો, ત્યાસ વંદન અસો. ॥ ૫ ॥

નાનાયુક્ત્યુપદેશેન તારિતા શિષ્યસન્તતિ: ।

યત્કૃપાસારવેદેન ગુરુશ્ચિત્પદમચ્યુતમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ - શિષ્યરૂપી પુત્રાંના નાના પ્રકારચ્યા ઉપદેશાંની યુક્ત અશ્યા વેગવેગળયા યુક્ત્યા વાપરુન (ત્યાંસ સજ્ઞાન કરુન) ત્યાંજવર જો ગુરુકૃપા કરિતો ત્યામુળે ગુરુ હે ત્યાસ અવિનાશી અચ્યુતપદાર્થી પ્રાપ્તી કરુન દેતાત. ॥ ૬ ॥

સચ્ચિદાનન્દરૂપાય વ્યાપિને પરમાત્મને ।

નમ: શ્રીગુરુનાથાય પ્રકાશનન્દમૂર્તયે ॥ ૭ ॥

અર્થ - શ્રીગુરુનાથાંના નમસ્કાર અસો. જે પરમાત્મરૂપાને સર્વત્ર વ્યાપ્ત ઝાલે આહેત આણિ તે જ્ઞાન પ્રકાશરૂપાને આનંદાર્થી કેવળ મૂર્તિય આહેત. ॥ ૭ ॥

સત્યાનન્દસ્વરૂપાય બોધૈકસુખકારિણેમ્ ।

નમો વેદાન્તવેધાય ગુરવે બુદ્ધિસાક્ષિણે ॥ ૮ ॥

અર્થ - ત્યા સત્-ચિત્-આનંદરૂપાને જ્ઞાન હે એક કારણ આહે કી જ્યામુળે ખરે સુખ પ્રાપ્ત હોતે. ત્યા ગુરુલા વંદન આહે કી જ્યામુળે વેદાંચે સાર જ્ઞાત હોણ્યાસ બુદ્ધિરૂપાને સાક્ષીભાવ ઉત્પન્ન હોણ્યાસ તે કારક આહેત. ॥ ૮ ॥

નમસ્તે ગુરવે તુભ્યં સહજાનન્દરૂપિણે ।

યસ્ય વાગમૃતં હન્તિ વિષં સંસારસંહિકમ્ ॥ ૯ ॥

અર્થ - સહજ આનંદ હેચ એકરૂપ આહે અશ્યા ગુરુલા વંદન અસો. સંસારનામક વિષાયે જે હનન કરતે, અશ્યા વાણીરૂપી અમૃતાયે દાતે અશ્યા ગુરુના નમસ્કાર આહે. ॥ ૯ ॥

गुरुरेको जगत्सर्वं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ।

गुरोः परतरं नास्ति तस्मात्सम्पूजयेद्गुरुम् ॥ १० ॥

अर्थ - गुरु छेय अेक सर्वविश्वात्मक प्रतीकरूप आडेते. ब्रह्मा, विष्णु आशि शिवरूपांत ते गुरुरूप समाविष्ट आडे. गुरुपेक्षा वरयढ कोणी नाडी, ढडलून त्या गुरुलाय वंदन आडे. ॥ १० ॥

सर्वश्रुतिशिरोरत्न विराजितपदाभ्भुजम् ।

वेदान्तार्थप्रवक्तारं तस्मात्सम्पूजयेद्गुरुम् ॥ ११ ॥

अर्थ - सर्व वेदांच्या शिरावरील रत्नमणि, ज्यांचे पदकमल शोभिवंत आडेते. वेदांच्या अर्थ समजवून सांगणारे ढडलून गुरुचे सर्वप्रकारे सुपूजन करावे ॥ ११ ॥

यस्य स्मरणमात्रेण ज्ञानमुत्पद्यते स्वयम् ।

स अेव सर्वसम्पत्तिस्तस्मात्सम्पूजयेद् गुरुम् ॥ १२ ॥

अर्थ - ज्यांच्या केवळ स्मरण करणाने ज्ञान, स्वयंभूपाणे प्रकट डोते, तेच सर्व प्रकारांनी वरिष्ठ अशी संपत्ति आडेते ढडलून त्यांचे सर्वप्रकाराने मनःपूर्वक पूजन करावे. ॥ १२ ॥

गुरुभक्तिं सदा कुर्याच्छ्रेयसे भूयसे नरः ।

गुरुदेव हरिः साक्षान्त्रान्य इत्यब्रवीच्छ्रुतिः ॥ १३ ॥

अर्थ - गुरु छेय ब्रह्म, गुरु छेय विष्णु, आशि गुरु छेय शिव आडेते. तिन्डी लोकांत गुरुशिवाय पूजय कोणीच नाडी, ढडलून त्यांस वंदन करावे. ॥ १३ ॥

इति श्रीसमर्थरामदासानुगृहित श्रीरामपदपङ्कजभृङ्गायमान श्रीमत्परमहंस परिव्राजकाचार्य भगवता श्री श्रीधरस्वामिना विरचिते मुमुक्षुसभः ग्रन्थे श्रीसद्गुरुस्तुतिर्नाम त्रयोदशं प्रकरणं सम्पूर्णम् ।

समामोडयं ग्रन्थः ।

लेपन १९७० वरदपुर

Total 757 verses

Proofread by Manish Gavkar

—
Mumukshu Sakha with meaning in Marathi

pdf was typeset on March 24, 2024

—

Please send corrections to sanskrit@cheerful.com

